

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**alexander
mitscherlich**

Türkçesi: Hüseyin Portakal

**BARIŞ DÜŞÜNCESİ
VE SALDIRGANLIK**

cem
psikoloji

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

cem

cre

cre

cre

cre

cre

cre

cre

cre

cre

cre

BAKIRIŞ DÜŞÜNCE

VE

SALDIRG

ANLIK

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

TR

BARIŞ DÜŞÜNCESİ VE SALDIRGANLIK

BARIŞ DÜŞÜNCESİ VE SALDIRGANLIK

Alexander Mitscherlich

Türkçesi: Hüsen Portakal

3. Basım: Temmuz 2010

ISBN 975-406-700-7

ISBN 13: 978-975-406-700-2

Dizgi: Cem Yayınevi

Baskı: Umut Matbaası

(212) 637 09 34

CEM YAYINEVİ

İpek Sokağı No: 8/A

34433 Beyoğlu - İstanbul

Tel: (212) 293 41 70 Faks: 244 15 33

www.cemyayinevi.com

Sertifika no: 10823

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arantey.org>

Alexander Mitscherlich

Barış Düşüncesi ve Saldırganlık

–Sosyo-Psikanalitik Bir Deneme–

Türkçesi:
Hüsen Portakal

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
**Saldırganlık: Sorunun Güncel Yaşam
İçinde İncelenmesi 7**

İkinci Bölüm
Saldırganlık ve Uyum 33

Üçüncü Bölüm
İnsanın Kan Dökücülüğü Üzerine Tezler 85

Dördüncü Bölüm
Barış Düşüncesi ve İnsanın Saldırganlığı 91

Birinci Bölüm

SALDIRGANLIK: SORUNUN GÜNCEL YAŞAM İÇİNDE İNCELENMESİ

Saldırgan bir davranışın kendini kolayca, şiddetle ve hızla dışa vurması, insana özgü tüm nitelikleri oluşturur. Saldırganlık, ortak yaşam üzerine genel zararlı etkilerinden dolayı sık sık ahlaksal açıdan yargılanır ve bir kötülük olarak kınanır. Ama bunun tersi de görülür: Saldırganlık, bir şefe özgü eylem olan erkekliğin ve kahramanlığın belirtisi diye de kabul edilir. Bu eylem “düşmana” karşı yönetilir ve başarıya erişirse, dostlar ve tanıdıklar ses çıkarmazlar. Bununla birlikte, saldırganlığı iyice yürütmek, canının istediği gibi davranmak için bir düşman bulmak –gerektiğinde bir tane yaratmak– ve binbir kurnazlığa başvurmak gerekir. Şu ya da bu bireye acaba bir dost gibi mi, yoksa bir düşman gibi mi davranmanın yerinde olup olmadığını da ayrıca bilemeyiz. Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün bunlar insanın saldırganlığı olayını anlamaya hiç mi hiç yetmiyor.

Burada iki soru sorulabilir: Saldırganlık kendi enerjisini hangi kaynaklardan alıyor? Hangi koşullar altında yıkıcı

güçlere dönüşüyor ya da etkinliğimizi ve üretkenliğimizi besliyor? İşte burada kavramların engeliyle karşılaşırız. Gerçekte, insanların birbirlerine karşılıklı kötülük yapmak için aradığı yolları, birçok araştırmacı saldırganlık diye kabul ediyor.

Bu nedenle, daha ilk başta saldırganlık kavramının sınırlarını iyice belirlemek gerekir. Buna karşılık, birçok tepiyeye bağlı olarak bir sürü gereksinimimiz var. Oysa yukarıda andığımız yöntem, psikik yaşamın yapılarını derinliğine anlamamıza pek izin vermiyor. Bu yöntem olayların yüzeyinde kalıyor ve gözlenen edimin gizli nedenlerini aydınlatmaya birçok bakımdan yetmiyor. Freud birçok tepiyeyi, özellikle de bir çift tepiyeyi ilkel temel gereksinime bağladı. Bizim gereksinim biçimi altında duyduklarımızın içinde bu enerjik süreçlerin dalları ve temsilcileri bulunur ve bunlar sürekli olarak yeniden oluşur, gerilimlere yol açar ve bir rahatlama ister. Freud, çok uzun kuramsal çalışmaların sonunda, bu tepisel çifti birbirine zıt iki kavramla adlandırmayı önerdi: “Eros” ve “ölüm tepisi”. Bununla birlikte sorun, saldırganlığın içinde gizli kalan ölüm tepisinin beklemede olup olmadığını öğrenmek. Daha sonra en büyük araştırmacıların bu iki tür tepisel enerjiye “cinsel enerji” ve “saldırganlık” enerjisi adını vermelerinin nedeni işte budur.

Freud’dan sonra biz tepilerin kaynağını, nesnesini ve amacını birbirinden ayıracağız. Kaynak, organizmanın kendisinden başkası değildir ve yoğunluğu giderek artan saldırgan ve cinsel gerilimlerin doğmasına yol açar. Gerilimler ne denli çoksa, kendilerini o denli çok gereksinim gibi kabul ettirmek ister, dikkat ve davranışları o denli çok yönetir. Tepinin nesnesi dediğimiz zaman, bununla, gerilimi azaltmaya yarayan her şey anlaşılmalıdır; bu anlamda diğer in-

sanlar, yani diğer öznelere, ayrıcalıklı ilgi nesneleridir. Bu dinamizmin içinde tepinin ürünleri olan aşkla saldırganlık arasında nasıl bir denge bulunduğunu, aşkla nefretimizi başkalarına nasıl yansıttığımızı, duyguların bir enerji biçiminden diğerine nasıl dönüştüğünü, bir aşk nesnesinin bir nefret nesnesi –ya da tersi– olabildiğini hiçbir şey bundan daha iyi göstermez.

Ayrıca insanların tek başlarına bizde aşk, ilgi ya da iğrenme uyandırdıkları da söylenemez. Biz zaten bir dış nesnenin uyarısı ve etkin beklentisi içinde bunları bir tür hazır buluruz ve bunlar ortaya çıkar çıkmaz, duygularımızı onlara yansıtırız. Bununla birlikte, yavaş yavaş bir eğilim ya da güçlü bir karşıt duygu duyumsamaktan ileri gelen ilginin bir başka biçimini de bilmiyor değiliz; bu ilgiler aracılığıyla ve zamanla duygular coşar, en yüksek uyarı derecesine varır. Cinsel olarak yansımış bir nesnenin “kuşatılması” ve onunla birlikte tek doyurucu bir edime varılması gereksinimini az çok bastırılmaz bir şekilde duyumsarız. Aksi durumda, tek bir düşmanlık oluşabilir ve onun aracılığıyla saldırganlık duyguları karşıt bireyin üzerine boşalabilir. Bu uyarı duygusu, düşünce düzeneğinden ne denli çok yoksun olursa –diyelim ki bizi kör edecek derecede– saldırganlık edimini yerine getiren güç de, ahlaksal engelleri o denli çok zayıflatır.

Tepi kavramı, parça parça olan davranışımızı bir düzene koymak için kavrayışımızı kolaylaştıran bir model oluşturmaya yarar. Gerçekte, saf halde bulunan özel bir tepi, kavramsal bir soyutlamadır ve saldırganlık tepisi kadar cinsel tepi de güncel yaşam içinde bağımsız bir etken olarak araya girmez. Saldırganlığın, cinsel gereksinimlere “dalga taşıyıcısı” hizmeti görmesi için bu iki nitelik sürekli olarak birleş-

miş bulunur. Beslenmeyi şiddetle isteyen ve aynı anda çırpınan çocuk, karnı doyarken zevk aldığı kadar, saldırgan heyecanlarıyla dışa vurduğu düzensiz hareketlerden sonra iç organlarında da bir rahatlama duyar. Tepilerin içiçe hareket ettiklerine güzel bir örnektir bu.

Cinsellik ve saldırganlık kavramları psikanalitik kurama uygun bir biçimde kullanıldığı zaman, tarihsel ve karmaşık bir anlam taşır ve gelişmenin çeşitli evrelerini her zaman içine alır; şöyle ki, tepiler bireyin tüm yaşamı boyunca sürer. Cinsellik, zevk kaynağı olan tüm deneyimleri içine alır ve bebeklik çağından olgunluğa değin, insanın cinsel evriminin köşe taşını oluşturur. Ayrıca bu tepisel enerjinin bir kısmı, doğrudan doğruya cinsel doyuma denk düşmeyen amaçlar için harcanır. Zevk kaynağı olan deneyimler, uygarlığa bağlı bir sürü çalışmanın içinde yer aldığı zaman “süblimasyon” adını alır. Ayrıca herhangi bir etkinlikle ve ilk başta kas tipi bir hareketle iç gerilimi dağıtmaya yönelik ne varsa, bunlara saldırganlık adı verilir. Bu andan itibaren saldırganlık ve etkinlik gösterme gereksinimi, cinsel enerjinin amaçlarını birleştirecek ve bu amaçların gerçekleşmesine yardımcı olacak durumdadır; bunların gerçekten yerine getirildiğini de görmek ister. Bununla birlikte, bu bireye mal oluş süreci gerçekleşmeyebilir ve gereksinim, bireyin az çok kaba bir davranışında çıkış yolu bulabilir. Birey, karşısındakine göre ruhsal-bedensel bakımdan ne denli üstün olarak ortaya çıkarsa, düşmanlığının da, saldırganlık konusu nesneyi (bireyi) yıkımla sonuçlandırma şansı o denli çoktur.

Tepilerden söz edildiği zaman, enerji biçimlerini doğal bilimlerin diğer alanlarında rastlanan, örneğin elektrik ve manyetik enerjilere benzeyen işlemsel biçimde betimleme

anlaşıyor. Bir kuramın amacı, insanın davranışını anlaşılır kılmak, bu davranışın gizli nedenlerini kavramaya izin vermek ve onları etkilemektir. Oysa bu, özellikle de saldırganlığın ortaklaşa doyum biçimlerinin geliştiği yerde hiçbir zaman yeterli olarak başarılamıyor. Çağdaş tarih, Vietnam savaşındaki beri bize bu alanda çok örnekler sergiliyor. En yüksek düzeyde özveride bulunmak zorunda kalan her iki kamptakilere de biz acıyoruz. Ama istilacılara karşı kendi bağımsızlığını savunmak için savaşan Vietnam halkının cesaretine ayrıca hayranlık duyuyoruz. Bu küçük halkın direncini kırmak için Birleşik Devletler'in başvurduğu tüm yollar, son derece basit ve kalıplaşmış düşüncelerle anlaşılabilir ve ayrıca "doymak bilmez kapitalist çıkarlar" türünden kısmi açıklamalar yeterli değildir. Gerçekte, Amerikan halkı gibi özgürlüğe geleneksel olarak bağlı bir halkın, hiç de eşit olmayan bir savaşı korkunç bir yolla ve inatla sürdürdüğünü ve hiçbir şeyin önünde gerilemediğini yukarıda söylediklerimiz açıklamıyor. Ayrıca nasıl oluyor da Vietnam gibi bir halk –yine ona benzer şekilde iki Kore– birbirini yiyen kardeş kavgasına sürükleniyor ve kendi ülkesini, iki süper gücün çatışma bölgesine dönüştürüyor? Binlerce insanın ölümüne, sakat kalmasına, yerini yuvasını yitirmesine yol açan böyle bir savaşta, eski ve güzel bir uygarlığa sahip bir ülkeyi ateşe ve kana boğan bir savaşta, bağımsızlık peşinden gitmeye değer bir şey, bir değer var mı? Güç ilişkileri, Vietnam'daki silah dengesizliğindeki gibi olduğu zaman, "tutsak gibi yaşamaktansa, ölmek", özlü sözü, bir halk için en yüksek değerini korumalı mı? Buna bir tek yanıt vermek ve bu kamp için "ulusal onur" kavramını derinliğine analiz etmek için bu soruları sormak gerekiyor; öte yandan, öteki (Amerikan) kamp için, bu kampı yöneten "emperyalist" ve "kapitalist" gibi kavramlarla birlikte, psi-

kolojik düzenekleri de incelemek gerekir –çünkü bu psikolojik düzeneklerde, bireyin pek egemen olmadığı ruhsal olaylar söz konusudur.

Bu denli karmaşık olayları aydınlatmak için ilkel psikoloji yalnızca açgözlülük ve kalleşlik gibi anahtar yorumlar sunuyor ve görünüşte gerçek olan davranıştan başka bir şey açıklamıyor. Oysa tersine, her şeyi haklı çıkaran “kapitalist” ya da “komünist” türünden son derece basit, belirgin ve kendiliğinden yanıltıcı kavramlar oluyor. Bu andan itibaren, Ben’in bilinçdışı bölümleri bir tek yöne, uzun zamandır duyurulmamış tepilere yöneliyor. Ben, daha az kritik bir durumda yarı-gerçek ya da tümünden yanlış olarak neleri algılamışsa ve yine aynı nedenle neleri geri itmişse, hepsini gerçekten kabul ediyor.

Bu tür bir savla, karşılıklı anlayışın zor olduğu bir alana giriyoruz, çünkü burada davranışın düzenleyici yapısı iki düzeyde kendini gösteriyor: Birisi bireysel gereksinimler, ötekisi toplumun buyrukları (bireysel gereksinimler günceldir, oysa ikinci durumda, kurumlaşmış ve uzun erimli idealler söz konusudur). Ulusal kurtuluş savaşına yol açan böyle umutsuz bir durumda toplumsal kurumlar bireyi tüm umutlarından ve ereklerinden vazgeçmeye, bireyi bağlı olduğu toplum idealinin buyruklarına adamaya zorlar. Daha önceki iki dünya savaşı ve günümüzdeki yerel savaşlar, böyle bir şeyi benimsemenin ne derece tehlikeli olduğunu gösteriyor. Yalnız insan türüne özgü “ölüm tepisi” diye bir şey olmasaydı, “savaş alanında ölüm” olayı da açıklanamazdı. Fransız politika adamı ve tarihçisi A. De Tocqueville, bundan yüz elli yıl önce yazdığı *Amerika’da Demokrasi* adlı ünlü yapıtında “soylu onurunun feodal toplum içinde doğduğunu” söylüyor ve peşinden açıklıyor: “Amerika’da, kimi tapınak-

ların hâlâ ayakta kalmasına izin verilen bir dindir bu, ama artık kimse bu dine inanmıyor(1)”. Daha sonra şu yorumu yapıyor: “Tüm toplumsal tabakaların kaynaştığı ve tüm toplumun bir tek kitle oluşturduğu Amerikan halkı gibi bir demokratik ulus içinde (...) onur yasası var, ama çoğu zaman yorumlayan yok.” Artık durum böyle değil, “onurun” yaratıcısı iktidar, daha güçlü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bireyin bilincine biçim vermeye yarayan toplumsal süreçler, “ölüm tepisine” ve onur gibi erdemlerin altındaki gizli-yıkıcı eğilimlere karşı çıkan eleştirisel yapılara herkesin gözünde anlaşılır olması için şimdiye değin bir açıklık kazandırmayı başaramadı.

Ama ne de olsa Tocqueville’den bu yana yeni bir çağ başladı. Savaş yalnızca askerleri ve savaşı birlikleri vurmuyor, giderek toplumun bütününe daha çok içine alıyor. Çekirdeksel silahlara ve daha genel olarak öldürme olanaklarının yetkinleştiği bir döneme özgü çıkar çatışmaları karşısında kahramanlık yine de yerinde ve yararlı bir tepki midir? Durumun artık böyle olmadığını kabul etmek, yüzyıllar boyunca askerî erdemle işlenmiş ve yüceleştirilmiş cesaretin eski biçimlerinden ve en yüksek özverileri kabul etmekten kesin olarak vazgeçmenin bir sonucudur. Artık insan savaşların törenle yapıldığı meydanlarda elde silahıyla düşmüyor. **İnsanların yol açtığı zincirleme bir doğal yıkım içinde ölüyor.** Bu ölümün geleneksel savaş yollarıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Bununla birlikte, “her zaman eyleme hazır olan” ve kaynağını tepilerimizden alan bizim saldırgan davranışlara olan eğilimimizin yeniden ortaya çıkabileceğini Vietnam savaşı gösteriyor. Ne endüstriyel toplum içindeki yaşama biçimimiz, ne kitleleşen varlığımız tepilerin ge-

(1) A. De Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi*, Paris, 1968, s. 267-283.

reksinimlerini değiştirebildi. Eski zamanlarda olduğu gibi, saldırgan enerji hemen ortaya çıkıyor ve uzun süre canlı kalıyor.

Savaşların patlak vermesini belirleyen çok sayıda etkenler bulunduğuna ve böylece bu psikolojik süreci belirginleştiren gidişi azıttığına hiç kimse karşı çıkmıyor. Gerçekte her durumda hangi ayrıcalıkların tartışma konusu olduğunu, söz konusu toplumsal sistemin içinde hangi saldırgan evrimin gerçekteştiğini, gerçekliğin paranoitçe yanlış tanınmasında yapısal zayıflık belirtisinin payını, örneğin 1930’da kitlelerin işsiz kalmasında olduğu gibi yoksulluğun etkisini insanın kendi kendine sorması gerekir.

Almanya’da 1942’den 1954’e değin süren kısa zaman içinde olup bitenleri gözlerimizin önüne getirdiğimiz ve Stalingrad ile Dresde’i anımsadığımız zaman, o dönemde bize sunulan “yeni düzen” adına haklı çıkarılan tüm özveri isteyen değerleri reddetme hakkına sahibiz. “Kan ve toprak”, “soylu kişiler ırkı”, “ulusal onur”, çoğunun savunduğu gibi gerçekte saygın öğeler değiller; bunlar saldırganlığı uyandırmaya yönelik simgedir sadece. Buna göre bu simgeler, uzun zaman doymadan kalmış saldırganlık gereksinimlerine bir çıkış yolu bulacak azgın savaşlara dönüşebilirler. Saldırgan tepiler kalıcı nefretlere yol ağtığından, bir çıkış yolu için aradığı uygun fırsatlar da giderek azalıyor. Ve sonuğa, küçük bir hiç için son derece öfkeleniyoruz.

Adamın biri, P.T.T.’nin girişine yerleştirilmiş otomatik makinadan posta pulu almak için içine parayı atıyor. Ama aygıt parayı alıyor ve bir şey vermiyor. Bizimkisi bir görevliye başvuruyor ve görevli aygıtı açıyor, arızanın nedenini henüz bulmadan ağıklamasını yapıyor: “Yine Alman gençliğinin

bir oyunu!”. Öfkeye karşı olan bu yatkınlık ve hemen saldırmaya olan bu hazırlık eğer geniş çapta yerleşir ve yayılırsa, bireyler ya da toplumsal kümeler arasındaki çıkar çatışmaları, sonunda –ussal olmayan– duygusal durumun kendiliğinden güçlenmesine varır. Her sözcük, her hareket düşmanlığı artırır; öyle ki, savaş yıllarında yankısı bedenimizde yansıyana benzer bir duygunun yoğunlaşmasına doğru gider.

İki dünya savaşı sırasında, savaş şeflerinin başına gelen yitimlerin büyüklüğü, yıkımların yalnızca içeriye doğru yönelmediğini, ayrıca büyük ölçüde, bu savaşlara yol açanlara karşı da yöneldiğini gösteriyor. Düşmana karşı barbarca davranmak, aynı zamanda aynı yazgıyı kabul etmeyi de içeriyor. İkinci dünya savaşının topları susar susmaz –nasyonal sosyalist ideolojinin zavalıca ussallaştırılmasının altında açıkça görülen– yabancı bir ülkeye boyun eğmeye ve kendi kendini bağımlı kılmaya olan büyük susuzluğu yan tutmayan bir gözlemci ortaya çıkarırken, yıkımı başlatan karşılıklı ilişkilerin de gerçekten teşvik edildiği söylenebilir. Her silahlı çatışmanın sonunda böyle bir şey bir daha olmamalıdır dendiğini duyarız. Ama İkinci Dünya Savaşının her iki kampta yol açtığı otuz milyon ölünün anısı, başka gökler altında ve ayrı anlaşmazlıklar yüzünden yeni silahlı çatışmaların ortaya çıkmasını önlemedi.

Tocqueville, genç bir Amerikan subayının Vietnam’a gitmek için yanıp tutuştuğunu gösteren konuşmalarını dinleyseydi, her halde bir kez daha şaşırırdı. Subayın bakışı ya görünmez düşmanına dikiliyor ya da karşısındakini delip geçiyor ve durmadan bağırıyordu: **“Kill them all – Hepsini öldürün!”** Daha geçenlerde (Doğu) Almanya televizyonu, yine aynı yaşlarda genç bir pilotun yüzünü gösteriyordu: Gergin

yüzü vuracak bir hedef arıyor, savaşa gitmeye hazır olduğunu söylüyor ve emperyalistlere karşı duyduğu kını dile getiriyordu(2). Her iki insan da eşit bir saldırganlık isteğiyle canlanmıştı ve birbirlerini güdüsel olarak boğmaya itecek derecede bir saplantının içindeydi. Beni ya da arkadaşlarımı hemen öldürmeye hazır düşman, bana ilkel bir öfke ögesi gibi görünüyor. Aynı şeyler, yeryüzünden süpürülmesi gereken emperyalistler için de belki geçerlidir. Her iki insan da düşmanlarına davranma tarzı dolayısıyla ancak bir sonuca varabilir: Kendi kinlerinin öteki kampta kendiliğinden uyandıracığı nefret ve her yeni kin patlaması, haklı dâvayı biraz daha zayıflatacaktır. Kin onları kör ediyor ve eleştirisel nedenin kanıtlarını anlamaya engel oluyor. Akli başında olmaktan uzak ve daha yüksek bir tutku için birbirlerini reddediyorlar; hiçbir uyarıyı dinlemiyorlar ve temelinde cinsellik olan yoğun bir uyarıyı doyurmayı düşünüyorlar. Bu genç havacı, bir kıyıya ya da “son çözüme” katılmadan önce bir Yahudiyle tanışmamış çok sayıda Yahudi düşmanına benzer bir tutum içindeydi. Karşısındakini “emperyalist” diye nitelendirmek ve bu andan itibaren ona ölümcül bir kin beslemek için onun duyma, düşünme, tartışma ve davranış tarzının –toplumsal bir “sınıf” değil– özel bir birey gibi tasarlanabilmesi hangi mucizeyle olasıdır? “Bir Vietnamlı öldürmeye” kararlı Amerikan subayı, bu ülkeye hiç adımını atmamıştır; bu ülkenin dilini, kültürünü ve tarihini bilmez. Savaşın amacı olarak “özgürlük” üzerine, bu tarihle hiçbir ilişkisi olmayan bir özgürlük üzerine parlak söylevler çekmektir. Kuşkusuz bu iki ölüm mesajı da açık bir kavrama sahip değil, ama nitelikleri ve davranışları, tüm diğer insanları yoksun bırakan bir saplantı içinde bulunduklarını gösteriyor.

(2) 3 Şubat 1969'daki bir yayından.

Böyle aşırı bir durum üzerinde dikkati yoğunlaştırmak iyi oluyor, çünkü tepisel hareketler, düşünülerek edinilen tüm kanıları ortadan kaldırmışa benziyor. Bu iki insan asla “saddist” değildir, acı vererek cinsel zevk alan bireyler değildir. Tersine, onlarda cinsellikle saldırganlık içiçe bulunuyordu ve rahipler gibi kendi yıkıcı eğilimlerine boyun eğiyorlardı. Eğer tepisel bir gereksinim onları itmeseydi, eğer imgeler, fantaziler –sloganlara göre kin besleme ve ölüme itme– hazır bulunmasaydı, böyle olmayabilirlerdi. Bu imgeler, bu uyanık düşler, arzunun yerine getirilmesine katılacak niteliktedirler. Her iki asker de bu arzunun öylesine tutsağı olmuşlardı ki, tüm diğer bağlar ve bu arzu olmadan kendilerini yaşadıkları dünyaya bir âşık gibi bağlayabilecek ne varsa, hepsi ölüp gidiyordu. Alman havacının ilk mesleği kilitçilikti, Amerikalı subay ise daha önce iş yöneticisiydi. Her ikisi de genç insan olarak kendi canlarını düşünmeden açıkça tehlikeye atmaya hazırdılar. Birinci, düşmanı tarafından “dünya devrimini” amaçlamakla nitelendiriliyordu; ikincisi, düşmanı tarafından “sömürü ve emperyalizm” adına ayrı kamptan sayılıyordu.

Görüldüğü gibi saldırganlık, her iki adamı da en iyi yetenekleriyle oç almaya götürürken, bu oç almaya tam ters yönde ideallerin hizmetine de koyabilir. Ayrıca her kampta ötekinin saldırganlığının açığa vurulması ve mahkûm edilir bir girişim diye sunulması da önemlidir, çünkü her kampın iyiliği savunmak ve sonuçta ahlakın zaferini güvence altına almak için savaştığı söyleniyor. Tarih boyunca seve seve kahramanca bir büyüklük niteliği verdiğimiz şu **uygar olmayan karışık duygu** örneği, dünya varolduğundan bu yana durmadan yineleniyor. Burada çatışmaların çözümünde eski ve ilkel bir tip söz konusudur ve bu çatışmala-

rın her zamanki içeriği, bir toprak parçası üzerine olan rekabet iddialarından ileri gelmiştir. Bireyin kendini ve türünü korumasına olan eğiliminin doyması, bu toprak parçasına bağlıdır. Çatışma böyle başlamasa bile sonunda bölgenin bağımsızlığı ve politik ya da devlet üstünlüğü için ister istemez silahlı çatışmaya başvuruluyor. Bu tür güdülenmeler tarih öncesi zamanlara değin uzanır. Erich Fromm gibi çatışmaların incelenmesi üzerine uzman olan kişiler, insanın hâlâ ilk “mağara dönemi kafa yapısına” sahip olması dolayısıyla, kendi yazgısına sahip olup olmayacağını bile soruyorlar(3). Bununla birlikte, bu konuda yanlışlıklara düşme tehlikesi de yok değil. Uzaktan anımsadığımız insanların birbirlerini öldürdükleri doğru, ama onların doğal tarihleri anılardan da öte eski zamanlara gidiyor. Antropoidlerin (insana yakın maymunların) o büyük dönüşümle insan olması, insanın insan-maymuna en yakın atalara sahip olduğunu bize söylüyor; bunlar otoburdu ve özellikle yumuşak töreleri vardı. İlk ve tarih öncesi insanın, topladığı yiyeceklerle beslenen barışçı varlıklar olduğu da ayrıca biliniyor. Yalnız özel mülkiyetle birlikte trajedi başladı, kıskançlıktan doğan, sürekli ve karşılıklı saldırının yol açtığı bir trajedi. Kıskançlık bizim toplumsal evrenimizin en küçük köşelerine değin girdiğinden, biz onu yakından tanıyoruz. Belki de sosyalist toplumların tüm tasarıları, insanı kıskançlıktan ve sömürüden kurtaracak bir umuda bağlanacak, diğer bir deyişle, insan saldırgan rekabetten ve onun getirdiği derin çekimden kurtulacak.

Bireysel saldırganlık kadar toplu saldırganlık da, bir başkasının ya da başkalarının elinde bulunan yabancı bir toprağa saldırma işidir. Savunmadaki baskınlar da aynı şeydir.

(3) E. Fromm, *May Man Prevail?*, 1961.

Bu durumda saldırganlığın amacı, ilgili toplumu korumak ve haklarının değerini artırmaktır. Onların gözünde top-
rak, kutsal bir yer niteliğine bürünür, her yola başvuru-
rak savunulur ve paraya sahiplik artık bir güvence sağla-
maz. Saldırgan rekabet yüzünden her şeye en usta ve en
güçlü olanlar karar verirler. Ötekilere gelince, onların yaz-
gıları konusundaki kararı, çok hiyerarşik bir sistem verir
ve bu sistem içinde en zayıflar, en önemsiz yerlere indirge-
nirler.

Bir kısım canlı varlıklar, kendi türünden **düşmanlarına** kar-
şı savunma hizmeti gören çok tehlikeli silahlarla donanmış-
tır – örneğin yırtıcı hayvanların dişleri, boynuzlar, atın toy-
nakları gibi– ama bu silahların kendi türdeşlerine ve soydaş-
larına karşı sınırsız biçimde kullanılması, bu türün önemli
ölçüde zayıflamasına yol açabilir. Bu durumda psişik düze-
neğin engellemesi ortaya çıkar ve yeneni de yenilen gibi salt
belirli davranışlara zorlar. Bireyin kendine özgü durumun-
da üstleneceği rolü, kendi genleri aktarır ve bunu kalıtım
yoluyla alır. Uzmanların hayvanların davranışında incele-
dikleri şu “düzenlenmiş kavgada” özellikle ilginç bir örnek
buluyoruz. Yaralama, bir ava sahip olma ya da grup içinde
üstünlüğü elde etme ereğiyle yapılan kavgaları birbirinden
açıkça ayırmak gerekir. Grup içinde üstünlük kurmada, tü-
re özgü etkili özdevinimlerin ortaya çıktığı görülüyor ve
böylece yenenin en zayıfı öldürmesi engelleniyor. “Yüksek
omurgalı hayvanlarda, kendi türdeşine karşı gerçekten kö-
tülük yapmayı engellemeye yönelik bir sürü hazır kilitlen-
meler var(4)” Doğumdan sonra ve onun peşinden ananın
kendi yavrularına karşı kötü davranmasını bastıran ayrıca
engelleme düzenekleri var. K. Lorenz, çalışma arkadaşla-

(4) Konrad Lorenz, *Saldırganlık*, Paris 1969, s. 128.

rından Wolfgang ile Margret Schleidt'in gerçekleştirdiği bir deneyimi anlatıyor bize(5): Deneyimciler birkaç hindinin iç kulağını delip sağır ediyorlar. Yapılan gözleme göre, bu hindiler kuluçkaya yattıkları yuvalarının önünden geçtikleri zaman, yumurtadan yeni çıkmış civcivlerinin üzerine saldırıyorlar ve hiç duraksamadan gagalarıyla yavrularını parçalıyorlar.

Lorenz'in vardığı sonuca göre, söz konusu kümes hayvanları “kendi yavrularının dış görünüşleri üzerine doğuştan hiçbir bilgiye sahip değiller”. Gözlerine görünen her şeye karşı oldukça saldırgan olan ana-hindilerin saldırgan davranışı, demek ki kendi yavrularına karşı da tehlikeli olabilir ve özellikle civcivin yaydığı sese ilişkin bir alış-veriş eksikliği yüzünden saldırganlığın engellenmesi durdurulursa, bu saldırganlık civcive yönelebilir. “Kuluçkaya yatan ve yavrularına karşı dikkatli olan türlerde ananın civcivlerine kötülük yapmaması, doğal yasa gereği olmuyor, ama her durumda özel bir engellenmenin araya girmesi gerekiyor(6).

İnsanda bu ölüm tepisi engelinin yıkıcı yoldan ortaya çıktığını ve bunun ana-çocuk ilişkisinde önemli bir işlevi bulunduğunu göstermek için, insan türüne ait bir annenin kendi çocuğunu ölesiye dövdüğüne ve onu çevre koşullarının baskısı altında öldürdüğüne bile rastlandığının pek seyrek olmadığını anımsamak yerinde olur. Ayrıca hayvanlar dünyasında, kimi kez rahatsız edici bir olayın peşinden ananın kendi yavrularını öldürdüğünü de Lorenz bize söylüyor. Bu görüş açısından insan, kendi soydaşlarını öl-

(5) a.g.y. s. 129.

(6) a.g.y. s. 132.

dürmeyi yasaklayan bir ahlaksal yasaya sahip olmasına karşın, bu konuda kusur işlemede diğer canlılardan daha geri kalmıyor.

Bu aşırı örnekler, içerden dışarı doğru asla bastırılmayan saldırgan enerji boşalmasını haklı çıkarabilir. Normal zamanlarda saldırgan ve yıkıcı davranışlara karşı çıkan bu durgun güçler, kimi koşullar içinde ortak yaşam düzeyinde, bireysel yaşam düzeyine göre çok daha belirgin olarak ortaya çıkar. Saldırganlığın boşalmaya elverişli olduğu çift yön üzerinde bir kez daha durmak gerekir.

Sadakat, görevin yerine getirilmesi ve cesaret gibi erdemlere bağlı boyun eğme, bir çeşit kendiliğinden davranışlar oluyor ve sanki yazgı böyle karar vermiş gibi sonra olduğu gibi yineleniyor. Gerçekliğin soğukkanlı bir değerlendirmesi, böyle bir hareketin yararsızlığını bize göstermiş olsa bile, aslında saldırganlığın böyle bir erdeme dönüştürülmesi, kendimizi duraksamadan kurban etmeye itiyor. Saldırganlığın insanın kendi Ben'ine yönelik olabileceğini Freud ortaya çıkardığı güne değin, bu tür bir boyun eğme pek dikkat çekmedi. Örneğin Stalingrad savaşını anımsayalım. Kuşatılmış askerler arasında disiplinsizlik yayılmadığı gibi, tersine bunlar en korkunç ölümlere katlandılar. Dışardan bir gözlemciye göre bu durumda belki de aptalca bir davranış, kendi kendini yıkmaya razı olmuş bir onama söz konusudur.

Böyle durumlarda insanın Ben'i karşı çıkmıyor mu? Normal zamanlarda, bu psişik yapı (Ben), az çok bir rastlantıyla düzensiz saldırganlık itkilerini, diğer bir deyişle, özyıkımı denetlemeyi başarabiliyor. Bununla birlikte, kimi durumlarda eleştirisel gerçeklik üzerine kurulu Ben'in uyarıları, işin en

basitinden bilinmiyor. Bu andan itibaren, bir durumun yanlış olduğunu öğrenmek, davranışı değiştirmeye yetmiyor. Sanki Ben'i yapısı olacağı boyun eğmiş ve susmuş gibi her şey olup bitiyor. Ve umutsuz gibi sayılan bir durumdan yana oluyor.

Eğer insanlar operasyonların gidişini yerinde ve zamanında öğrenmiş olsalardı, sonra da neler düşündüklerini söylemek için bir araya gelip tartışabilselerdi, Stalingrad'daki yıkım her halde daha az olurdu; hem bu zarardan kaçınma yalnız “piyade” düzeyinde değil, ayrıca askerî hiyerarşi için de geçerli olurdu. “Halk düşmanı” diye ilan edilme tehlikesi ve askerî mahkemece ölüme mahkûm edilme korkusu, bilindiği gibi böyle düzeltici çıkışları önlüyordu. Geçmişteki benzeri tüm durumlarda da bu hep böyle oldu. Bile bile yalan haber yaymanın ve “demir disiplinin” amacı, aynı duygulara sahip ve etkin bir küme oluşturmak isteyen tek tek insanların birbirleriyle birleşmelerini önlemektir. Buna göre eğer seçkinlerin yönettiği ortaklaşa bir olay olarak yıkıcı saldırganlığa bir çare bulunmak isteniyorsa, o zaman bahanelerin yönünü tümüyle değiştirmek gerekir: Vatandaşların kararlardan ve bunların politik nedenlerinden haberi olmaması yanlışır.

Geleceği önceden görebildiğimiz ölçüde diyebiliriz ki, yıkıcı saldırganlık ne bugün ne yarın bir yana atılacak olasılıktır. Tüm çıkar ve inanç grupları ya da tüm bir ulus, bastırılmayan saldırgan tepilere maruz kalan diğer grupların beklenmeyen saldırısına uğrayarak kurban olabilir. İnsanın bilincine özgü düşünme özgürlüğünü yitirmiş olan ve şiddetli saldırganlığa ait bu grupların sayıları az değildir; birey soğukkanlılığını koruyabilmekle birlikte, sapkın olan davranışı yüzünden, içinde bulunduğu grup tarafından her

an öldürölme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Böyle bir tehdit karşısında ne mantıksal kanıt yerine söylenen “boş sözler”, ne “mucize ilaçlar”, yani sihirli savunma yolları bir işe yarar. Böyle bir durumda, kararlı bir savunma geçerlidir. Nedenleri açıkça bilinen ve barışın uğradığı zararların yalnızca entrika çeviren yana yüklendiği çatışmalı bir durumda bile, savunma nerdeyse her zaman otoriter bir model üzerine örgütlenir; daha açık bir deyişle, vatandaş, güçlü askerî şeflerin koruyuculuğu altına girer. Bu askerî şefler kendileri için gerekli bilgilerden yoksun ve “zararlı” propagandaların etkisindedir. Vurucu gücü kurtarmak için başka yollar bulunmadığı ileri sürölerek bu önlemler haklı çıkarılıyor. Doğrusunu isterseniz, mutlaka karşı çıkılması gereken bir durumdur bu. Gerçekte artık yalnız toplumun güvenliğini gözetmenin söz konusu olmadığı, ayrıca ona hedef de saptamak gerektiği belli bir anda, otoriter yönetimin yüzü değişir. Bir topluluk, yakın bir tehlikeye karşı kendini savunmak için ortak bir karar aldığı zaman, bu amaçla en etkili yolu seçeceğini, öyleyse en otoriter biçim için karar alacağını söylemeye gerek yoktur. Bununla birlikte, savaşın amaçları, ayrıcalıklı bir grubun amaçları olarak açıkça ortaya çıktığı zaman, savaşın amacıyla ilgili bir görüş birliğine varılmaz ve apayrı bir durum ortaya çıkar. Apayrı bir otoritenin baskısına uğrayan herhangi bir kimse, bu gibi amaçların peşinden gitmek zorunda kaldığını görür.

Grupların yaşamında olduğu gibi, bireylerin yaşamında da çatışmalara çok seyrek olarak tek yanlı karar verildiğinden, geriye incelenmesi gereken bir nokta kalır. Bireyler ya da gruplar olarak, bireyden bireye ya da gruptan gruba öç almak amacıyla kendi açımızdan saldırgan tasarıların beslen-

diğini öğrendiğimiz zaman, hemen heyecana kapılırız, burası tartışma götürmez. Tüm insan toplumlarında her zaman akışkan durumda saldırgan eyleme hazır bir yatkınlık vardır; bir fırsat çıkar çıkmaz, bu saldırganlık seçilen bir düşmana doğru yönelir. Bir saldırganlık ortaya çıktığı zaman, bu nedenle hiçbir kimse suçsuz değildir. Bireyin Ben'i, kendini bir iç savunmaya hazırlarken, bir dış saldırıya karşı da etkin olarak karşı çıkması gerektiğinden, durum eğretidir.

Savaş durumunda saldırganlığa özgü eğilimleri algılayacak yetenekler ortaya çıktığı zaman, her şey de bize savaş durumundaki otoriter yönetimin gereksiz olduğunu inanmaya götürür. Böylece kendi kendisiyle uyum kurma yeteneği gösteren Ben, dış otorite aracılığıyla yönetilen ve Üstben karşısında içerde cezalanma sıkıntısı çeken bir Ben kadar kolayca evrilip çevrilemez.

Bu andan itibaren bir soru sorulabilir: Acaba biz bir kez daha çok daha derin bir güdülenme, komuta edenlerde olduğu kadar, komuta edilenlerde de gizli ve bilinçdışında kalan bir güdülenme karşısında bulunmuyor muyuz? Böyle bir durumda politik gerçekliği yanlış bilme söz konusudur. Cengiz Han, Napolyon, Hitler, tüm erki elinde tutan insanlar olarak hareket ediyorlardı. Oysa yalnız bunların egemenliği altında değil, “olağan” politik koşullar altında da kitleler çok belirgin bir güçsüzlük içinde yaşıyorlar; öyle ki, bu yaşam, eski zamanlarda paralı askerler ordusundaki savaş düzeniyle pekâlâ karşılaştırılabilir. Bu askerî düzene göre savaşçılar, ellerinde mızrak ya da herhangi bir silahla ve komutanlarının zorlamasıyla düşmanın ateşi altında ileriye doğru itiliyorlardı. Yağmalama tutkusu ve her şeyi yapabilme gücünü kendinde bulma yetisi, bilinçdışında

derinliğine gömölerek kalmış yıkıcı bir eğilime, savaş eylemi sırasında boyun eğme yetisi olmasın? Ayrıca bu eğilim, düşman kadar beni de ilgilendirir. Savaşı yitirmiş insanda bu eğilim bilinç kazanamazsa, gizli etkinliği tehlikeye girer. Yenilmiş olan, kendi yenilgisine hiçbir zaman (mazoşist bir tarzda) sevinmez; tümüyle tersine, buna üzüldür, utanca boğulur ya da umutsuzluğa düşer, belki de öç almayı aklına koyar.

Yenen tarafındaysa, yıkıcı eğilimin bilinç düzeyine çıkması gerek yoktur, ama azıcık rahatsızlık duymadan bunu herkese duyurulabilir. Bu olay, ideolojiyi açıkça yürürlüğe koyma işidir. Eğer yenen “haklı bir neden” için savaşıyorsa ve ahlak adına ortaya çıkıyorsa, bu durumda bilinç, yıkmaya zevkini kabul etmez ve yıkıcı bir neden olarak tanımaz. Buna karşılık, eğer söz konusu kişi, moral değerlerin rahatsız etmediği bir fatihse, bu yıkmaya zevkinin yol açtığı ve kurbanı olan insanların yoksulluğuna aldırış etmez: Onların önünde kendisi daha zengin değil midir?

Başkalarının ve kendi kampındakilerin acısını küçümseme, korkunç bir ölüm tehlikesini kabul etme, bilinçdışı tepisel bir gücün, kurtarıcı bir dinginliğe ulaşmak için kurduğu psişik bir bütünlük değil midir? Savaşları sona erdirmeyen ya da daha genel olarak insanın insana yaptığı işkencelere son vermeyen psişik temel –daha doğrusu psiko-fizik ve fiziko-psişik temel– burada bulunmasın? Şimdilik bu sorulara doyurucu bir yanıt veremiyoruz. Bununla birlikte, bunları saçma bulmamıza ya da dışlamamıza izin verecek hiçbir şey de yok. Yaptığımız gözlemler, bilimsel açıdan sağlam temellere dayanmakla birlikte, yeterli değildir. Ayrıca, meslek açısından kendi verilerimizi aktarabileceğimiz bir başvuru sistemine de sahip değiliz. Ve son olarak görünüşte yalnız öte-

kilerle karşılaştırılabilir olan bir davranışın değil de, hangi tip davranışın yerinde olduğunu hâlâ bilmiyoruz. Buna göre, demek ki bizim açıklamalarımız kesin değil, ama son derece kesin doğal bilimlerin yaptığı açıklamaların dikkatin-den kaçacak da değil. İnsanın kendi üzerinde saldırgan bir davranışı gözlemek istemesi, ne denli saf bir amaçla yapılsa yapılsın, ister istemez yanılgıya yol açar, çünkü zararsız görünen kimi eğilimler bilincinde olmadan gözlemden kaçır, oysa gözlemi başka türlü görenler için olay tümüyle ayrıdır.

Ana-babayla çocuk arasına yerleşmiş saldırgan bir iletişim şebekesinin etkilerini, gizil dönemin(*) başlangıcına değin, diğer bir deyişle, çocuğun okula başladığı ve bunun oradaki yankılarını gözönüne alacağımız ana değin kısmen bilmekle birlikte, daha sonra araya giren saldırgan bir sarsıntının etkileri üzerine daha az bilgilere sahibiz. Zorunlu askerî eğitimlerin, bu eğitimden geçenlerin kişilikleri üzerine genel etkilerini pek ölçecek durumda değiliz. Amerikalı bir paraşütçü son zamanlarda kendi anılarını yayınladı: İkinci Dünya Savaşı sırasındaki askerî eğitimini anlatıyor burada. Birleşik Devletlerin en iyi gazetelerinden *New Yorker*, bu anılarla ilgili olarak şu açıklamada bulundu: Yazar “acı çekmeye ve başkalarına acı çektirme sistemini ve herhangi bir ideolojiyle azıcık bağlantısı olmadan nasıl başkalarını öldürme makinasına dönüştüğünü anlatıyor. Son savaş sırasında Normandiya’ya paraşütle iniyor; anlattıklarıyla korkunç bir tablo çiziyor ve saçma sapan bir örgütlenmeyi anlatıyor; herhangi bir genç adamın böyle bir davranışa alıştırılabilir-

(*) **Gizil dönem:** Çocukluktaki cinsel gelişimin, ergenliğin başlangıcına değin süren dönemi içinde yavaşlaması. Bu da aşağı yukarı ilkökul çağına denk düşer. Ç.N.

ceğini bu anlatı bize gösteriyor. Görevini yerine getirdiği ve işini bitirdiği zaman, her şey sona eriyor: Geriye ruhsal ya da duygusal hiçbir iz kalmıyor(7)”.

Bununla birlikte, psişik yara izlerinin, bunun sonucu olarak kaygı verici tüm anıların gerçekten silindiği sonucuna varabilir miyiz? Örneğin bu anlatının yazarının kendi evine dönmesi ve bir fabrikanın onurlu sahibi olması, olayı kesin sonuca bağlar mı? Ayrıca cinayet işlemek için bu ikili oluşum –insanların ve değerlerin öldürülmesi– hiçbir ideolojiye başvurmadan gerçekleşiyor. Ya da tersine bir izlenim içindeyiz, çünkü bu öldürmenin sonucuna katlananlar (Almanlar, çev.), üstün bir ırk ideolojisinin büyü- süne kapılmışlardı. İşte burada, bilinç düzeyine çıkamayan ve bilinçdışına itilmek zorunda kalan güçlü bir suçluluk duygusunun varolduğu savına yaklaşıyoruz. Ben’in bu amaçla önemli ölçüde psişik enerji tüketmesinin nedeni işte burada yatmaktadır. Bu çatışkı, bireyin karakteriyel yapısı (kişilik bozukluğu) içinde nasıl çözülebilir? Nasıl bir gelişme izler ki bu çözüm engellenir? (Eksik kalmış) bir uyumu nasıl gerektirir? Bunlar kişiliğin bilinmeyen yazgılarıdır.

Bizim saldırımıza uğrayan kurbanın bir hiç olduğunu kendimize ne denli çok inandırırsak, heyecanlarımızı bilinçdışına itecek düzeneği besleyecek enerji miktarı da o denli az olur. Bize verdiği toplumsal rolden dolayı değerli saymamız, saygı duymamız, hatta idealleştirmemiz gereken bireylere yönelik yıkıcı fantazilerimizi bastırmak söz konusu olduğu andan itibaren, sorun tümüyle değişir. Paraşütçüden körü körüne boyun eğmesini istemeye değin va-

(7) *The New Yorker*.

ran aşığılanma yüzünden eğitim subayına ve genel olarak üstlere duyulan nefret, ne pahasına olursa olsun, bilinçdışına atılmalıdır. Kendi soydaşlarını bile her türlü etkili silahlarla öldürebilecek olan suçluluk duygusuna karşı, askerleri bağışık kılan işte bu öz-korunmadır (yani nefreti bilinçdışına itme). Demek ki aynı zamanda salt edilgin bir boyun eğmeye zorlanan geriye dönüşle –nasıl olursa olsun, burada tüm buyruklar uygulanmalıdır–, eşzamanlı olarak Üstben’in ortadan kaldırılması ve onun yerini ideal bir **üstün-öldürücünün** her bakımdan alması söz konusudur. Acaba tam bir ahlaksal bağımlılık durumuna geri dönüş, Ben’i tümüyle ortadan kaldıracak derecede zamanla uyuyor ve yapılan tüm kıyıların anıları, daha sonra belli bir süre içinde siliniyor mu? Yoksa burjuva vicdanı, bilinçdışına itme düzeneklerinin sürekli çalışması sayesinde mi sürüp gidiyor? İşte bunun ikisi arasında bir bağ kurmak kolay değil.

Bununla birlikte, şimdilik sorunu çok ivedilikle çözmek olanıdır, çünkü düşmanını acımadan ortadan kladırmak için eğitilen ilgili bireyin (askerin) daha önceki ve sonraki psikik durumunu derinliğine tanımak, istenilen bilgileri bize verebilir. Gerçi bu açıklamaları biz bir rastlantıya bağlı kalarak elde edebiliriz. Gerçekte birçok durumda, ne eğitilen askerler, ne üstleri, öldürme engelini aşmayı öğrendikten sonra, olup bitenler üzerine azıcık düşünme arzusu duyuyorlar. Askerlerin varoluş nedenine hizmet eden, anlattıklarımızdan uzak bir durum içinde olmaları ve düşmanı ortadan kaldırmak için ulusun kendilerine verdiği kesin buyruğun karakteridir. Bu en acımasız savaş yöntemlerini açıklamaktan başka şeyleri amaçlayan ne varsa, sadece zararlı sayılmaktadır. Üstelik içinde bulunduğumuz durumda uyarılmış suçlu-

luk duygularının zayıflığını görme olasılığı ve savaşa gönüllü olarak katılma, insanların korkunç şekilde katılaştığını kanıtlıyor.

Verdiğimiz örnek, ne denli aşırı olursa olsun, yine de olağandışı değildir. Tepilerin birbiriyle kaynaşmasının önemini, arzu edilir tüm açıklıkla gösteriyor. Aşk gereksinimiyle, saldırganlık gereksinimi birbiriyle kaynaşmayı başardığı ve eğitim de bu kaynaşmayı pekiştirdiği zaman, Ben, saldırganlığın ayartıcı taktiklerine karşı artık kolayca karşı koyamaz ve azıcık bir aşk onu yumuşatmayı başaramaz. Ama yukarıda andığımız türden durumlarda, saldırganlık aksine cinsel bir nitelik kazanır: Yıkma zevki, tümüyle başka bir şeyin yerini alır; hedefin bütünlüğüne zarar vermeden ve ona tam bir saygı göstererek ona ulaşmak olası olmalıdır. Hiçbir şeyin durduramadığı ya da pek engel olamadığı yıkma zevkinin, yalnız dış dünya üzerine değil, ayrıca kendi bütünlüğü içinde kendi bozuk yapısı üzerine de ister istemez yıkıcı etkileri vardır. Ayrıca, tüm saldırgan itkilerin yararlarından yoksun kalan aşk da, hiçbir zaman kendi amacına varamama tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bütün bunlara karşın, bu iki nitelik de, yani cinsel tepiyile saldırganlık tepisi, birbirlerine yardımcı olabilirler. Hayvanın tepisel davranışıyla, insanın tepisel davranışı arasındaki ayrım, insanın tepilerinin “eğitilebilir” olmasında yatar. Hayvanlar ancak doğrudan doğruya ilişki içinde bulundukları nesnelerle olan edimleri gerçekleştirebilirler; bu nesnelerin imgeleri onlara katı bir program çerçevesi içinde ve kalıtım yoluyla aktarılır. Bu karakteristik, türe özgü iletişim tipi gibi bir şeyin varlığını yalnız başına kurmaya izin verir – daha önce sözünü ettiğimiz hindi yavrularının kendi cıvı-

daşmalarına terkedilmelerini anımsayalım. Oysa iletişim bakımından daha çok evrimleşen insan, daha özgürdür. İnsan, psişik enerjisini saldırgan ya da cinsel alana kalıcı bir biçimde aktarabilecek çeşitli nesneler bulma olasılığına sahip değil midir? Ayrıca psişik enerjisini yeni nesnelere de aynı tarzda yatırabilir: Her türlü aracı çalışmaya koyar, araştırma teknikleri bulur, sanat yapıtları yaratır, yönetim aygıtları ve stratejileri tasarlar. İnsanın edimleri, kendi cinsel enerjisine yeterli besin bulduğu sürece, bütün bunları kendi gereksinimlerini doyurmaya yönelik nesnelere dönüştürme yeteneğindedir. Eğer insanın tepisel gelişmesi birtakım engellere, ilk önce de çevrenin genel düşmanlığına çarparsa, saldırganlığını da toplumsal etkenler cinsel ilgilerine koşut olarak bastırırsa, o zaman yıkıcı eğilimler ağır basar ve özyıkım yolu açılmış olur.

Nesnelerin özgür seçimi, ayrıca bir iç takılmayla, çocukluk-taki nesnelere geri dönüşle de ortadan kalkabilir. Çocuk okul çağına varınca, istemeye istemeye heyecanlarından vazgeçmek zorunda kalır. Gerçekte, yeni öğretmenlerinin ve arkadaşlarının çıkarlarına ve ilgilerine uyum sağlamak için, yaşamının ilk nesneleri olan ana-babadan kısmen ayrılması gerekir. Ayrıca kendi Ben'inin dış dünyası için belli bir zevk kaynağını güvence altına alan oyun nesnelerinin büyük bir kısmını da terk etmek zorundadır. Bu nesneleri terk etmek, henüz sahip olmaktan uzak ve kendisi için bir anlam taşımayan, kendisini ilgilendirmeyen tekniklerle değiştirmek zorundadır. Eğer işler iyi giderse, psişik evrim onu yeni cinsel nesnelere doğru götürür ve ilgisi, şimdiye değin bilmediği canlı ya da cansız nesneler üzerinde toplanır. Bunları edinmek, evini terk etmek zorunda kalmasının ve yeni ödevler edinmesinin verdiği sıkıntıyı dengelemek için ken-

disine yeterince çekici gelmelidir. Eğer insanın saldırganlığı, ortaklaşa ve yapıcı eyleme yönelmeseydi, bizim türe özgü aygıt kullanma özgürlüğü hiçbir zaman ortaya çıkmazdı.

Eğer tepilerin beslediği insanın davranışını anlamak istiyorsak, o zaman aynı anda izlememiz gereken üç tane süreç söz konusudur. Birincisi, tepiler pek seyrek halde “saf” olarak bulunurlar; birleşmeler, kaynaşmalar içinde sürekli olarak çözünürler. Bu sürekli kurulan bağların özelliği, saldırgan ve cinsel tepilerin enerjisine kendi niteliğini verir. Bu tip tepilerin bileşiminde küçük yer değiştirmeler ve birinin diğerinin içine geçmesi, davranışlar üzerinde büyük etkiler gösterebilir.

İkincisi, tepilerin gereksinimleriyle, katılım yoluyla tekiye bağlanmış olan bir nesne arasındaki ilişki, insanda hayvanlara göre çok daha az katıdır ve gerektiğinde tümüyle ortadan kalkabilir.

Ve son olarak –bu üçüncü nokta kendi görüşümüzdür– insan, kendi tepilerinin nesnelerini seçebilecek ve sonra da onunla tüm bağları koparabilecek yetenektedir.

Bununla birlikte, süblimasyonun (eğitimin) gücünü de olduğundan çok görmemek gerekir: Okuma ya da kayak yapma gibi bir teknik edinmeyi öğrenme işini, bir zevk olarak duymamıza, itiraz edemeyeceğimiz bir şekilde izin veriyor. Böyle bir durumda, tepinin amacına ve rahatlamaya, salt yaşamsal bir nitelikte olan ve canla başla yapılan bir yarışmayla değil, zevk veren bir ögenin ortaya konulması ve benimsenmesiyle varılır. Bunlar, yaşamın gidişi içinde bize zevk veren anlardır.

Sürekli olarak içine daldığımız çatışkılı durumlar ne denli çok ve çeşitli olursa olsun, bunların hangi tepilerin bir araya gelmesinin sonucu olduğunu her zaman ortaya çıkarmaya çalışmalıyız ve karşı taraf için bir yargıya varmadan önce, soruyu kendi kendimize yöneltmeliyiz. Bu konuda ne denli kesin görünürsek, önyargılara düşme tehlikesi de o denli büyüktür. Bu andan itibaren alacağımız yol, bizi yıkma saplantısına götürür.

İkinci Bölüm

SALDIRGANLIK VE UYUM

1- Uyumun Gerekleri ve Birbiriyle Çakışması

Aydınlanma yüzyıllarından çok sonra düşünce özgürlüğü –özellikle o sırada egemen dinsel tutuculuk karşısında– toplumun öncülerinin ortaya koyduğu istekler arasında yerini koruyordu. Orta çağdan kalma gelenekler, büyük halk kitleleri içinde yaşıyor ve inançla töreler üzerine en ilkel tipte baskı yapan gelenekler sürüyordu. Bir sürü yeni buluşların etkisi altında üretim ilişkileri değişince ve teknikle endüstri hızlı bir gelişmeye tanık olunca, kentler büyümeye başladı. Çok sayıda insan, böylece kendini hiç hazırlamadığı bir görevle, olayların yeni durumuna uyum sağlama gereksinimiyle karşı karşıya buldu. Alanı giderek genişleyen kaba sömürü, yalnız kilisenin ahlaksal karşı çıkışıyla görünüşte engelleniyordu; oysa gerçek tersineydi ve kilise, örneğin çocukların çalışması ve köle alış-verişi için psikolojiyi hesaplıca kullanıyordu; bütün bunlar iktidarı elinde tutanların ve sömürüden yarar sağlayanların çıkarıyla pek güzel uyuşuyordu. “Kökünden sökülmenin”

temelleri, işte yeni türden böyle bir zorluğun içinde bulunuyordu; gerçi romantik eleştirmenler böyle bir nitelermeyi daha sonra yapmışlardı, ama bu kökleri yerinden sökenlerin kimler olduğunu açıkça belirtecek yetenekte değildiler.

Örneğin Papalığın 1968’de doğumun sınırlanmasıyla (*Humanae Vitae*) ilgili olarak yayınladığı genelgede olduğu gibi, kilisenin günümüzde hâlâ kendini ruhsal bir güç olarak benimsettiği ve kurumlaştığı görülüyor. Doğumun sınırlandırılması, dindarları temelinde hoşgörüsüz bir öfke ve saldırı bulunan bir davranışa sürükleyecektir. Birçok durumlarda, toplum içinde farklı gruplara karşı gösterilen düşmanlıkların nedeni işte buradadır –yani kişisel karar vermede özgürlüğün olmayışının ve boyun eğme zorunluğunun sonuçlarından birisi.

Yeni teknik ve endüstriyle aynı zamanlara rastlayan ve daha önce gerçekten bilinmeyen yeni gereksinimler ortaya çıktı. Buna karşılık, eski isteklerin çoğu, azıcık bir değişikliğe uğramadan anlaşılmaz bir din gibi kaldı. Eğer yeni olan bir şey varsa, o da bir sürü teknik ilerlemenin ve nüfus artışının getirdiği yeni bir uyum gereksinimiydi. “Uyanmakta olan”, diğer bir deyişle, endüstrileşmeye ve geleneksel yaşam biçimlerini terk etmeye zorlanan anakaraların ya da yan-anakaraların belirgin politik ve dinsel baskı rejimleri, çağdışı güç görünüşleri içinde eskiyi gizleyen ve katıksız sertliklere ayrı bir yenilik getiren yapılarıdır. Birincisi eski yunan çağında, öteki on sekizinci yüzyılda Avrupa tarihini belirleyen insanlığın bu iki büyük atılımının tüm izleri, bu yeni etnik-merkezli çağla ortadan kalktı.

Oldukça Avrupa bilincine özgü zenginlik ve yapı, insan ilişkileriyle ilgili ne denli kuşku ve kötülük varsa, onları öğrenmekten ileri gelmiştir. Elbette bu deneyim, *natura humana*'nın (insan doğasının) saldırganlığını azaltmadı, onu pek yumuşatmadı. Bu demektir ki, psikolojik planda insanın kendi kabalığı üzerine düşünüşü ve olayların gidişinin ideal olarak ele alınması, düşünce yeteneğinin kolayca yitirildiği zor durumlarda (örneğin sıkıntının etkisi altında) gerçekleşmesi gereken bir davranış, etkisini gösterecek tüm olasılıklardan yoksun kalır. İnsanlığın karşı çıkılmayacak kazanımlardan birisi, kişiliğin kendisine yabancı tüm öğeleri, kendiliğinden düşman gibi saymayı reddetmesidir. Ama ayrıca biri antik çağda, öteki düşüncenin hoşgörü çağında olmak üzere iki kez, kendi toplumu içinde böyle bir açılma istemi gösteren ve kendi varlığının bilincinde olan insanın Ben'i, dünyanın yeni bölgelerini zorla kendi boyunduruğu altına aldı. Her iki durumda da, boyunduruk altına alınan halklar, buna tepki göstermeden duramadılar. Örgütlenme ve teknik açıdan daha çok gelişmiş büyük bir imparatorluğa katılmanın peşinden, her zaman ulusal duygular da yükseldi. Ayrıca hoşgörü ve açıklık, nerdeyse yalnızca aynı sınıf içinde ve aynı toplumsal durumda bulunan bireyleri ilgilendiriyordu, ne köylülere, ne de daha sonra endüstri işçilerine seslendi. Şimdiye değin Avrupa'nın yalnız teknik düşüncesinden yüzeysel olarak etkilenen bölgelerde bugün saldırganlık olarak ortaya çıkanlar, Avrupalıların saldırgan düşünce ve hareketlerinin aktardığı bir hastalığın sonucudur ve yerli halkların yıkıcı davranışlarına bu yıkıcılık bilmem kaç kez eklenmiştir. Her zaman olduğu gibi tarihsel süreçler söz konusu olduğunda, yaşanan durumun ve geriye dönüş şokunun yaptığı kışkırtmanın, tepki göstermenin ve şiddet artımının hesabını açıkça ortaya

koyamak nerdeyse olanaksızdır. Bununla birlikte öyle görünüyor ki, varlığın geleneksel yapısının sürekli olarak dağılması, o ana değin farklılaşmış bir toplumsal ilişki içinde yönlenmiş bulunan ve kimi kez etkisizleşmiş olan saldırganlığın tümünü seferber ediyor. Ne olursa olsun, bu saldırganlık benimsenmişti ve insanlar ona dayanıyordu. Ama yeni koşullara uyumun daha ilk anından itibaren saldırganlık, gerçekte ussal ve doyurucu bir tarzda toplumsallaşabilecekken, sınırı çok aşıyor. Toplum, uyumun oldukça buyurucu istekleri karşısında, daha ilk baştan deneyim eksikliği çekiyor.

İster gruplar düzeyinde olsun, ister bireysel düzeyde, tüm toplumlar önemli ölçüde **aşırı bir saldırganlığı** içlerinde taşıyorlar. Ama sözünü ettiğimiz aşırılığın, yeni antropolojinin insan doğasına verdiği “fazla tepiyeye” denk düşebileceği, bize daha az kuşkulu görünüyor. Saldırgan davranışın iki temel görünümü vardır. Eğer K. Menninger’in dile getirdiği gibi söyleyecek olursak, bir yandan, birincil gereksinimin dışa vurulması: “Saldırganlığın doğası, yoksunlukların ya da en azından acıların birikmesidir(1)”. Öte yandan saldırganlık, salt bir tepki, görünürdeki bir tehlikeye yanıttır. Ben’in kendini tehdit altında duyması için, tehlikenin dışardan gelmesinin –temelde tepisel olmasının– ya da kaynağının dış gerçeklikten alınmasının pek önemi yoktur. Bireyi toplumla ve toplumun ahlakıyla ciddi bir çatışmaya sürüklenme tehlikesi taşıyan saldırgan gereksinimler, çoğu zaman paranoid bir nitelik kazanıyor; dışa yansıyan savunma düzeneği yerini alıyor ve olayları duyumsayacak şekilde değişiyor. O ana değin karanlık bir tehdit altında görülen ne varsa, saldırganlığın harekete geçirdiği ve kendiliğinden düşmana dönüş-

(1) K. Menninger, *The Vital Balance*, New York, 1963, s. 219.

müş yabancı grupların davranışına veriliyor. Gerçekliğin bu paranoitçe yanlış tanınması, yapılan işlerde tepinin hızla boşalmasına yol açıyor. Bu ana değin kavranılmaz olarak kalan ne varsa, artık bir dış nesne kadar açık ve anlaşılır oluyor.

Yaşam koşullarını güvence altına alacak gerekli saldırganlıkla, böyle bir durumda ortaklaşa bir nevrozdan gelen nevroitik saldırganlığın yansıması arasındaki ayrımı tüm açıklığıyla görmek için, örneğin en basit silahlarla ve araçlarla donanmış sözde ilkel insanların dinginliği ile, tepeden tırnağa silahlı ve tekniğin son inceliklerinden yararlanan toplumların paranoitçe yetersizliğinden ileri gelen (kendini) denetim yetersizliğini karşılaştırmak yetiştir.

Saldırganlığın kendisinde, toplumsal gerçeklik içinde çok çeşitli dönüşümler geçiren temel, yaşamsal bir güç ve tepisel bir donanım görmek gerekir. Saldırganlık bir kez dışa yansıyan savunmanın düzenine bağlanınca, “arzunun şiddet yoluyla doyumuna(2)” dönüşür. Boşalamayan saldırganlık, şiddetli arzuları besler; ama ceza tehditi altında kalan ve kendini yinelemeye adayan bu arzular, yatışmadan kalır. Bununla birlikte bu yatışma, birçok durumlarda ancak baskıyla, diğer bir deyişle, arzudan vazgeçmeyle gerçekleşir.

Teknik ortam, her bireyin iç dengesi için yeni ve güçlü tehlikeler doğurmaktan başka bir şey yapmıyor. Dış dünya ne denli içine girilmez görünürse, bireyin de bunaltıya düşme olasılığı o denli çoktur: Bireyin “kendi karşısında” düştüğü bunaltı; bireyin kendisini rahatsız eden bilinmeyen te-

(2) F. Alexander, *Irrationale Krafte unserer Zeit*, Stuttgart, 1946.

pisel güçler karşısında bunaltı ya da bireyi yabancılaştıran saldırganlığın “dışarı yansması” karşısında, paranoid bir kesinliğin etkisi altında olan saldırganlık karşısındaki bunaltı. Savaş gereçlerinin dev gibi yığınaklar yapması, bu birincil ve en güçlü öğeyi dağıtmaya, yani öz saldırganlığın dışa yansmasını ya da yabancı saldırganlığın dışa yansımalarına olan tepkiyi dağıtmaya yetmez.” Bunaltı, organizmanın tehlikeye karşı tepkisidir. Saldırı kendi başına bir mısilleme tehlikesi içerdiğinden, düşmanca davranış da bunaltıyla birleşmiş olur. Bu bileşimler kendi arasında değişebilir(3)”.

Bundan çıkan gerilim durumunu bir çift kuşku besler, bunlardan birini ortaya çıkarmak kolaydır, ötekini ise ortaya çıkarmak daha zordur. Sürekli olarak yeniden biçim alan dış dünyanın doğrudan doğruya tehlikesine karşı duyulan kuşku, her bireyin yaşadığı deneyimde açıkça algılanır. İnsanların sömürü ilişkisine bağlı olarak tüm tarihleri boyunca tanıdığı kuşku, son derece yeni olan bir durumla da ayrıca artmıştır: Bu yeni durum, bilim ve tekniğin karşılıklı etki içinde sürekli ilerlemesi ve bunların toplumsal yapılar üzerinde yaptığı geriye dönüş şoklarıdır. İşte bunların doğurduğu sonuçlar: Artık bireyin gerekli uyumu, yetişkinlik yaşının eşğine geldiği zaman, topluma katılma törenleriyle pek bitmiyor. Her yaş sınıfının, özellikle de ileri orta yaşın sorunu oluyor; genelde daha önceki uygarlık tiplerinde böyle bir durum hiç görülmemişti.

Buna karşılık, herkesin kendi tepisel doğasına duyduğu kuşku, zaten çok yetersiz kalan sıradan içe bakıştan nerdeyse her zaman kaçıyor. Yoksun kalmış çok sayıda gereksinim,

(3) a.g.y.

en sade ölçüler içinde bile hiçbir zaman doyurulmadan kalır. Ancak yüzeysel olarak cayılacak bir eğilim içinde ve tüm yaşam boyunca sürer, ama bir fırsat çıkar çıkmaz, Ben'in olanaklarını ve denetim gücünü aşar; öyle ki, Ben daha sonra ve yalancı kanıtlarla işin içinden çıkabilir. Bu koşulları yaratan savunma düzenekleri yadsıma yoluyla tersine döner ve özellikle dışa yansıtır. Eğilimler ya da edimler ahlaksal buyrukları dizginlerken, ilk fırsatta arzusunun peşinden giderler. Ben gücü elinde tuttuğu ölçüde, söz konusu edimin gerçekleşmesine karşı koyar ya da kısmi bir doyumdan sonra en azından yüzünü gizler – bunu ona dışa yansıtmaya sağlar. Ödipsel tipin yol açtığı ve yaşam boyunca süren zıt-duyguları, bu nedenle insanların çoğunda uyandırmak kolaydır. Eğer birey, duygularından vazgeçmenin önemli bir sonucunu ve toplumsal varoluşunun rahatladığını görmezse ve tersine bu duyguların şiddeti artarsa, Ben'in ikinci bir enerji yatırımı olan geriye dönüşün ortaya çıkışına sık sık rastlanabilir. Bu durum duygunun ilk çocukluktaki narsik evreye geri dönüşüdür. Günümüzde çok genel bir biçimde saptadığımız politika dışı kalmanın önemli bir kısmını, sorumluluktan bu bilinçsizce kaçışta aramak gerekir. Öte yandan, görünür şekilde değişen bir ortama uyum gereksinimi, bencil çıkarları doğrudan doğruya ilgilendirmeyen tüm olaylardan vazgeçmeyi teşvik eder. Bununla birlikte, gerçeğin böyle yadsınması, cinsel enerjiden kaçırılan önemli ölçüde bir enerjiyi tüketir. Ama dünyayı bilmezlikten gelme isteği, bu kez geriye dönüş eğiliminden hareket ederek gerçeklik karşısındaki rahatsızlığı artırır. Bu durum ise, ussal bir uyumun gerçekleşmesini engelleyen kısır bir döngüdür.

Çağdaş toplumlar içinde yaşayan çok sayıdaki azınlıkların sorunsalını bundan daha iyi ortaya çıkaran bir şey yoktur.

Aslında azınlıkları yalıtın ve gettolara kapanmaya iten bir eğilim vardır burada; çünkü azınlıklar yerine getirilmeyecek toplumsal görevleri gerçekleştirirler ve aynı zamanda toplumun çoğunun iç ekonomisi açısından olağanüstü bir önem taşıyan nefret nesnesine dönüşürler. Hristiyan toplumları içindeki Yahudiler bu rolü uzun zaman oynadılar; günümüzde de bu rol, kimi Afrika ülkelerindeki yerlilere ve Amerika'daki zencilere düşüyor. Herhangi bir azınlığa günah keçisi damgasını vurmak, ona uyumu olanaksızlaştırmaktır, daha doğrusu yasaklamaktır. Yahudi ve zenci, neyse o kalmalıdır; burada bilinçsizce edinilmiş olumsuz bir imge ağır basmaktadır. Bu nedenle gettolar, su götürmez çarpık kişilikler ve “kurbanlar” üretir, bunlar ancak saldırgan tepkilerle kendi yazgılarını yumuşatırlar. Irkçı karakterlerin görünümü altında şekillenen bu tepkiler, bu kez olumsuz imgeleri beslerler ve paranoid bunaltıları ağırlaştırırlar. Dış gerçeklik üzerine bilgi edinme, etkin bir uyumun ilk koşullarından birisi olduğuna göre, bilgi edinme yolları her iki yönde de kesilmiş olursa, sonunda insan derman bulunmaz bir düşmanlık ve kuşku hastalığına yakalanır. Bundan böyle etkin davranışlar ve gerçek bütünleşme, önceden yer almış fantazilere çarparlar. “Düşmanlık bunaltıyı doğurur; bu kez bunaltı uyum yeteneğini felç eder ve Ben’i, artık geçerliği kalmamış uyum biçimlerine dönmeye zorlar ve görevini yerine getirmesine izin vermez(4)”.

Analiz yapan hekim, hastalarına özgü narsik ve saldırgan (toplumdışılık, savsaklama, başkalarına karşı kapalı olma) özellikleri iyi tanır. Ve son olarak, dışa vurulmayan bunaltı patlamaları kadar, öç alma fantazilerinin varlığını da bilir.

(4) F. Alexander, a.g.y.

Belli bir toplum içinde bu tür olaylar artar ve şiddetlenirse, toplu kıyım olasılığı ortaya çıkar.

Bizim toplumda meraka karşı ilginin kırılması, diğer bir deyişle merakın engellenmesi, eğitimin değişmez bir öğesini oluşturur. Bunun sonucu olarak gerçek bilgi edinme olasılıkları yalnız ortadan kalkmaz, ayrıca bilgilenme de az çok felç olur. Dolayısıyla insan ancak kısmen toplumsallaşabilir: Bilisiz olmam nedeniyle, gerçeklik ilkesine nasıl uyum sağlayabileceğimi göremem. İlkel süreç düzeyindeki tepî temsilcileri, cinsel ve saldırgan bileşenlerce ve aşırı bir güçle fantazm içinde kuşatılır. Gerçekliğin yadsınması üzerine kitlesel olarak yönelen yoksun arzular, toplumsal ilişkilerin kopmasına yardımcı olur. Sürekli olarak bir tavır almak zorunda kalan bizim çağdaşlarımız, eleştirisel anlayış eksikliği yüzünden çoğu zaman iyi yürütemedikleri bir görevle karşılaşılıyorlar. Bu görev çok belirsiz olan yasadışılığı, yalan dolanı, bile bile yapılan hileleri, eski tabuların yıkılmasını ve çekinmeden ortaya çıkan yeni tabuları açıklamaktan ibarettir. Çağdaşlarımızın oluşmakta olan tarihle ilişkileri nerede sadece geriye dönüktür ve yanılsamalara yol açar, devrimci ya da yıkıcı eğilimlerine karşın nerede ilerici ve yaratıcı bir nitelik taşır?

Ne zaman uyumun gereksinimlerine karşı koymaya çalışsak, en azından önyargıların ve hazır kesinliklerin arkasına gizlenmedikçe, bu güçsüzlüğü en büyük bir açıklıkla duyumsarız. Bununla birlikte, en yüksek zekâların hizmetine girdiği şiddet edimlerinden daha korkunç bir şey olmadığına ve bizim yüz çevirdiğimiz ve insanları uyutacak nitelikte olduğunu (diğer bir deyişle onları çocukça bir rahatlık ve sorumsuzluk durumuna götürdüğünü) kanıtlayan ideolojilerden daha çok hiçbir şey bize kuşku vermediğine göre,

saldırgan nitelikteki kavramlardan kendimizi kurtarmaya çalışırız. Buna göre, demek ki söz konusu olan şey, saldırganlığın gelişim yasaları, benzerlerimiz kadar bizim de kaçamayacağımız bir etkinliğe, yani uyuma bağlamaktır. Uyum çabalarını saldırganlık nasıl yıkabilir? Uyum sırasında etkin olarak katıldığımız uygarlık kuralını nasıl değiştirebilir?

2- Saldırganlığın Niteliği Üzerine

Tepilerin psikanalitik kuramı, ikincil bir kuramı “oyuna” soktu; yaşamının sonlarında Freud yeni bir formülü önerdi; buna göre bu karakter yalnız sürmekle kalmıyor, ayrıca “Ben’in tepileriyle cinsel tepiler arasındaki karşıtlık dolayısıyla, eskisinden daha belirgindir(5), diyor.

Öte yandan Anna Freud, saldırganlık üzerine yaptığı çalışmalarda, tepiler kuramını temelden aldı(6). Bireyin gelişiminin başında iki temel tepinin (yaşam ve ölüm tepileri) içi-çe geçmiş durumda bulunması, saldırganlıkla olgunluk öncesi cinsellik arasında açık bir ayrım yapmayı güçleştiriyor. İlk çocukluk sırasındaki saldırganlığın cinsel özlemleri doyurmaya hizmet ettiğini, tüm gözlemler doğruluyor. Ben ile ortam arasında açık bir sınır çizgisi olmadığı ve en yakın kişilerin kimliğini bilinçli bir biçimde almadığı sürece (hiçbir Sen deneyimi olmadığı sürece), saldırganlık hiçbir tür dizgini tanımıyor. Hareketlerin eşgüdümünden, söz konusu nesnenin elde edilmesine değin örgütlenme(7) yeterli değil.

(5) S. Freud, *Zevk İlkesinin Ötesinde*, Paris, 1963, S. 67.

(6) Anna Freud, “Saldırganlık Üzerine Notlar”, *The Year Book of Psychoanalysis*, New York, 1951.

(7) **Ungekonnt**: Sözcük karşılığı “beceriksizlik”, burada söz konusu olan, hareketlerle davranışları bir araya getirmek ve örgütlemek.

Saldırganlığın yol açtığı ilk büyük çatışma, sadık-anal dönemde olur: Yaşamın gerçekliği çoğu zaman çocuğu acı düş kırıklığına uğratar. Ama “sadık-anal” kavramı, çocuğun en yakından ve doğrudan ilişkide bulunduğu insanların, onun bu saldırganlığını çoğu zaman ve kolayca “kötü” bulma eğilimlerini de içerir. Çocuğun “saldırısı” ne denli ciddiye alınır, büyüklerin yanıtı da o denli hoşgörüsüz oluyor, çocuğun üzerinde yaptığı çekingenlik etkisi de o denli kalıcı oluyor ve çocuğun yaşam içindeki deneyimlerinin yayılma alanı da o denli engelleniyor. Saldırganlık ancak ödipsel çatışma sırasında bilinç kazanmaya başlıyor, diğer bir deyişle, bir çeşit düşünmeye yatkın oluyor. Bu dönemde saldırganlık, temelinde suçluluk duygusu bulunan ve bir kısmı babaya yönelik olan öldürme arzusu biçiminde ortaya çıkıyor. Artık bir hedefe yöneliyor ve fantazi planda, suçluluk duygusu olarak yaşanıyor.

Evrimin bu aşamasına değin saldırganlık, yetişkin bireyle çocuk arasındaki kendiliğinden karşılıklı ilişkilerde erken biçimde ortaya çıkan soyaçekim karakterinin eksikliği yüzünden, Ben’in denetimi yetersiz kalır ve bu nedenle saldırganlık çoğu zaman kusurlu bulunur. Çocuğun dışa vuran –ya da yanlış yorumlanan– davranışlarını içeren davranış biçimi de, ortamla ilişkili ereksel etkenlere bağlıdır. Çocuğun yetiştiği ortam ne denli çok kalabalık olursa, hareket özgürlüğü de o denli az olur ve düzensiz hareketlerden vazgeçmeye zorlama ne denli çok olursa, çocuk da o denli “iyi huylu” ve “örnek çocuk” kabul edilir. Bununla birlikte, eleştirisel bir kafa yapısına sahip gözlemci, saldırganlıkla etkinliği (aktivitat) birbirinden doğru olarak ayırdedebilmelidir; çünkü burada yıkıcılığın etkisi altında bulunan tepki, **eylemden** kesin olarak ayrı bulunur. Etkinlikte, tartışma götürmez şekil-

de tepisel olan bir şeyler vardır; organizmanın kendisi, tepisel etkinliklerin her şeyden önce dağınık şekilde dışa vurmasına ve boşalmasına izin veren yürütme organlarına sahiptir.

Bu aşamada yeni temel kavramlar önermek, pek yararlı olmayacaktır. Ama eğer saldırganlığın adı, tepisel karakterdeki etkinliğe karşı korunmak istenirse, bu kavramın, diğer temel cinsel tepilerde olduğu gibi yeni bir anlam kazandığını bu andan itibaren belirtmek yerinde olur. Ergenlik öncesi cinsellikle, genital cinsellik arasında nasıl bir ayırım yapılıyorsa, benzer şekilde örgütlü saldırganlıkla, örgütlü olmayan saldırganlık arasında da açık bir sınır çizmek gerekir. Saldırganlık örgütlü olduğu andan itibaren, etkinlik bir şey üzerine ya da bir amaca yönelir. Örgütlenmemiş saldırganlık kategorisinde ortaya çıkan ve saldırganlığın dile gelmesinde olduğu kadar cinsel dışa vurumda da kendini gösteren geriye yönelik edimlere gelince, bunlar bir gün arzu edilir bir rahatlamayı teşvik eden yönlenmemiş eylemler ve ayrımlaşmamış eylemler olarak görünürler.

Freud, ölüm tepisi kavramını düşündükten sonra, doğuştan gelen ve bir yıkıcılık eğilimi olarak göz önüne katılan saldırganlık kavramından da haklı olarak vazgeçti. Kuşkusuz geriye karanlık bir nokta kalıyor: Yaşam tepileri, belli bir amaca yönelik olumlu eylemlerini besleyecek tepisel karakterde ve önemli bir miktar enerjiyle birleşmezse, kendi amacına ulaşmak için hangi yolu izlemesi gerekir? Bununla birlikte, tepilerin dinamik bir modelini kurmak için, bu kavramın iki bileşenini, bu derece ayırmaya hiç de gerek yoktur. Çünkü ne cinsellik, ne de saldırganlık, yapılan gözlemlerde saf bir halde karşılaşıyorlar.” Bu iki temel tepiyi, ya

birleşik bir güç oluştururlar ya da kendi aralarında savaşır-
lar, yaşam olayı da işte bu bileşimden doğar.” Gerçekte
“öyle görünüyor ki, saldırganlığın güç yardımı olmadan
cinsel tepiler kendi amaçlarından herhangi birisine vara-
mazlar(8)”.

Bu durumda kendimizi iki ödevle karşı karşıya buluyoruz:
Birincisi, saldırganlığın betimlemesine, tepilerin fenomeno-
lojisi açısından olduğu kadar, dinamiği açısından da öncelik
vermek ve ikincisi, ayrımlaşmış dışavurum biçimleri kadar
tepilerin de en az bir ayrımlaşma gösterebilmesi için psişik
organizmanın içinde hangi tepisel bileşimlerin ve olgunlaş-
ma süreçlerinin gerçekleşmesi gerektiğini öğrenmeye çalış-
mak. Cinsel özlemlerin kendi amaçları olan rahatlamaya
varması için saldırganlığın bunlara kaynaşma yoluyla katıl-
ması gerekiyorsa, cinsel enerji fazlasının da, Freud’ün orta-
ya çıkardığı gibi, saldırgan tepileri tersine yumuşatması ge-
reker. Diğer bir deyişle, aynı zamanda saldırgan-etkin ve
cinsel olan ve cinsel nesneyi kapsayan bir çift hareket, kay-
naşmayı gerçekleştiren gerilimle uyum halinde ve en uygun
eylemi teşvik eder ve Ben’le Altben, doyurucu bir rahatlığa
buradan varabilir.

Bunun tersine, bireyin dağınık ve örgütlenmemiş ilk et-
kinliklerinin dışı vurumuna uygulanan ve gerçekten daya-
nılamayan engeller, cinsel enerjinin olgunlaşması üzerine
etkisini göstermekten geri kalmaz. Çocuk arzu alanının
genişlemesinin engellenmesinin dışında, gerçekliği arar-
ken ve onun yasalarını anlamaya çalışırken de bir yasakla
karşılaşır. Çocuğun yeni tanıdığı her nesne, kendi gözle-
rinde gerçek dünyanın bir parçasına dönüşür. Kendi ilk

(8) Anna Freud, a.g.y.

narsizmine özgü ilişkilerini ancak böyle aşabilir. Bu yavaş evrim sırasında birçok durumu birden yaşamının bilincine varır ve tepkilerinin oluşumu ilk planda rol oynar. Bununla birlikte, çocuğun bu arada nasıl bağımlı bir durumda bulunduğunu anımsamak gerekir. Bu bağımlılık, çocuğun yetişkinlerin kimliğine fazla bağlı kaldığını ve aşırı boyun eğdiğini gösterir, bu nedenle hareket yetenekleri üzerine engelleyici bir etki yapar. Ayrıca ana-babaların çocuğu tehlikeden korumak amacıyla bir sürü yasaklı ve hastalık derecesine varan çabaları, saldırgan ve yıkıcı duygu ve eğilimlere karşı hastalıklı bir savunma içinde dile gelmeye yatkındır.

Davranış modelinin, tarihin büyük gidişinin dışına yerleştiği her bireyin kendi çocukluğunun yazgısına bir kez bakalım: Cinsel istekler “hep aynı çark içinde” saldırgan isteklerle çarpışıp durmuşlardır, birlikte patlayan yıkıcı tepisel eğilimler, tüm karşı arzulara üstün gelmişlerdir ve sonuçta yıkıcı birincil tepiler varsayımı, büyük ölçüde doğrulanmışa benzemektedir. Çok sayıda insanın davranışında yıkıcı tepilerin ağır basması –örneğin kine olan doğal eğilimleri–, acaba güdülerin düzene bağlanmasının kısmi şekilde ele alınmasından ileri gelmiyor mu diye sorulabilir. Sürekli yer değiştirmeler, yerlerini yenilerine terk etmesi için eski uygulamaların yıkılmalarını gerektirmiyor mu? Freud’un ölüm tepilerinin tanımını yaptığından beri psikanalistler arasındaki ateşli tartışmaların niçin pragmatik bir şekilde sonuçlanmadığı görülüyor (bunun için birincil tepisel hareketlerin biyolojik düzeyde çok büyük bir kesinlikle gözlenmesi gerekir).

Oysa havada kalan bu temel sorunların yanında, çocuğun gereksinimleri açısından yaşamın tüm ilk zamanlarında es-

nek bir yanıt ve iyiliksever anlayış isteyen karşı konulmaz bir deneyim (bir yaşam), birincil bir süreç karakteri gösteren ve uygar toplum düzeninin karşı-baskısına çarpan örgütlü ve eğitilmiş tepilerin amaçlarına yönelik bir etkinliğe izin verebilir ve yıkıcı saldırganlığa baskın çıkabilir. Ayrıca saldırganlığın olumlu kabul edilişi kuşkusuz, ölüm tepisinin zorunlu sonucu olduğunu desteklemeye izin vermiyor, ama baskı altındaki bu tepinin, cinsel enerjinin hedef aldığı nesnelerle birleşen Eros'a (yaşam tepisine, çev.) hizmet etme olasılığını da yine küçümsememek gerekir. Birey-üstü düzenin kültürel görevleri işte burada –bu birleşmenin gerektirdiği “varoluşun pratik” gelişiminde– yatmaktadır. Bunun birinci anlamına göre yıkıcı eğilimlerin artması, dayanılabilir derecede olmalıdır ve çok fazla bir sıkıntıya yol açmamalıdır; sonra çocuğun toplumsallaşmasını içeren –toplumsallaşma gereği eğitimi içeren– kaçınılmaz olarak yoksun kalma gereksinimi, yetişkinlerin saldırgan-yıkıcı eğilimlerine kalıcı bir şekilde bağlanmamalıdır. Uyum sürecine bağlı yoksunluklar, kendi gerçek kökenine bağlı olmalıdır. Hiç kimsenin bunu her bakımdan ve her an başarmadığını itiraf etmek gerekir. Ama yıkıcı etkiyi yetişkin bireyin öz-eleştiri açısından gözlemesi en büyük önemi taşır; işte bu iç deneyim yalnız başına çocuğu kendi kendine kimlik alma yoluyla uygun deneyime hazırlar.

Yalnız kategorik bir gereksinim gibi değil – ayrıca öğrenilmiş güdüsel dinamiklerin çeşitlemesi içinde tanıdığımız psikanaliz kuramının temeli üzerindeki davranışın bu iki görünümü, bizim davranışımızın biçim kazanmasındaki yöntemlerin zayıflığını ortaya çıkarıyor. Gerçekte bizi bir dereceye değin bunaltıdan serbest bırakacak ve yıkıcı tepi-

sel öç almaya karşı bizim uyumumuzu sağlayacak bir Ben'in gücünden ya da bir bilincin büyüklüğünden çok uzağız; böyle bir toplumsal buyruk, "olgun" yaşam biçimlerine uyum sağlamaya, diğer bir deyişle, önyargılardan bir dereceye değin kurtulmaya denk düşer. Bununla birlikte, tepisel hareketlere karşı savunma düzeneklerinin öğrenilmesi için uyum ne denli uzun sürerse –yetişkinler bu "varoluş pratiklerinin" yalnızca neden ve sonuçlarına bakarlar– ve bu tepisel hareketlerin algılanması bilinç deneyiminden ne denli uzak kalırsa, uyum süreci de kendi bütünlüğü içinde o derece iki yanı keskin kılıç olarak kalır. Gerçekte bu bireyi kısmi toplumsallaşma biçimlerine götürür ve bunun ilkel, doğal durumuna uzak toplumsallaşmamış arka planında Altben'in Ben'le olan iletişimini engelleyen olumsuz içeriklerinin ve enerji toplayıcılarının öne geçtiği görülür.

Uyumun önemli sınırlarından birisi işte bu andan itibaren zarar görür ve birincil tepisel gelişme çekirdeği işin içine girer. Toplumsal kodlu sürekli bir uyum, ayartıcılara olduğu kadar yoksunluklara karşı da direnmeye yatkın bir uyum, ancak birincil tepisel eğilime ve gelişmeye sahip bir çekirdek kültürel planda kabul edilirse, başarılı olabilir. Kalvinistlerin ve Püritencilerin uygar yaşama kabul ettirdikleri fanatik bir süblimleşme ve nötreleşme gereksiniminde olduğu gibi; – tüm doğal cinsel dışavurumların anlamsız, iğrenç ve "aşağı" alana itilmesi, yalnızca insanın varlığı için ortak ve zararlı bir nevroza yol açmakla kalmadı, ayrıca dizginsiz bir saldırganlığı da doğurdu. Kuşkusuz bu teknik ilerlemenin dinamliğini hızlandırdı, ama onun yanında "mülkiyet hakkı" ideolojisini de teşvik etti. Tepilerin bölünmesi, "az gelişmişlerin" yazgısına karşı za-

limce bir ilgisizliğe yol açmamış olamaz, diğer bir deyişle, en zayıfların yazgısına karşı. “En zayıf eş olarak çocuk”, açıkça hoş görülemeyen ve sapıklıklara yol açan yoksunluklara ve çekingenliklere açıktır; bunun en açık sonucu “Hristiyan” dünyasının içinde her yerde örgütlenmiş yıkıcı saldırganlık oldu. Altben’e (bilinçdışına) bağlı kalan saldırganlıkla, Üstben içinde bulunan ve Ben’e karşı yönelmiş saldırganlık, teknik uygarlığın yaratmış olduğu zenginliklere en ileri manyaklık derecesinde ilgi göstermeye götürdü bizi, ama bundan zevk almamıza pek izin vermedi.

Bir birey ya da toplumsal grup, ait olduğu en geniş toplulukla doğrudan ilişkiden yoksun olduğu zaman, şu ya da bu nedenle dizginlenmiş etkinlik saldırganlığa dönüşür. Küçük gruplar, “içe itilmiş güdülerini boşaltabilecekleri ve kendi türdeşlerinden kurulu çevreden” koptuklarını gördükleri zaman, “saldırgan bir tepki birikimi” oluşur, diyor K. Lorenz. Örneğin skorbüt hastalığının başladığı bir gemide bu olay gözlenebilmiştir. Bu durumda “boş bir nedenle ortaya çıkan sinirlenme, sonunda öfkeye yol açan bir etken gibi etki ediyor”; kızgınlık patlak verdikten sonra “gerilim önemli ölçüde düşüyor”. Tepisel enerjinin artırdığı içe itme, tepiler üzerindeki etkiyi açıkça belli bir noktaya değin gerilimle birlikte götürüyor, sonra gerilim birden bire düşüyor. Psiko-dinamik açıdan geriye yönelik bir süreç, işte buradan geliyor. Yoksun kalma döneminde etkin olma gereksiniminin duygu yükü durmadan artıyor. Tepisel itkiler ne denli çok engellerle karşılaşır ve şiddetlenirse, gerçekleri göz önüne almadan boşalma eğilimi de o denli çok artar (diğer bir deyişle, eğitilmeye ve nötreleşmeye o denli az yatkındır). Uyarı eşiğinin düzeyi düşer düşmez, bir ilkel duygu seli,

Ben'in denetim yapısını siler süpürür. Yine sözü edilen makalede Lorenz, türe özgü ortama göre yalıtılmanın, hayvanlar dünyasında da yıkıcı eğilimde "saçma" bir zincirden boşalmaya yol açtığını gösteriyor. Ve savını destekleyecek tam kapalı bir yerde tutulan bir sişlide çiftini örnek gösteriyor. "Aileyi tehdit edebilecek ve kovulması gereken başka türdeş hayvanlar olmadığından" diye yazıyor, erkek dişiye saldırıyor ve onu öldürüyor. ("Toprak yiyen hayvanlarda bu tür tepki özellikle karakteristiktir; eğer leğenin dibine bir ayna konulursa, erkek hayvan saldırganlığını böylece dışa vurur ve dişisini öldürmez.")

Günümüzde yapılması gereken kültürel ve aynı zamanda toplumsal görevlerden birisi, toplumun içinde dayanılabilir yoksunluğun rolünü aydınlatmak olmalıdır. Her türlü ciddi yokumsama, zorunlu olarak psişik yapı üzerinde örneğin duygusuzluk, boyun eğme, çöküntü hatta psikoz gibi saldırganca patlamalara yol açmaz ya da kötü etki yapmaz. Ortaklaşa yaşam düzeyinde toplum dışılık, açık davranışların giderek ortadan kalkması, ikincil narsizme geri dönüş – bütün bunlar bireyin içinde bulunduğu toplumda belirli bir temele sahiptir ve kalıtım yoluyla alman psişik yapıdan ileri gelmez. Türün saptamasından kaçan, ama buna karşılık evrime yatkın karakteriyel (bozuk) yapıların kalıtım miti tümüyle yıkılmadan önce, toplumsal davranış biçimleri hakkındaki bilgilerimiz onu önemli ölçüde zayıflattı. Ve psikanalizin ortaya koyduğu açık yolları izleyen araştırmacılar, ilgilerini ilk çocukluğun ve onun sonuçlarının deneyimleri üzerine daha belirgin bir şekilde yoğunlaştırdılar.

Oysa uygar ortamın kendi bütünlüğü içinde yaptığı değişiklikler, çocuğun doğduğu ve ilk yıllarını yaşadığı durumu de-

rinliğine değiştirdi. Örneğin hastanede doğum yapma, akrabalık bağlarının ve ananın eskiden güvenebildiği aile geleneklerinin silinmesi; kent evlerinin çocuğa bıraktığı sınırlı hareket alanı; “çalışmaların ve oyunların” gözlenmesine açık alanların sınırlandırılması; sık sık konut değiştirme; çoğu zaman babanın ve aynı zamanda annenin evden uzak kalması(9); mekanik oyuncakların çocuk dünyasını kaplaması –yaşam deneyiminin tüm bu yeni nitelikleri, duyguların yoksun kalması sorunu üzerine eğildiğimiz zaman dikkate alınmalıdır.

Yaşamın ilk günlerinde kaynağını yalnız anneden alan duygu uyarısı, annenin cinsel alanda yaptığı çekicilik ve çocuğa uygulanan yasakların türü, gerçekte herhangi bir kimsenin aracılığıyla gereğinden fazla kaçabilir. Eğer her şey anne-çocuk ilişkisinden ileri geliyorsa, bu ilişkinin yadsınması, ister istemez yıkıcı sonuçlara yol açabilir. Çünkü ortam bunun yerini alacak hiçbir kimseyi ve ilişkiyi içermeyez.

Bugün anne ve babanın çocuğa çok kusurlu bir kimlik örneği sunması, hiç de kötü bir niyetten ileri gelmiyor. Tersine bu eksiklikler, teknik devrimin yaşanan bir ortam yerine, bir başkasını koyduğu süreçlerin bütününe bağlıdır. Çoğu zaman çocuğun bir saçmalık gibi katlandığı eğitimin sonunda yoksun edici bir davranış boyutlarına ulaştığını onaylamak, demek ki en az bir ahlaksal yargıyı içermiyor. Ortaya “Gaspard Hauser” tipi bir durum çıkıyor; duygu uyarımı eksikliği ve çeşitli çekingenliğe yol açan etki altında birincil narsik evreye kişilik takılıp kalıyor (bu konuda aydınlatılan ailelerin sayısı çok az). Sevecen ilişkinin eksikliği, öğrenme

(9) A. Mitscherlich, *Babasız Topluma Doğru*.

arzusunun engellenmesi, sert davranma, ivedi doyumun ağır bastığını açıklar. Bireyin bu planda gecikmelere dayanamaması, esnek olmayan ve amaçsız bir davranışa yol açar. Bu tür davranışlar çoğu zaman betimlendi, hem de yalnız bizim dönemde değil. Bu davranışların sıklığı ve giderek artması, pek itiraz edilebilecek gibi değildir. İçinde gizlice taşıdığı koşulların düzeltilmesi, giderek ivedilik kazanıyor. “Bir sistem içindeki yıkıcılığın işlevini ortadan kaldırmanın tek yolu, diyor Lorenz, sistemin ve yıkıcılığın nedensel analizine girişmektir(10)”.

Eski dönemlerde insanların yırtıcılık, nefret ve sadizm gibi eylem ve duygularını azıcık olsun utanmadan uygulamış olmaları olasıdır. İnsanın doğuştan gelen ve yapısal saldırgan tepilerle donandığını ortaya çıkarmak ve bu yapılanmanın işlevini belirtmek istediğimiz zaman, buna başvurmaya hakkımız vardır, ama tarihsel süreç olarak saldırganlığın insanlaşmadaki tüm başarı şansının bu yolla olacağına karşı çıktığımız andan itibaren, bu başvuru artık kabul edilemez.

Bu noktadan itibaren yadsınmayacak bir şekilde psikolojiden beklediklerimizin sınırına geliyoruz. Gerçekte çok sayıda sarsıcı etkenlerin kaynağı, toplumun yarattığı “durum ve koşullardır”. Bu koşulların psikolojik analizi, bilinç alanının –çok yavaşça– genişlemesi sonucunu doğurur ve bu da toplumsal gerçekliğin geçici karakterini, çoğu zaman benimsetmeye çalıştığı çekilmez istekleri ve belki bu yolla harekete geçirdiği uyarının, tepkinin, yadsımanın ve zincirden boşalmanın kısır döngüsünü kavramamıza izin verir. Kötülükten gerçekten kurtulmuş, **well adjusted member of the society**

(10) K. Lorenz, a.g.y.

(topluma iyi uymuş üye) olan bütünü insanın övülmesi, Theodor Adorno'nun diliyle söyleyecek olursak, ideolojik "maskeleyenin nesnel işlevini" temsil eder(11). Eğer olaya daha yakından bakacak olursak, toplumla uzlaşmış olan bu edilgin ön-tip, özgür bir dünyada olduğu kadar, diktatörlüğe boyun eğmiş bir toplumda da ayartıcı nitelikte görünür. Bir duruma göre insanın davranışı, gerçeğin isteklerine koruyucu bir özgürlük içinde kendiliğinden ayarlanmalıdır; başka bir duruma göre, insan ancak bir demir pençenin baskısı altında mutluluğa varabilir.

Bunu çağdaş bir dünyaya uygulayacak olursak, ancak bir tek anlamı olabilir; şöyle ki, kitlelerin karakterine ve endüstrileşmenin gereklerine bağlı seferber olma ve uzmanlaşma, bireyin tam disiplinli bir tüketici, kullanılmaya "her zaman hazır" bir işçi olması için tek bir modele uyan ve yalnız birkaç yoksunluğunu gideren kaçınılmaz bir tümleyici olmasını istiyor. Bu "yenen" insanla ilgili olarak Adorno şöyle diyor: "Psşik ekonomisinin rastlantılarını, nesnel durumla karıştırmıştır" ve sonra ekliyor "bu insanın bütünlüğü, uzlaşmamış bir dünyayla uzlaşmış bir yanılğı olabilir ve tüm olasılıklara göre saldırganın kimliğini alır(12)".

Aydın karşıtların eleştirisel temellerinin ortadan kalkmadığı tüm diktatörlüklerde, psikanaliz yasaklanmaktadır. Geceğin gizlenmesini ve bilincin sapmasını hedef alan adam kullanmaya karşı bir savunma yolu olan psikanalizden diktatörlüğün ne derece korktuğu görülmektedir. "Bütün kişilik" kimi ayıksı durumlarda ortaya çıkabilir, ama planlan-

(11) T. Adorno, *Sociologica*, I, 1955.

(12) a.g.y.

miş varlık olarak bu planlanmanın ürünüyle bir tutulur ancak. Gelecekteki tüm toplumlar için olduğu gibi, çağdaş toplumlar için de genel bir kural vardır: Belirgin gerçekliğin kimi ayırdedici özelliklerini yadsımak için tutucu bir yönde ne denli baskı yapılırsa, acı da (sapkın ya da düşman bir kimse olarak yalnızlığa itilen bireyin durumunda olduğu gibi örneğin) baskının ortadan kaldırılmasına kaçınılmaz olarak o denli bağlıdır. Bununla birlikte, bu olay iktidarı elinde tutanlar için ek bir üstünlük oluşturur, çünkü insanlar –eğer yüksek bir amaca bağlanmamışlarsa– kendilerine acı veren çatışmalardan kaçarlara ve yalancı bilinçleriyle barış içinde yaşamayı sürdürürler.

3– Kendiliğindenlik ve Zıt-Değerlilik

Hartmann, Kris ve Loewenstein, saldırganlığın iki görünümünü birbirinden ayırıyorlar: Uyumcu yan ve düzenleyici yan(13). Aynı şekilde G.W. Allport da tüm “tekli saldırganlık kavramını” reddediyor; ona göre bu kavram, “kökünde daha az ayrı olmayan birçok ayrı etkenleri” içerir(14). Diğer yazarlarsa tersine, bu kavramın kullanılmasını sınırlayarak (örneğin J.P. Scott, doğrudan saldırı edimini böyle kabul ediyor) “saldırganlık” olayındaki etkinliğin ve yıkıcılığın sorunsal ilişkilerini çevrelemeye çalışıyorlar. Karl Menninger, kendi düşüncelerini de bu yönde dile getiriyor: “Saldırganlığın özelliği, yaralamaya çalışmak, ya da en azından acı vermektir(15)”. Birincil tepisel bir süreç ya da bir “tepki” aramak gerekmiyor mu diye de ayrıca sorulmuştur. Bu soruna yanıt vermek için, ister istemez antropo-

(13) Hartmann, Kris ve Loewenstein, *“The Psychoanalytic Study of the Child”*, cilt III-IV, New York, 1959.

(14) G.W. Allport, *The Nature of Prejudice*, Cambridge, 1954, s. 354.

(15) K. Menninger, a.g.y.

lojinin temel kavramlarına başvurmak gerekir. Birçokları gibi Allport'a göre de saldırganlık, Freud'un söylemek istediği gibi tepilerin zorladığı olayların bütününe oluşturmaz, bu daha ziyade bir "yatkınlıktır". "Kökeninde bir tepki sorunudur", diyor. Metapsikoloji modeli üzerine yapılan bu ayrı ayrı değerlendirmelerin etkilerini şimdilik bir yana bırakabiliriz. Ama bu arada modern psikolojide önemi durmadan büyüyen bir olay var: Belirli bir davranışa yol açan iç uyarıyla dış uyarı arasındaki ince bir ayrım; iç düzende bedensel uyarıları izleyen davranış bölümleri, eni sonu "tepisel" ve dış uyarılara bağımlı olanlar da "duygusal" olabilir.

Robert Heiss(16), pek haklı olarak bu konuda bir durum saptaması yaptı: "Yalnız bedensel tipte iç uyarılar değil, ayrıca dış uyarılar da tepisel nitelikteki süreçleri harekete geçirebilecek yetenektir. Gerçekte deneyimler canlı varlığın dış uyarıları almaya yönelik organlara sahip olduğunu ve böylece psikolojik dinamik açısından tepisel bir karakter taşıyacak duruma vardığını gösteriyor". Ve sonra ekliyor "gözlem ve psikolojik araştırma alanlarında her zaman tepisel öge ile duygusal ögenin birleşmiş eylemiyle karşı karşıya bulunuyoruz". Gerçi psikanaliz, önemli kurumlarından birisi olan "travma" aracılığıyla bunu hemen göz önüne aldı, ama her şeye karşın, bu konuyla ilgili bilgilerimizin doyurucu olmaktan uzak olduğu söylenebilir.

Anahtar uyarılardaki uzmanlaşmış canlı varlıklarda, tepisel bir hareketi hangi dış uyarının harekete geçirdiğini ortaya çıkarmak, bir dereceye değin basittir. K. Lorenz'in

(16) R. Heiss, *Allgemeine Tiefenpsychologie*, Bern, 1956.

deyişyle “bu uzmanlaşmamış uzman insanda”, durum özellikle karmaşıktır. Hangi duyusal uyarının başladığını ve tepisel düzeneği harekete geçirdiğini, şu ya da bu uyarıya hangi yanıt verildiğini ve çeşitli dış uyarıların hangi rolleri oynayabildiğini ancak tek tek durumları ele alarak bulabiliriz(17)”. Bundan böyle araştırmacıların görevi, salt hoş giden çalışma alanlarını terk etmek ve uygun uyarı gruplarının genel harekete geçiş güçlerine nasıl uyduklarını incelemek olmalıdır. René Spitz’in ilk nesne ilişkileriyle tepki tiplerinin doğuşu üzerine çalışmaları, bu bakımdan özellikle aydınlatıcıdır(18). Ortamın oluşturduğu alan içerik bakımından ne denli geniş ve zengin olursa, tepisel davranışın uyardığı ya da dizginlediği özel duygu uyarılarını da ortaya çıkarmak, elbette o derece zordur. Yüksek duygu yükleri, iki temel tepi üzerinde etkisini gösterir ve boşalmaya denk düşen duygular için de aynı şeyler geçerlidir. Burada yine R. Spitz’i dinleyelim: “Sevilen nesneyle kurulan ilişki, çocuğa saldırgan tepiyi yükünü boşaltma olasılığını her yönde açar ve bu nesnenin yol açtığı biçimde yerine gelir(19)”.

Tüm bu düşünceler, insanın davranışının niteliğini dış uyarılarla, bedensel uyarılar arasında sürekli bir paylaşım gibi tanımlamamızı teşvik ediyor. Ama yine de **kendiliğinden** davranış olasılığını burada hiçbir zaman göz önüne getirmemek gerekir. Kendiliğindenlik her zaman duygusal ve tepisel uyarılara indirgenebilir. Bununla birlikte, kendiliğindenliğin özel niteliği, bu uyarılara yanıt

(17) a.g.y.

(18) R.A. Spitz, “Saldırganlık: Nesne İlişkileri İçindeki Rolü”, New York, 1953.

(19) a.g.y.

vermeyi belirginleştiren birleşme özgürlüğünde ve yine aynı şekilde süblimasyon eksenlerini seçme özgürlüğünde yatar. İnsanın davranışı, özellikle de toplumsal davranışı güdülerce tam olarak ayarlanmadığından, hayvanların tersine olarak insanda, “fazla tepi” diye nitelendirebileceğimiz az çok hazır bir tepi yükü bulunur (örneğin insanın merakını bu besler). Diğer bireylerle olduğu kadar şeylerle de duygusal bir ilişki kuran insan, ne denli açık ve kendiliğinden bir davranışa sahip olursa, kendi içindeki tepi ya da duygu uyarısının algılanmasındaki savunma düzeneklerinin katılığına karşı çıkmak için de o denli az zorlanır. Ya artan kendiliğindenlik ya artan katılık, bu iki seçimden birisi vardır. Ben’in nesneye yönelteceği tepisel enerji ne denli azsa, davranışının esnekliği de o denli az olur.

Kendiliğindenlik, örneğin tabuların güvence altına aldığı dengeli toplumsal alanda araya girmeye elverişli olmakla birlikte, genelde çok çelişkili değerlendirmelerle karşı karşıya kalır. Kendiliğindenlik kavramına başvuran psikanaliz, hiçbir zaman tutucu bir şekilde hareket edemez. Üstben’e yeniden biçim vermek, onu en çok içe mal olmuş zorlamaların aracılığıyla bilinçsizce işleyen bir yürütme gücünden kurtarıp Ben’in diyalog kurabileceği kendiliğindenlikle olduğu kadar, gerçekliğin incelenmesi ve eleştirilmesiyle de yönetilebilen bir yapıya dönüştürmek, –başarılı bir psikanaliz sağaltımında olduğu gibi– kolektif uyuma boyun eğen bir aydınlatmayı oluşturur. Bununla birlikte, Adorno’nun da dediği gibi, “uzlaşmamış dünya”yla uyum bahanesi altında baskıyı artırmayla sonuçlanan kimi eğilimler var(20). Ama böyle bir bedel karşılığında uyum, hoşgörüsüzlüğü ve

(20) T. Adorno, a.g.y.

Üstben'i güçlendirmek anlamına geliyor. Üstben'in böyle bir "vasiliği, analitik aydınlatmayı keyfi olarak buduyor(21)".

Freud'ün sağaltımından edindiği düşünceler, bu değerlendirmeleri çok güzel betimliyor. **Bitmiş Analiz ve Bitmeyen Analiz** yazısında bu kanıyı güçlendirmek için şöyle diyor: "Analiz, tepileri evcilleştirmeyi başararak nevrozları iyileştirdiğini kuramsal olarak ileri sürerken haklıdır, ama uygulamada bu her zaman başarılı olmaz. Gerçekte bunun nedeni, ustalığın temellerini her zaman gereği gibi kuramamaktan ileri gelir"(22). Freud, esnek bir dengeye geçmek ve Ben, Üstben ve Altben arasında duygusal gereksinimlerle tepilerin kendiliğinden dengesini kurmak amacıyla ve bunalının işaretini beklemeden tepilerin iç gerçekliğini daha iyi sezmeyi umut ediyordu. Öyle görünüyor ki, eğer tartışma konusu yapılmayan bir şey varsa, o da tepilerin egemenliğinin temeli üzerindeki toplumsal dünyanın buyruklarıdır. Analiz birçok kez gösterdiği gibi, tepiler üzerinde egemenliği güvence altına almak için yapılan bu girişimlerin başarısızlığı genelde şuna bağlanabilir: Toplum bu tepileri kitle halinde elde ediyor, resmî değerlerinin yasasını mahkûm ediyor ve hiç kaygılanmadan bunları sistemli halde kullanıyor. Bu gibi çelişkiler güncel yaşam içinde son derece yaygındır, özellikle insanlar arasında bir çıkar çatışması ya da Ben'le Üstben, Ben'le İdeal Ben arasında bir çatışma çıktığı zaman kendini gösterir. Böyle bir etkiden uzak olan Ben, çoğu zaman uyguncu bir rolün etkisine girer. Ve bir kez bu rolü yüklenince, çelişkinin yol açtığı işkence, neredeyse duyarsız olur. Rol, çelişkilere zahmetsizce katlanmaya izin ve-

(21) a.g.y.

(22) S. Freud, *Ges. Werke*, XVI, s. 74.

ren bu gereksinim eksikliğini güvence altına alarak karşılıklı bir uzlaşma sağlar.

Yalnız organik hastalıklarla ilgilenen ve doğal bilimlerden aldığı terimlerle düşünen tıp, yaşam deneyiminin dinamiğinin önemini yeterince değerlendirmişdir. Oysa psikanaliz bunu aydınlatmasını bildi. Ayrıca her yerde birbirlerine olan bağımlılığı da anlamaya çalışmıştır: 1- Toplumun bireyin bunalmasına yol açtığı tepinin ve duygunun istenildiği gibi evrilip çevrilmesi; 2- Hastalığın tarihinden ya da bireyin varlığından türeyen olgunlaşma ya da takılma (çocuklukta gelişmenin belli bir evresine takılıp kalma, çev.) süreçleri. Bu olayların karmaşıklığı nedeniyle, toplumbilimcilerin kendi araştırmalarında ivedi davranmamaları olağandır. Gerçekte, toplumsal kurumların ağırlığını, kurallarını, rollerini ve önyargıların yönlenmesini gereği gibi değerlendirmemek, bunların bireyin davranışı üzerindeki güçlü etkisini bilmemek anlamına gelir. Freud hiçbir zaman böyle bir yanlışlığa düşmedi. Aşağıdaki pasaj, yukarıda söylediklerimizi doğrulamıyor mu? “İşin doğrusunu isterseniz, daha önceki tehlikelere karşı savunma düzenekleri, sağaltım sırasında iyileşmeye karşı dirence dönüşüyor”. Toplumun bireyin üzerinde dolaştırdığı tehlikelerin evrenselliği durumunda ister istemez bu söz konusu olur. Yetişkinlik çağına gelmiş bireye hâlâ egemen “eski tehlikelere” bağlı bunaltı, daha sonraki daha büyük tehlikeleri çoğu zaman gizlemiyor değil. Herkesin bir kahraman olmasını ya da iyice ataerkil bir tavır almasını istemek; işte kaçınılması gereken şey budur; bununla birlikte psikanalizin olanaklarını da olduğundan fazla değerlendirmemek gerekir. Doğru olan bir şey varsa, o da bu “eski tehlikenin” ilk çocukluk sırasında yaşanmış ölüm tehdidini, ço-

cuksu terör karakteriyle yeniden kurmaya yardımcı oldu ğudur. Bununla birlikte, göz yumulan toplumsal bir davranışın görünümünü altında insanlığın doğurduğu tüm terörler için aynı şekilde yardımcı olamaz. Ama bu terörleri “kaçınılmaz” olarak kabul etmek de aynı şekilde olası değildir –örneğin ödipsel rekabet tarzından kaçınılmaz. İnsanın doğasının “yetersizliğine” inanmış olsak da, bunlar asla bir tanrının bizi sınaması değildir. İnsanın cinsel tabuların korkusundan kurtulmasını psikanaliz kendine görev edinmiştir. Ama şimdi el atması gereken belki daha tehlikeli tabular var. Birey “kötü niyetli” olduğunu kanıtladığı andan itibaren, “iyileşmeye karşı” direnme, toplumun bireye verdiği yazgıdan bağımsız sayılamaz. Adorno, Mandeville’in ileri sürdüğü savdan bir alıntı yapıyor; buna göre “özel kusurlar, kamusal erdemlerdir”, sonra bunu toplumla olan psikolojik ilişkilere gözüpekçe uyguluyor. “Karakter bilimi konusunda diyor, açıkça kuşkulu bir adım, çoğu zaman daha iyi amacı temsil eder; zinciri kıran, herhalde normal bir uzman değildir: Direnmeye yatkın bir uzmandır(23)”.

Demek ki –psişik anlamda– iyileşme, yalnızca geçmişin, bireyin kendisiyle barışmasını içermiyor, ayrıca “kamusal erdemlerin” baştan çıkarıcılığı karşısında uyanıklığı ve koşulsuz reddetmeyi de içeriyor. Freud’ün sözünü ettiği “eski tehlikeler”, potansiyel durumdan yıkıcılığa geçerken, sürekli bir tehditin erken işaretleri gibi ortaya çıkarlar. Eğer geriye dönüş yalnız başına çoğu zaman bir rahatlama gibi görünüyorsa, bunda şaşılacak hiçbir şey yoktur. Davut’un mutluluğunda, uyuşukluğa karşı ve hiç de eğitim modeline uygulanamayan bir uyarı vardı.

(23) T. Adorno, a.g.y.

Yalnızca cinsel tepilere değil, ayrıca saldırgan tepilere de bağlı geriye dönüşte, tüm tekyanlı davranışları engelleyen sürekli bir zıt-davranış durumu yerleşir. Buradaki tekyanlı terimini çok basit anlamda kabul etmemek gerekir; bununla, ters yönde giden tepilere ve duygulara kolayca yenilmeyen bir kararlılık belirtilmek isteniyor. E. Erikson'ın kullandığı anlamda Ben'in kimliği(24), daha sonraki zıt-davranış zarar görmeye başladığı andan itibaren ancak gerçekten kabul edilebilir bir amaç oluyor. Zıt-davranış, birçok bakımdan “uyguncu olmayan” verimli bir uyumun karşılaştığı engellerden birinin sonucu olunca, diğer bir deyişle, kendiliğinden ve etkin bir şekilde gerçekleştiğine göre, bu bölüm üzerinde biraz daha durmak gerekir.

Şurası açık ki, zıt-davranış yalnızca çekicilikten istemezliğe değin eğitilmiş biçim altında birbirine karşıt tepisel edimler harekete geçiren iki zıt-duygu arasında bir sarkaç gibi işleminiyor, ayrıca **eğilimler de yer değiştiriyor**. Aşkta çekicilik (cinsel nesneye yönelme), tepisel bir rahatlama verir. Eğer tepi, yöneldiği cinsel nesnede hiçbir yankı bulmazsa, gerçek bir doyuma varamaz. Narsizm evresi aşılar aşılmaz, cinsel tepinin rahatlama süreci üzerinde tam bir etki görülür ve cinsel nesneye yönelmeyi yalnız başına güvence altına alır. Olumsuz duygu durumunda ve saldırganlıkta, sözün tam anlamıyla sonuçta yıkıcı bir tepi gibi kabul edildiğinde, apayrı bir şey ortaya çıkar. Bu durumda deneyim, güçsüzlüğün temel içeriği ve karşılık bulamama diye yorumlanır. Bu nedenle düşkürlüğü deneyime bağlı kalır. Bu düşkürlüğü –yoksun kalmış cinsel beklenti– hak aramaya kalkışır ve burada elbette yeni olan bir şey yoktur.

(24) E. Erikson, “*Kimlik Sorunu*”, *Psyche*, X, 1956.

Cinsel özlemler bir yankı uyandırdığı zaman, eğilimli yer değiştirme kavramı bunların bir çıkar yol bulmalarını özellikle amaçlar. (En büyük çatışma kaynağı olan narsik durumu aşmayı başaran birey için bu her zaman geçerlidir.) Cinsel özlem, kendi eğilimini değiştirmez, kendi nesnesini korumak ister. Saldırgan ve yıkıcı özlem ise tersine, kendi içinde değişebilir; eğer saldırgan eğilim doyum bulmazsa, ödülleme amacı içinde yıkıcı eğilimin geriye dönüşü gerçekleşir.

Madem ki saldırganlık, kendisinin yerini alacak birden fazla duygu ya da eylem yaratmadan bilinçaltına itilmiş cinsel bekletiye harekete geçirdiğine göre, eğilimler de (cinsel-saldırgan) yer değiştirir. Ama kin doymak bilmez. Birçok önyargı, bu yer değiştirme için saldırgan uyarı yönünde araç hizmeti görür. Aldatıcı görünüşlerin temelleri üzerine kurulu önyargılar, olumsuz duygunun küçümseyen nesneye neredeyse olağan tarzda bağlanmasına izin verirler. Bununla birlikte, önyargı gerçeğe daha az yabancı kalmaz. Bu yabancılığı duyumsamanın verdiği düşkünlükten dolayı bu çatışkı tahrik edici bir görünüm alır almaz, geriye dönüş eğilimi ortadan kalkar ve uyarılabilme eşiğinin düzeyini azaltır. Günlük yaşamın bir sürü olayı bunu onaylamaya hazırdır. İlk anda bilemediğimiz bir nedenden dolayı bir saat durduğu zaman, onu şiddetle sallarız. Bir araba çalışmadığı zaman, çalıştırmak için sonuna değin ısrar ederiz. Tüm bu duygusal hareketlerle önce bilisizliğimizi itiraf etmekten kaçınır ve güçsüzlüğümüzü gizleriz. İnsanlar da kendilerinden beklendiği gibi davranmadıkları ve umduklarını bulmadıkları zaman aynı şeyi yaparlar.

Yetersiz ya da fazla değerlendirme yüzünden yanlışlık yapmaya yol açan zıt eğilimler, gerçeği yadsımada sıradan bir

yetenek gösterirse, yapılan yanlışlık kolayca artar, ama etkisi söz konusu nesnenin tepkileriyle de artar. Eğer aşkta saldırganlık hoş görülmezse, zıt-davramşlar direnir; uygulamaya geçemeyen saldırgan eğilimler, ne eğitilebilir, ne etkisizleştirilebilir; bilinçdışına itilirler ve Ben'e yabancı kalırlar. Uyum sürecinin başarılı olması için, sürecin her iki eşi de kendi içine alması gerekir, çünkü her ikisini de ilgilendirir. Oysa zıt-hareket yalnız şurada burada değil, bir adım ilerde ve geride de olmak ister. Hiçbir cinsel yatırım ne sürekli bir "mutluluk", ne de her zaman uyumlu bir rahatlık sağlar. İnsanlar arasındaki ilişkilerin bağları ne denli çok olursa, duygusal ilişkilerin kararsızlığını azaltma olasılıkları da o denli artar.

Günümüz insanların bu bakımdan olağanüstü bir güçlük içinde bulunmaları kuşku götürmez. Uzmanlaşma yalnızca çalışma süreciyle sınırlı kalmıyor, ayrıca insanlar arasındaki ilişkiler de uzmanlaşıyor, duygu ve beklenti ölçülerinin izini taşıyor; bireyin arzularının burada yapabileceği pek bir şey de yoktur. Evliliğin cinsel topluluğa ya da ortaklaşa yaşama ya indirgenmesini baskıcı bulan bireye, çalışma yerinin evine taşınması için hiçbir olasılık sunulmaz. İşte size ortak etkinlik alanlarına doğru giden duygusal eğilimlerin yer değiştirmesini engelleyen ve aynı zamanda uyumun sevinçlerini boğan, yaşaya kalan duygunun bir Başkası'na ve kendisine de yabancı kalmasını isteyen bir evrimin kötü sonuçları. Böylece zıt davranışın serbest hoşgörüsüne olan tüm geçiş olasılığını engelleyen güçsüz bir duygu gerilimi beslenmiş olur. Uyumun işlerliği yalnız görünüşte vardır. Tepinin temel yönlerine göre bir süblimasyon anlamına gelen amacın yer değiştirmesi olmadan gerçekleşen bir uzmanlaşma, elbette kavranılır şey değildir, ama bu oldukça sınırlı bir alan-

da ve yaşamın etkin deneyiminin geri kalanından fazlasıyla kopuktur ve çocuksu davranışlar bunların yanında varlıklarını oldukları gibi sürdürürler. Özel olduğu bildirilen bu alanın zıt değerliliği, kişiliğin çocuksu kalan yönleri ve kitle ideolojileri bunları kendi amaçlarına göre “yönetmeyi” hedefliyor. Eğer psikanaliz, gelişmenin bu eğilimlerine uyumunu tepkilere yol açmadan gerçekleşmesine katkıda bulunursa, gelecekte küçümsenmeyecek bir ilişki içinde “insanlığın yazgısını” elinde tutabilir.

4- Uyum ve Uygunluk

Biyolojide, fizyolojide, sosyolojide ve psikolojide, diğer bir deyişle, araştırmanın tüm alanlarında uyumdan söz ediliyor; bunların kendilerine özgü birer özellikleri vardır ve birbirlerinden çok ayrı içerikleri bulunan kavramlarla donanmışlardır. Biz burada toplumsal uyum, bireyin ve toplumun özel bir durumda gerçekleştirdiği şekliyle işleyeceğiz.

Çevreye uyum, yalnızca bir boyun eğme değildir –modern toplumbilim bunu çok iyi biliyor–, yaşanılan ortamda yol açtığı değişikliklerin sonu gelmiyor. Buna karşılık bireyin kendisi de, kendi çevresini kendi gereksinimlerine uymaya zorlayabilir. Bir örnek vermek gerekirse, işçi sınıfının kendi toplumsal durumunu kabul ettirmek ve daha iyi bir ücret elde etmek için sonu gelmeyen bir kavga içinde olduğu anımsanmalıdır(25). Çoğu zaman olayın bir tek yanı görülüyor: Teknik bir uygarlığın her yana çektiği bir ortama uyum, “kendi aranızda anlaşın!” ve **uygunluk sağlayın** anlamına gelen bir uyumu, edilgin ve ivedi bir şekilde ge-

(25) Ayrıca bakınız, A. Mitscherlich, *Babasız Topluma Doğru*.

rektiriyor. Göz ve kaslar belli koşullara uyuyor; benzer şekilde insanın kavrama gücü de yaşam biçimine uyum gösterme yeteneğindedir. Bununla birlikte, insan yalnızca ortamın yeni koşullarına uymayı başarmakla kalmıyor –diğer bir deyişle, edilgin bir uyum sağlamıyor–, ayrıca onu **özümlüyor**. Demek ki özümleme, öz gelir giderde ve bunun kullanımında dış enerjinin dönüşümüyle ilgili oluyor. Bu bağlam içinde bunun açık anlamı, bize sunulan davranış biçimlerine, bizim uymamızın gerektiğidir. Bize benimsetilen bu davranış biçimleri, bizdeki tepisel doğanın en eski dışavurum biçimlerine çarpar. Dış ortamla benzeşme ayrıca kendi güçlerimizi yeni bir biçimde kullanmaya bizi zorlar: İç gerçeklikle çatışma süresince, dış gerçekliğin “sindirildiği” ve dönüştüğü görülür. Çevreye etkin uyum dediğimiz şey işte budur, çünkü dış nesneleri **biz kendimize** uydururuz.

Bu uyumu amaçlayan ya da gerçekleştiren tüm edimler mutlaka saldırganlık, güç ve çeşitli gerilim öğelerini içerir.

Fırsat düştükçe biz tüm insanlar saldırganlaşırız, hem de çoğu zaman yersiz bir biçimde. En ilginç durum da biz ayrımına varmadığımız zaman ortaya çıkar ve bu sırada başkalarının bizden kaçındığını görmemiz belki de bizi şaşırtır. Manş denizinin ötesindeki kültürün tipik temsilcisi olan iki İngiliz’e ait bir anektodu örnek olarak buraya alalım, çünkü orada saldırganlık insanın kendi kendini denetmesinin ve kendine egemen olmasının sınırında kalır, yergi ve alaycılık biçimi altında kendini dışa vurur – özellikle de kendi kendine yönelik bir alaycılık. Burada sözünü ettiğimiz “nezaket sahibi” **gentlemen**’dir. Bunlardan birisi, iyi bir eğitim görmüş bir Alman ile görüşmekten dönüyordur. Sözü edilen

şey bir kez daha ortaklaşa davranış ve Alman saldırganlığıdır. Ve eğitilmiş adam, o konuşma sırasında açıkça bağılıyor ve masanın üzerine yumruğunu vuruyor: “Bakınız, size söylüyorum işte, Almanlar saldırgan değildir!” Bunun üzerine öteki İngiliz birinciye dönüp şöyle diyor: “Ben sizin üstünüzde bulunan kendi odamdaydım ve yüksek sesle bağırdığınızı duyunca kendi kendime sordum: “What’s the matter?” (Neler oluyor?) Konuşmacılardan birisi, pek de hak-sız sayılmayacak bir iddiada bulunmuş. Öteki ise, bunu çürütmeyi düşünmeden küplere biniyor. Saygısızca bir tavır takınıyor, olmayacak davranışlarda bulunuyor, ama biraz rahatsızlık da duymuyor değil; yalnız üzülmele kalmıyor, ayrıca şiddetle karşı çıkıyor ve reddettiği kendi savını çürütüyor.

Bu olanlar kibarca şeyler değildi. Verdiğimiz örnekte iyice görüldüğü gibi, heyecan düzeyinde olan tüm uyarıları kavrayabilmek için insanın kendi kendini gözlemesinde, psikanalitik dille söyleyecek olursak, Ben’in gücünü ve ona ege-men olmayı gözlemesinde, özel bir yeteneğe sahip olması gerekir.

5- Birlikte Varoluşun Yıkılması

Bilincimin bana fısıldadığına göre, saldırganlığımın “neden-siz olarak” ve önemsiz bir şeyden tahrik olduktan sonra bir “iç” kaynaktan fışkırdığını ve canımı sıkan başka önemsiz bir şeyden dolayı kendimi saldırganlığa bıraktığımı varsayalım. Bunlar olurken, benim yanımda bulunan kimse tümüyle şaşırır kalır. Nasıl denir, her şey topluluk dışıdır. Eğer duygularımın şiddeti onun hoşgörü sınırını aşarsa, benim yüzümden saldırgan bir duruma girer ve saldırganlığı belki öyle bir artar ki, bu kez o da kendini yitirir. Demek ki bizim

uyum dediğimiz şey, karşılıklı bir süreci oluşturur. Bu benimleştirmiş olduğumuz çatışmalı bölgeye, eğitim ya da gelenek-görenek yoluyla girmekten kaçınırsınız ya da saldırgan nitelikteki gerilimlerle karşı karşıya gelmeye izin verecek teknikler öğreniriz.

Bu kitabın daha önceki bölümlerinde gördüğümüz gibi – bu gerilimler, tepisel bir gerilimden dolayı benim kendimden gelebilir (dış kaynaklı bir uyarı, az çok bir rastlantıyla patlar). Ya da herhangi bir kimsenin davranışı bende olumsuz bir duyguya yol açabilir ve bende daha önce varolan tepisel gerilimlerle birleşir ya da tepisel enerjileri harekete geçirir. Kendi uyumumu sağlamak, demek ki birlikte varoluşu olası kılmaktır; şöyle ki, tepisel ya da duygusal karakterdeki durumları kavrar ve düzenlerim; bunları dış kullanım için (özellikle yergi yoluyla) saptayacak yetenek gösteririm. Şimdi bu birlikte varoluşun, uyumsuz bir saldırganlık tarafından yok edildiği aşırı bir örneği ele alalım. Burada söz konusu olan, büyük kentlerin geniş yoksul mahallelerinde olup biten korkunç ölüm olaylarından birisidir. Olayın o dönemde nasıl geçtiğini bir gazeteciden dinleyelim(26): “Kurban, çocukken felç geçirmiş on beş yaşında bir erkek çocuğudur ve ancak güçlkle yürüyebilmektedir. Görünüşe bakılırsa, hiçbir neden olmadan, bir serseri çetesi peşine takılır ve bir bıçak darbesiyle öldürülür. Cinayeti işleyen de genç birisidir ve insanın etine bir bıçak saplandığı zaman bunun nasıl bir etki yapacağını her zaman merak ettiğini polise kendisi anlatır. Bıçağını hasta çocuğun sırtına öyle derinden saplar ki, ucu göğsünden çıkar; bunu gördükten sonra bağırır: “Çok teşekkür ederim!”

(26) Otto Zoff, *Frankfurter A. Zeitung*, 14 Kasım 1957.

Vurma olayından sonra caninin kendi edimine verdiği nesnel yorum, şiddetli bir savunma sürecinden çok, doğuştan gelen bir “ilgisizlik” olmuştur. Her şey sanki kendi Ben’i “yabancı” bir şeydeki edime dönüşmüş gibi geçer ve yalnız başkalarının gözünde değil, kendi gözünde de sanki hiçbir şey kendisiyle ilgili değildir.

Böylesine “nedensiz” hayvanca bir zincirden boşalma, çoğu zaman kısmen basit nedenlerden dolayı harekete geçirilmiş görünür. Uyarı ile yanıt arasında, saldırganlığın sabit bir dengeli durumu vardır, her ikisi de karşılıklı olarak güçlenmeye bakarlar. Sonra iletişim kavgacı olduğu ve cinayet işleme eğilimini açıkça dile getirdiği ölçüde, yeni bir etken araya girer: Öçalma bunalımı. Şiddet en yüksek noktasına vardığı zaman, iç algıları ilkel arzular yönetir, gerçeği eleştiren denetim yapıları ve aynı şekilde uyumu sağlayan araç tümüyle ortadan kalkar. Bu dediğimizi 1944-45 yıllarında açıkça gördük: Almanya için savaş görünür şekilde yitirilmiş olduğu halde, askerler ve siviller –felce uğramış akıllarıyla– son zaferin kuruntusunu hep ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Bu gibi durumlarda psişik edimler ve öz-korumalar, diğer bir deyişle, savunma düzenekleri, insanı sınırsız yadsımalara götüren öçalma bunalımınca önemli şekilde yönetilir. Bilinçli Ben, “dikta” karşısında eğilmek ve usdışı yıkıcı edimleri doğrulamaya yönelik düşsel nedenler bulmak zorundadır. Yanlış değerlendirmelerin hasta ettiği, körleşmiş ve sayıklayan insanların büyük çoğunluğunun hızla yeni uyum bulmaları kadar hiçbir şey şaşırtıcı değildir. İnsan kitlelerini kapsayan olaylar olarak saldırganlık patlamaları, bireyleri saldırgan tepiler ve duygular, yıkım fantezileri ve arzuları kapladığı andan itibaren harekete geçebilir. Bu konuyla ilgili olarak yıkıcı

enerjinin harekete geçmesinin son derece güçlü ve kaba ayartıcılığından söz edilebilir. Bununla birlikte, daha az egzantirik olmayan bir başka olaylar kategorisi daha var: Saplantılı olaylar. Eğer şu anda genel bir yönlenmenin araştırmasına başlayacak olursak, akla ilk gelen soru şu olur: Saldırganlıktan kaçınabilir miyiz? Tarihe ve her bireyin yaşam deneyimine atacağımız bir göz, bu soruyu hemen yanıtlamamıza izin verir: Hayır, böyle bir şey olamaz. Gerçekte, toplumun ölümcül düşman ilan ettiği kendi üyesi insanlara karşı zalimce baskı ve ölümü dönümlü olarak benimsettiğini bilmiyor değiliz. Burada söz konusu olan tek tek olaylar değil, tersine her yerde geçerli olan genel bir kuraldır.

6- Saldırganlık ve Boyun Eğmenin Ortaklaşa Egemenliği

Eğitimin ve ortak törelerin en büyük görevlerinden birisi, saldırganlığa egemen olmaktır, işin aslında olgun ve yetişkin bir bireye düşen görev budur. Peki ama saldırganlık bir tepki midir, insanın özünde mi vardır ya da saf ve insanın kaçınabileceği bir tepki midir? Biz bu sorulara ancak çelişkili yanıtlar verebiliriz. Her şeyi iyice düşünüp taşındıktan sonra diyebiliriz ki, kültür etkeni olan klasiklerdeki önemli konular, insanın kendi kendinden yaptığı bu imgeler, bilgelik öğretileri ve arzu sistemleri diye ikiye ayrılırlar. Birincilere göre insan aynı zamanda aşk ve yıkım yeteneğine sahiptir; ikinciler, insanın “iyi” olmasını isterler. Bununla birlikte, bu “iyilik”, onun çalmasına, öldürmesine, onur kırıcı olmasına, tanrısal için, efendileri için, bir düşünce için yakıp yıkmasına engel değildir. Burada özel psişik bir sürecin ortaya çıkarabileceği bir çelişki var: Boyun eğme. Boyun eğme, uyumu koşulsuz olarak yerine getirmenin bir organı gibi kendini gösterir. Sonuç olarak insanın iyiliğinin

ölçüsü, boyun eğme ve edilgin uyum olacaktır. Gerçekte, insanı yıkmaya itenleri düşünmeye izin veren bilgelik öğretileri (bu yıkımı bir kusur gibi kargımadan), deneyim anlayışı sayesinde, diğer bir deyişle, acılı deneyimlerle –**insanın doğasına** ağır basan bir zaferle– bir toplumsal örgütlenme ilkesi olarak hiçbir zaman gerçekleşemediler. Örneğin ermişlerin kilise yöneticiliği yapmamalarının nedeni budur. Buna göre demek ki savaş yapma zevki, cinayet, zalimlik, kalleslik kadar barışçı eğilimleri, dürüstlüğün temellerini, verilmiş söze saygıyı, dostlara sadakatı, davranış inceliği ve nezaketi, aşk zevklerini de insan yaşamının sayısız gerçekleri arasında saymak gerekir. Her iki durumda da kaçınılmaz görünen şey, iyice yapılaşmış bir etki, insanın enerji alanını pratik zorlama ve büyü aracılığıyla düzene koyacak nitelikte bir etkidir. Eğer saldırganlık, kullandığı organlar kadar insanın doğasına özgü bir şeyse, bu saldırganlığın hiçbir zaman azalmayacağını düşünme eğilimi içindeyiz(27).

Bununla birlikte, biz yine de daha önce sözünü ettiğimiz şu genç canilere ve öldürme tepilerini şaşmadan gidermeyi arayan saplantılı hastalara dönelim. Caniler zaman ve yer

(27) Hans Kuntz'un "*İnsan Yaşamında Saldırganlığın Rolü*" adlı incelemesini burada anmak istiyoruz (Bern, 1946). Ona göre büyük olasılıkla "kendiliğinden saldırganlık ve yıkıcılık olmadığı" gibi, bunlar engellenmiş tepilerden de türetilemez. Bunlar "her ne kadar tepkisel biçim altında gerçekleşeler de, kurucu öğeler olarak insanın 'duygusal doğasından' ileri gelirler" (s. 72).

Bizim o günlerde bildiklerimiz, birbirine karşıt bir çift ilkel tepinin varlığına (Eros-yıkım) ya da saldırganlığın tepisel kökenine bağlı kuramsal zor sorunları çözmeye pek izin vermiyordu. Ne olursa olsun, saldırganlık söz konusu olduğu zaman –en azından onun en son devinim güçlerinin oluşabileceği kavrama göre–, bizim işimiz "insan davranışının yapıcı bir öğesiydirdir".

bakımından kötü koşullar içinde öldürürler. Eğer bunlar askerî bir sefere ya da ulusal bağımsızlık isteyen terörist bir örgüte katılmış olsalardı, toplumun ahlaksal bilinci, insan etine bıçak saplamanın nasıl bir etki yaptığını gösteren bir deneyimi bunlara yasaklamazdı. Ama böyle bir cinayet tabusundan kurtulma, saplantılı olanları yatıştırmayabilir. Bu cinayet tabusundan kurtulmanın durmadan yinelenen bir uyum isteğiyle zorunlu olarak istediği şey, dışardan hiçbir şeyin susturamadığı ve dış uyarıların etkisi altında kıpırdayan, ama Ben'den tümüyle uzak kalan ve onun günah ödemesine azıcık yakın olmayan ve insanın derinlerinde olabilecek bir ahlak bilincidir. Saldırganlık tepilerine aşırı duyarlılık kadar duyarsızlık da, uyumun daha önce birçok aşamadan geçtiğini gösteriyor. İlkel tepisel olayların bütünü bu yol boyunca kendi karakteristik yazgısını saptar.

7- Enerji Kökenli Yıkım

Demek ki saldırganlığın az çok doğuştan bir şey olup olmadığını öğrenmeye çalışmak boşunadır. Bizim için önemli olan, insanın doğuşundan sonra bu saldırganlığın aldığı görünüm ve insan geliştikçe, yaşamının her anında bunun belirginleşme tarzıdır. Gerçekte her yerde bu saldırganlıkla karşılaşırız. Saldırganlığın temelinde bulunan ve bizim parçalanmaz temel bir güç olarak saydığımız şeye “tepi” adını veriyoruz. Biz tepileri kuramsal bir kavram olarak kabul ediyoruz: Onları görmüyoruz, ama varlıklarını düşünsel olarak kabul ediyoruz(28). Son zamanlarda tepi kavramının

(28) S. Freud, *Toplu Yapıtları*, 15, s. 101: “Tepilerin kuramı âdeta bizim mitolojimizi oluşturur. Tepiler, büyük bir belirsizlik içindeki mitolojik varlıklardır. Açık seçik bir şekilde seçmeden çalışmalarımızda bunları bir an için hesaba katamayız”. H. Kunz, bu konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştı (a.g.y., s. 48): “Ne de olsa bir ‘mitolo-

genelde eleştirildiğini biliyoruz (bunu özellikle doktorlar yaptılar), ama tepilerin pratiğin hizmetinde olduğunu biliyoruz; hem kuram da pratikten bağımsız olarak doğmamıştır. Bu pratiğin amacı sağaltım için insanın davranışını değiştirmek ve boşuna yerleşmiş acıları dindirmektir. Böyle bir uğraşıya gereksinim duymadığımız zaman, enerjinin kökenini araştırmaktan vazgeçeriz. Buna karşılık, bu soruna önem veren herhangi bir kimse “enerjiyi” düşünmeli ve fenomenolojik analizde fazla direktmemelidir. Çünkü bu sonucusu, sonsuza değin uzanan bir tepiler kataloğunu doldurmaya değin gidiyor (özkoruma, iktidar, kişisel değerlendirme, varlığını sürdürme, yansılama, oyun, kaçma, saldırma tepileri, toplumsal tepiler vd.). Bu tür betimleyici ayrımlaşmalar yapmak, hiç de tepisel olayları daha iyi anlamaya izin vermiyor. Freud’ün giriştiği düzenlemeler, bu yetersizliği gidermeyi amaçlıyordu. “Sayısal güçlüğü kadar yanıltıcı da olan bu küçük tepilerin arkasında ancak dikkatle yaklaşabileceğimiz ciddi ve güçlü bir şeylerin gizlendiğini düşünürken her zaman heyecan duyduk(29)”.

Freud, tepisel olaylar üzerine ikili bir yorum yaptı ve birçok kez gözden geçirdikten sonra, “Eros” ve “yıkıcı tepiler” anahtar simgeleri aracılığıyla çatışkılı bir betimleme yaptı. Bununla birlikte, onun kuramının önemi, bu davranış grubundaki iki temel yapıdan değil, enerji “kökenlerine” yapılan

ji’ bizim psikolojide gereksinim duyduğumuz şey değildir”. Bununla birlikte psikanaliz, kendi “kuramsal çalışmalarında”, bu sözde mitolojiye durmadan başvuruyor. Freud’ün tepiler kuramı, bir çalışma varsayımı olarak gerçekte yasal varlığını koruyacak ve herhangi bir antropolojik kavram, insanın davranışına bağlı olayların bütünü üzerine daha direngen, daha belirgin ve daha verimli olmadığı ölçüde, varlığını sürdürecektir.

(29) S. Freud, *Toplu Yapılar*, 15, s. 102.

tümleyici bir indirgemeden ileri gelir. Buradaki “köken” sözü, kimyada kullanılan “köken” terimine göre nasıl bir anlamda kullanılmıştır acaba? Çünkü kimyada doymamış bir atom grubu, her zaman büyümeye ve bir bağdan ötekine geçmeye hazırdır. Freud “libidoyu”, “Erosun” zorlayıcı gereksinimlerine bağlıyordu. Ama yıkım ya da ölüm tepisinin enerji kökenini tanımlamadı. Yarıda kalmış bir elyazmasında (**Psikanalizin Özeti**) şunları yazıyordu: “Ölüm tepesine gelince, burada libido’ya benzer bir terim eksik kalıyor”(30). Olay üzerinde durmaya değer, çünkü Freud bunu içtenlikle nitelendiriyor ve insan doğasının “iyiliğine” öylesine ters düşen “saldırgan bir tepinin varlığını kabul etmeye boyun eğmenin” nasıl zor bir şey olduğunu söylüyordu.

Freud’ün ve onun düşüncesinin peşinden giden Paul Fiedler, yıkıcı enerjinin kökenci kuramını betimlemek için “mortido” (ölüm) kavramını, E. Weiss ise “destrudo” (yıkım) kavramını önerdi. O zamandan beridir bu ikinci kavram kendini daha çok kabul ettirdi, özellikle İngiliz dilinde.

Libido ve destrudo, belirli süreçlerin gözlenmesini ve kavranılmasını kolaylaştırmak için çalışma varsayımlarını düzenlemeye hizmet eden kavramlardır. Pratikte, hatta en aşırı durumlarda bile tepisel enerji köklerine rastlanmıyor. Bunlar ilkel süreçlerin “sessiz” alanına aittirler. Bununla birlikte, Anna Freud’ün dile getirdiği “temel iki tepi, birleşik bir güç oluştururlar ya da kendi aralarında dövüşürler” ve “bu birleşme yaşam olayının kendisinden doğar”(31), görüşü doğruluk kazanmıştır.

(30) S. Freud, *Toplu Yapıtlar*, 17, s. 72.

(31) Anna Freud, “Saldırganlık Üzerine Notlar”, *Yearbook of Psychoanalysis*, cilt III.

Enerji temeline dayanan iki süreç kavramı, insanın davranış biçiminin anlaşılmasında kesin ilerlemelere yol açmıştır. Bu kavram yalnızca gözlenebilir süreçlerin yorumlanmasını yenilemeye izin vermekle kalmaz, ayrıca yeni gözlemlere de uyar. Tepilerin dönüşümü gibi bir sürecin, bunların birleşmesinin ve bölünmesinin betimlenmesi, konuyla ilgili olmayan gözlemcinin gözünde mekanik bir oyun gibi görünebilir(32). Ama somut durumdaki bir olayın gidişi içinde yorumlama yapmayı gerekli gören herhangi bir kimse, bu kavramlar sayesinde bu enerji dönüşümünü aydınlatılabilir ve bu kavramsal terminolojiye bağlı mitolojiye pek aldırış etmez. Mitolojinin görevi, bilinmeyeni tasarlamaya izin vermesidir. Bu pragmatik durumu dışa vurup vurmamasına göre bunların korunmasına ya da terkedilmesine karar verilir.

8- Gerilim ve Zorlama

Tepilerin ikili kuramı kavramından hareket edildiği zaman, uyum sürecinin özgünlüğünü ortaya çıkarmak olasıdır. İki temel enerji kökü geliştirilmek ve egemen olunmak ister; kısaca söyleyecek olursak, yürütme organlarındaki ilişkilerinde, toplumsal bakımdan hoşgörülebilir ve istenebilir biçimler altında kendilerini dışa vurmalarına izin verilir. Bunları, üzerlerine etki yapabilecek olasılıkların bulunduğu bir yöne yöneltmek gerekir. Çocuklukta bunu yetişkinlere benzeme, iyi not alma ve cezalar yerine getirir; daha sonra iç denetim yapıları (örneğin Üstben çev.) çalışmaya başlar.

(32) “Tepisel güdüler,” diyor Freud, “çeşitli kaynaklardan gelip diğerleriyle birleşsinler ve ortak yazgıyı paylaşsınlar, fazladan gelen bir tepisi, bir başkasının yerini alabilsin; analitik deneyimlerde görüldüğü gibi, bunlar tartışılmayacak olaylardır. Bizim yapacağımız şey, onları iyi tanımadığımızı kabul etmektir” (*Toplu Yapılar*, 15, s. 103).

Uygunluk süreci daha ilk başta içe malolur. Bir Üstben, bir dış erkin yapabileceği gibi içe egemen olur. Bundan sonra Ben, büyüyen ölçüler içinde ve ayırdedici niteliklerini geliştirecek şekilde bilinçli seçimler yapmalıdır: Bizim özümleme terimi altında betimlediğimiz işte budur.

Tüm bu uyum edimlerini, iki tür etken gerekli durumlara uydurur: Tepisel kökenli gereksinimlere bağlı gerilimler ve kaynağı dış dünyada bulunan zorlamalar. Yaşam boyunca yeni tepisel enerjiler sürekli olarak ortaya çıkar. Biz bu enerjilere yaşadığımız ortamın gereklerine göre, davranışlarımızda biçim veririz. Bizim davranışımız, duygu ilişkilerimizin stilini belirler, ama bütün bunlar bizim toplumsal alanda yaptığımız deneyimlerin dışavurumlarıdır. Bu konuyla ilgili olarak ister başarılı durumun, ister bundan türeyen özümlemenin, diğer bir deyişle, en iyi bir uyuma giden yolların ortaya çıkardıklarını henüz açıkça seçemediğimizi kabul etmek zorundayız. Buna karşılık, daha zor olan ya da kısmen engellenen uyum durumlarına ilişkin çok sayıda gözlemlere sahibiz.

Cinayet işleyen gençle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz –yaşamının geçmişini hiç bilmeden bir çeşit körü körüne tanıyla–, yaptığı edim bir **frustrated behavior**'in (bozulmuş davranışın) (Norman Maier) dışa vurumudur. Herhalde bu genç, sürekli bir kişiliğin temeli olacak sağlam bir kimlik bulma olasılığından yoksun kalmış olmalı. Ayrıca Öteki'nin ne olduğu deneyiminden, varlığından ve gereksinimlerinden de yoksun kalmış olmalı. Gerçekte, kendisine doğru yöneldiğimiz Öteki'nin varlık deneyiminden toplumsal gerçeklik duygusu doğabilir. Bu deneyim diğer tüm çekici biçimlerin yolunu açar ve verme-alma bu yollarla öğrenilir. Yaşamın gidişini belirleyen tepilerin ilk

birleşmesi de yine bu plana geçer. Bireyin böyle temel deneyimler sayesinde Öteki'ne saygıyı öğrendiği davranış biçimi, az çok yüksek ve edinilebilir "kültürel niteliğin" derecesine bağlıdır. Ayartmaya ya da yadsımaya direnen uyum ya da dış baskının ağırlığı altında az çok duyulan "uygarlaşmış ikiyüzlülüğe(33)", diğer bir deyişle, salt çıkarıcı ve yüzeysel bir uyuma direnme de bu davranış tarzından ileri gelir. Demek ki gelişmenin aldığı yol, cinsel enerjinin çekiciliğinin türüne ve büyüklüğüne, bunun sonucu olarak da çocuğun sevilme derecesine bağlıdır. Çocuk için aşk, örgütlenmemiş ve henüz bütünleşmemiş saldırganlığı açısından büyük bir hoşgörüyü gerektirdiğinden, aynı zamanda bu cinsel ve yıkım tepilerinin birliğinin genişliğini ve bağlanımını saptayacak başvuru sistemini de oluşturur.

Yine psikanalitik deneyimin temeli üzerinde kalarak diyebiliriz ki, uyum tepilerin birliğini hızlandırmalı, ortam bu süreci öne çıkarmalı ve cinsel enerji yatırımı en yüksek düzeyde ayrıca yönetici işlevini başarıyla yerine getirmelidir. Çocuk cinsel enerjisini kolayca harcayabildiğini görebilmeli ve saldırgan gerilimlerini doyurmasına engel olunmamalıdır.

9- Başarısız Uyum

Bu kuramsal düşüncelerin biraz bütünleşmeye gereksinimi var. Burada cinsel köklerle, yıkıcı kökler arasındaki niteliksel ayrımları gözlemek olasıdır. Cinsel enerji, büyük bir devrim eğilimi gösterir. Bir nesneden diğerine ilerleyebilir ve enerji yatırımında nesnelerin gerisinde bulunanları zo-

(33) S. Freud, *Toplu Yapılar*, 10, s. 332.

runlu olarak yıkıp parçalamaz. Tepiler arasında birlik olmadığı zaman, nesnelerin yıkıcı gücü saldırganlık, açıkça arzu edildiği halde cinsel enerjiyle birleşmez ve hiçbir eğitilme yeteneğine sahip olmaz. Eğer roller alt üst oluyorsa, yıkıcı enerji yöntemi ele alıyor ve ağır basan bir öge olarak cinsel enerjinin yerine geçiyorsa, o zaman sapıklık ve toplum dışılık birbirini izler. Öyle görünüyor ki, bizim genç canımız da tam böyle bir durum içinde bulunuyordu. Cinsel enerji açısından hareket ederek onun davranışını yorumlamak kolaydır: Kendisinde biriken cinsel enerji gerilimlerini gidermek için, bıçağı bir uygulama organı gibi kullandığı söylenebilir. Zavallı kurbana yaptığı teşekkürlere gelince, burada yalnızca bir arsızlık görmek bizi yanıltır; çünkü burada hiç kuşku yok yıkıcılığa yenilmiş güçsüz bir aşk gereksinimi söz konusudur.

Şimdi de uyum sürecini ilgilendiren tabakaların çeşitliliğini ortaya çıkarmaya yönelik başka bir örnek verelim: “Değişken şizofreniye” uğradığı düşünülen bir öğrenci, bu hastalığın ayırdedici özelliklerinden birini temsil ediyor: Gerçeğe uyum yetersizliği. Davranışlarında garip şeyler vardı. Genelde “ortalıkta görünmüyordu” ve sokakta öğretmenini ya da ana-babasını görür görmez, düzenli olarak onlardan kaçmaya çalışıyordu. Ama utangaç ve ilişkiden kaçan birine benzemiyordu. Tersine, çok özel bir uyum süreci karşısında bulunuyordu.

Hasta, babasını üstün ve kendi yaşamını tehdit eden bir varlık olarak görüyordu. Annenin kendisine sağladığı güven, onu babaya karşı korumuyordu. Ne zaman babasıyla ya da onu temsil eden herhangi bir kimseyle karşılaşmayı göze alsa, içindeki alarm zilleri çalmaya başlıyordu. Tepisel dünyasına doğru dürüst uyum sağlamasına engel olan da işte buy-

du. Duyumsadığı saldırgan tepiler sürekli olarak karşı karşıya bulunduğu öç alma tehdidi nedeniyle hiçbir zaman yapıcı bir yönde gelişemiyorlardı, başka sözlerle söyleyecek olursak, hiçbir zaman sürekli bir tepisel birlik kurulamıyordu. Oysa saldırganlık eksik kalır kalmaz, dış nesneye (bir kimseye) karşı cinsel enerji yönelimi yetersiz kalıyor ya da hiç olmuyordu ve bu tip nesnelere yönelme giderek yoksunlaşıyordu. Ufukta bir baba imgesinin görünmesi, o zamana değin öğrencide, bilinçdışında kalmış yıkıcı tepileri sarsıyor ve onda güçsüz bir öfke ve nefret uyandırıyor. Sıvışmak için yan bir yola sapmak, bilinçle işbirliği yapmak ve uzun zamandan beridir uygulanan bilinçdışına atma olayını doğrulamak için Ben'e yardımcı olacak savunma düzeneğine katılmaktır.

Hasta, zor bir **iç deneyimden** ve büyük bir iç gerilimin bozucu etkisi altındaki bir durumdan kaçmaya çalışıyor, kendini sınırsız bir tehlike içindeymiş gibi sayıyor. Bir bütün olarak göz önüne alınırsa, burada söz konusu olan, acılı ve başarısız bir uyumdur.

Yukarıda anlattıklarımızı genel terimlerle söyleyecek olursak, uyum süreci, iki yönde de sürekli bir çözüm bulmamıştır: Bireyin içine doğru ve toplumsal ortama doğru. En iyi uyum durumunda iç ve dış arasında yalnızca bir denge kurumu oluşmaz, ayrıca bu kez çıkış yolu Ben'den gelen yeni bir gerilim durumu da doğar. Yeni bir yapı olan Ben, çocukluk modelleriyle ilişkisini kesmeyi ve gerçek tehlikeleri doğruca değerlendirmeyi başardığı zaman, toplumsal ortama olduğu kadar, iç gerilimlere ve onların aşırı isteklerine göre de belli bir özgürlük alanı edinir. Burada söz konusu olan, bir şeyler için, gerilimlerin usa uygun kullanımı olan özgürlüktür. Belki eksikliği görülen yerin dışında, genel olarak bu

özgürlüğe geçişi gerçekten betimleme olasılığı pek yoktur. Kimi insanlar, tepisel karakterde bir davranışa, diğerleriyle kompülsif (zorlayıcı) bir karaktere sahiptir: Birinciler mutlaka tepisel nesnelere sahiptir, ama bunlara kendi öz gerilimlerinin etkisi altında ancak varabilirler; buna göre demek ki, sözün gerçek anlamında insanlar arası gerçeklik duygusuna hiçbir zaman varmazlar. İkincilere gelince, bozulmuş iç nesnelerle karşılaşma, bunları öyle bir bulanık hale getirir ki, gerçek dış ilişkilerin nesneleri üzerine hiçbir egemenlik kurma yeteneği gösteremezler. Diğerleriye bir dış saldırganlıkla karşılaşmayı göze alamazlar. Onlarda ortaya çıkan bir bunaltı, tepki göstermelerine engel olur. Bunlar bizim şizofren hastamıza benzerler. Kendi benzerlerinin saldırgan eğilimlerini hesaba katmayı hiçbir zaman anlamazlar, ama tüm saldırgan dışavurumları aşırı bir şiddetle hemen duyumsarlar, çünkü tepileriyle bütünleşmemiş kendi öz saldırganlıklarının sürekli olarak içe itilerek çalışması, tüm saldırı belirtilerine karşı bunları duyarlılaştırmıştır. Saldırgan edim karşısında kendilerini duygulandıran felçli, savunmasız zayıf ya da çok sevimli bir insandı. Nedensellik açısından bunların bunalımı, denetilemeyen bir saldırganlıktan kaynaklanıyordu. Bunlar yetkililerce kafa tutamayan insanlardandır; David Riesman'ın terminolojisine göre söyleyecek olursak – “dıştan belirlenmiş” uyguncu insanların çoğu bu gruba aittir.

Saldırganlık dışardan geldiği zaman, bunun bunun karşı-tipi ortaya çıkar ve iç saldırganlığın tepkisinin dışavurumunu öyle bir güçlendirir ki, saldırganlık düzensiz ve zincirleme saldırganlık tepkimelerini izleyen bir patlama noktasına gelir. Bu insanlar, otoriteyle sürekli kavga halinde **iş karıştırıcı** grubunu oluştururlar. Ama bunların ölümsüz meydan

okumaları **eyleme** geçtiği zaman kısa sürer; yukarıda örneğini verdiğimiz grup gibi gerçek bir etkinlik yeteneğinde bulunmazlar ve edilgin uyumları nedeniyle, Ben'e kendi özgürlüğünü güvence altına alacak nitelikte hiçbir etkinlik ortaya çıkarmazlar. Burada “etkinlik”, cinsel ve yıkıcı tepilerin başarılı bireşiminin sonuç eylemini bildirir, diğer bir deyişle, “örgütlü” bir saldırganlığı. İki tipin yalnız ortaya çıkarmakla kalmadığı, ayrıca ve özellikle kendilerinde duydukları huzursuzluk, koruma bunaltısından ileri gelir. Bu tiplerden birisi körü körüne geriye doğru gider, ötekisi, gözlerini kapayarak kendini öne atar.

10- Kendi Düşünme Yetisine Uyum

Başarılı bir uyuma yalnız başına izin veren üçüncü bir süreci, son olarak göz önüne almak gerekiyor; ben buna girişimci bir tarzda kendi düşünme yetisine uyum adını vereceğim; diğer bir deyişle, bireyin kendi kişisel düşünme yetisine uyumu. Yaşam deneyiminin ve bu deneyimin oluşturduğu çerçeve içinde iç gereksinimlere bağlı gerilimlerin istekleri kadar, ortamın zorlamaları açısından da Ben'e düşünceyi özgür tutmak görevi düşer. Bu durumda gerçekleşen uyumun bu özel durumunu şöyle kavrayabiliriz: Ben düşünce özgürlüğümü koruyorum, ama bu (aynı) düşünme yetisi benim komşumu, benim saldırılarına karşı koruyor. İnsan kendi düşünme yeteneğini geliştirdiği için toplumsal bakımdan etkin bir yaşam sürebilir; işte uyum dediğimiz şey böyle dile getirilir. Bu sürecin en önemli anlarından birisi “verilerin işleyişi” içinde düşünmeyi harekete geçirmektir: Özkurtuluşa giderken tabunun çığnenmesi, önden giden düşünce olacaktır; körü körüne bir eylem değil, ama kendi öğelerini düşünceye yerleştirdikten sonra eylem olacaktır.

Söylediklerimizin bir özetini yapalım: Yaşamımızın anahtar-simgelerinin bize öğrettiği uyum olanakları, yönetim görevinin cinsel enerjiden geldiği yerde tepilerin birliğini başarmada bize yardımcı oluyor. Ayrıca hoşgörü ve sevgiden oluşan, buna göre sınırlı kalan bir duygudaşlık bizi kendi benzerlerimizin değerini bilmeye, öyleyse bizi toplumsal bir duyarlılık geliştirmeye götürebilir. Üzerinde durulması gereken şey, yıkıcı tipteki tepilerin dağılmasına karşı etkili önlem almaktır. Eğer bu uyum olanakları sırasında verilir ve Ben gerekli nitelikler gösterirse, kurtulmayı başarır. Burada kesin bir ilerleme var, çünkü ilkel ilişki içinde bulunduğumuz kişilerle kötü alış-veriş durumunda enerji, zıt ilişkiler içinde âdeta donup kalır ve sonraki gelişme sırasında artık terkedilemez.

Düşünmek, her zaman bağımsızlığı elde etmeyi aramaktır. Ve bunun da anlamı, gerçekliği yadsımamak, onu her zaman en geniş bir bilinçle kavramaktır. Bununla birlikte, heyecan düzeyindeki ilk deneyimler, yaşanmış gerçek deneyimlere ister istemez kalıcı damgasını vurur. Düşünce, bu deneyimlerden ileri gelen zorlayıcı güçten –diğer bir deyişle, umut verici davranışlardan– pek kaçamaz. “Yaygın güvenin” bir kural olduğu döneme varmadan önce en ileri bir bağımsızlık dönemi yaşamamış kimse, bu güven duygusunu ancak büyük üzüntüler pahasına ve düşünmenin bağımsızlığı yoluyla edinir. Buna karşılık, çocukluk deneyimleri paranoid bir durumda takılıp kalan kimse, kendine güvenin verdiği dinginliği ancak güçlkle bulur. İnsan uyum sağlarken, kendi yazgısının bir kısmını da oluşturur.

Bununla birlikte, özgür bir seçim de hiçbir zaman söz konusu değildir, çünkü insan ilk baştaki kendi yazgısını se-

çemez. Ama yazgıya inanma da söz konusu olamaz, çünkü şurası açık ki, bizim davranışımızı kalıtsal soyumuz ve ilk toplumsal yazgımız tümüyle belirlemez. Özgürlüğü ve özgürlük olmayanı, mutluluğu ve mutsuzluğu biz yaratıyoruz; bütün bunların bağlı olması gereken kendi niteliğimizi ve kendi “karakterimizi” anımsamaya başladığımız zaman, dileyeceğimiz özür pek yetersiz kalıyor. Bizim hepimizin görevi, düşünülmüş bir uyuma ve olgunca, aklı başında bir davranışa varmaktır, ama yaşam içinde daha ilk başta birçok insan gerçekten belalı bir durumda bulunduğundan böyle bir istek aşırı davranışlardan uzak yürümez.

İnsanlar arasındaki iyi geçinme sorununa daha önce anıştırmada bulunmuştuk; bir sonuca varmak amacıyla oraya bir kez daha döneceğiz. İçinde bulunduğumuz durum, eski uyum güçlükleriyle karşılaşma tarzının bugün etkinliğini yitirmesi nedeniyle özellikle geçici olmuştur. Biz sadece çok kısmi bir şekilde toplumsallaştık ve tepisel doğamızın ancak daha çok iğrenmeyle kabul edeceği bir el etek çekmeyi kabul etmek zorundayız. Eğitmek, insan yaşamının ideal bir tarzda yerine getiremeyeceği üç görevden birisi budur – diğer ikisi yönetmek ve düzelmek; bu nedenle, ister egemen olunması olanaksız fazla tepki yüzünden, ister ana-babalara gücsüzlüğünden ya da toplumun ilgisizliğinden olsun, başarısız uyum hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Örneğin uyumun daha iyi başarıldığı sanılan **gentleman**’de görülen toplumsal tiplerle, toplumun daha az beğendiği temsilciler yan yana geldiği zaman elden ne gelir? Biz bunlardan artık hiçbir zaman kurtulamayız.

İnsan türünün üyeleri arasında sürekli bir karşılıklı etki-leşim vardır. Durum her zaman böyleydi, ama bu gerçek,

üstünlüğü elinde tutan toplumların bilincine girmedi. Burke ve bugün artık iyice unutulmuş olan Hollandalı Multatuli, “madalyonun öteki yüzü” ile ilgilenen seyrek insanlardandı. Burke bizim toplumun uyumsuzluklarını, acı çeken uzak ülkelerdeki toplumun yerine bu toplumu koyarak betimledi. “Yaşlılığın cimriliğinden ve gençliğin coşkusundan canlanmış olarak peşpeşe ve dalga dalga ülkelerin üzerine üşüşüyorlardı. Yerli halklara sorarsanız, kendini ganimetin üzerine atan ve geride kalanları düşünmeyen yeni yırtıcı sürülerin bitmeyen devamından ve umutsuzluğundan başka artık geriye bir şey kalmıyordu.”

Yabancı bir askerin işlediği en küçük bir suçun ulusal duyguları kaynatmaya yettiği bir dünyada artık bu yollar kapalıdır ve uygulanabilir gibi değildir. Eski İngiliz yazarlarından birisi şöyle demişti: “Dünyada bir İngilizin bu ölmeyen ve unutulmayan oçalma düşüncesinden beslenmekten uzaklaştığı kadar başka hiçbir kimse uzaklaşmadı.” Bu sözlerin bir ikiyüzlülük değil, gerçek olduğu, önce gerçekle bağdaştığı ve sonra da yalnızca İngilizlere denk düşmediği gün gelmeden önce, geriye alınacak çok yol ve tehlike dolu bir geçit kalıyor; çünkü bunun nedeni yalnız bugün ortaklaşa saldırganlığın dışavurumunun, olağanüstü yıkıcı silahları hizmete koyma olanağını elinde tutması değildir, ayrıca karşılıksız olarak gelen eylemin yerini ilk alacak saldırganlığın kitle çapında dağılımını yapmak ya da uyunculuğa boyun eğerek saldırganlığın geliştiğini ve toplumsallaştığını görmekten vazgeçmek daha az tehlikeli değildir. Bizim çağımızın ayırdedici işaretlerinden birisi olan bu uyuşukluk ve bu ilgisizlik, koruyucu devlet büfelerinin çev-

resindeki bu yoğun sıkışıklık, bu işkenceler, insanları rastgele vuran cinayetler herhalde bir sonuca varır. Ama toplumsallaşmanın derecesini yükseltmek, yalnızca düşünülmüş uyumun işidir.

Üçüncü Bölüm

İNSANIN KAN DÖKÜCÜLÜĞÜ ÜZERİNE TEZLER

1– Hiçbir Uygarlık İnsanın Kan Dökücülüğünü Önleyemedi

Çarmıha gerilmiş insan imgesi, yüzyıllardan beridir bizim uygarlığımızın (Avrupa-Hıristiyan uygarlığının, çev.) ortak bir yanı olmuştur. Doğrusunu isterseniz, gerçekte bunun ne olduğu ve insan öldürmek niyetiyle işkence etmek olduğuna pek dikkat edilmemiştir. Hıristiyanlık için haça germe, her şeyden önce haksızlık eylemini temsil eder. Ama bizim bu sahneyi önce geleneksel dinden koparmamız gerekiyor, çünkü haça germe işkencesi, bin kere bin kez uygulanmıştır. Egemen güce karşı ayaklanan bir insanın kendi yaşamını yitirmesidir bu. Oysa daha yumuşak ölümler de vardır. Ona baldıran zehiri içirilebilir ya da damarları kesilebilirdi. Ama insan insana böyle daha az korkunç olan bir ölüm hakkını tanımamıştır. Acısız ölüm insandan esirgenmiştir. Çünkü ölüm kendi başına yeterince sert bir ceza değildir.

Ölüm tehlikesi herkese eşitçe dağıtılmış olsa bile, bir insan diğerini öldürmek istediği zaman, kan dökücülük kendisine bir hak olarak tanınmamıştır; henüz böyle bir şey yoktur. İnsanı öldürme niyetinde kan dökücülük ikinci bir nitelik olarak araya girmektedir. Rahat zamanlarda ve kendini günlük yaşama vermiş küçük yığınlar içinde kan dökücülük, karmaşa halinde ve yok edici bir boşalmayla arada bir ve birden bire ortaya çıkar, o anda en zayıf olanın üstüne çullanır.

Her yere asılan haçlar, insanın işkenceyle ölümüne karşı bir uyarıyı oluşturur: Bir cinayet işlemek, suçluluğu yüklenmektir. Suçluluk duygusunun, işkence etme zevkine karşı koyması gerekir. Yüz yıllar boyunca “insan öldürmeyeceksin” diye öğütler verildikten sonra, çok insan işkenceye uğramıştır.

İnsan kendi zevkini kafasında tasarlar: Buna göre öldürme zevkini de kafasında tasarlar. İşte bu nedenle haça gerilmiş görünüm bizde yalnız acıma ve suçluluk duygusu değil, ayrıca öldürme ve yok etme sahnesinde yasak olan gizli bir zevki de uyandırır.

Cellatlar bizden başka bir ırktan gelmiyorlar. Kendi soymuzdan olanlara acı verme düşüncesi az çok hepimize çekici geliyor. Kendini bundan çok çok uzaklarda sananlara bile. Çünkü bunlar ne yaptıklarını bilmiyorlar.

2– Bilgelik Yankı Bulmadı

Bir an için alıştığımız kültürel alanları bırakalım ve Hintle Çin uygarlıklarına bakalım. O ülkelerde Konfüçyüs, Buda ve Lao Çe gibi büyük bilgeler kendilerini dünyaya saydırdı-

lar ve bize de yüce görünen bir dinginliğe vardılar. Böyle bir durumda bilgelik zevkin istekleri karşısında eğilen kör edici tepilerin yenilmesi anlamına gelir.

Peki ama Nirvana'ya doğru yol almış olan Buda'nın vardığı sonuçta olduğu gibi, bu kendi kendine egemen olma ne işe yaradı? Burada çileciliğin büyük sorunları yatıyor. Cinsel zevklere karşı savaşım vermek, özgürlük getiriyor mu? Ve Lao Çe'nin o güzel iç özgürlüğü, Çin tarihinin binbir örneğini sunduğu ince işkence uygulamalarını azalttı mı? Bilgelik ne bizde haça gerilmiş insan simgesinde, ne de onlarda sürekli yeniden doğuş çemberinden kurtulma simgesinde bir yankı buldu. İçinde bulunduğumuz yüzyıl birçok adlar aldı, ama özellikle "işkence yüzyılı" ona en yakışanı oldu. Gerçekte, karşı çıkana, acımasızca işkence etmek ve onu alçaltmaktan zevk duymak konusunda, dünyanın en iyi niyetli insanı da olsanız, Batı ile Uzakdoğu arasında bir ayrım bulamazsınız.

3- Kurtuluş Dışardan Gelmez

Büyük dinlerin kültürlerinin son bulması, bir maden ocağında yitirilmiş elmaslar etkisi yapıyor. Kan dökücülüğün ve yıkma zevkinin özüne kaynaklık eden dirimsel güçlerin temelinde değişen hiçbir şey yok. Bizim işkence yüzyılımız, arada bir yeni bir tepinin kendine hayvanca bir sarhoşluğa bırakmasıyla içi sızlamadan sürüp gidiyor. Sözün kısası, burjuvazinin görkemli yayılma yüzyılı da utanma nedir bilmiyor.

Sanayi toplumlarının üretim güçleri, birkaç yıl içinde başdöndürücü bir tarzda arttı. Ama terör için de aynı şey söz konusudur. Artık otuz yıl (60 yıl, çev.) öncesinde olduğu gi-

bi insanı açgözlü, kalleş, sert ve kötü yapan yalnız yoksulluk değil. Bizi yabancılaştıran etken yalnız toplumun kötülüğü değil.

Tersine, saldırganlığın kaynağı kendi içimizde, kendi doğamıza bağlı.

Kendi tepisel arzularımıza karşı dış kaynaklı bir kurtuluşa, bir kurtarıcıya güvenmek, boşu boşuna umut beslemektir. Kendi kendimizi tanıdığımız ölçüde ve bize özdoyum verecek bir bilgi sayesinde değil, tüm hoşla gitmelerden uzak bir bilgi sayesinde ancak kendimizi özgür bulabiliriz. Bu incelemeden çıkan sonuca göre, tepisel gereksinimlerimizle ve kendi mutluluk arzularımızla sürekli çatışma içinde yaşıyoruz. En iyi durumda kendi gereksinimlerimize nasıl bir uyum sağlayacağımızı bize kültür öğretecektir. Ama bu en iyi duruma rastladığımız pek seyrek. Artık bizim için açıkça bilinen bu kan dökme eylemini doyurmaya ne denli bağlı olduğumuzu ve bu eylemlere ne kadar çok ilgi duyduğumuzu kendi başımıza duyumsadığımız zaman ancak bundan vazgeçmeye karar verebiliriz.

4- Otorite, Özgürlüğe Kavuşturmalı Ama Baskı Yapmamalıdır

Büyük ahlakçılar ve büyük ahlak öğretileri, açıkça olsun ya da olmasın, dünyada ortaya çıkan kan dökücülüğe karşı başarısız oldukları bir anda, böyle büyük davranış modellerine uygun hareket edenlerin sayısı pek seyrek olduğu gibi, pazar günü öngördüklerini hafta içinde belki tümüyle unutanların sayısı çoktur(*). Freud bunu “uygar ikiyüzlülük” diye

(*) Pazar günü öngörülen ya da düşünülen şey, her halde pazar ayinine gidenlerle ilgili olsa gerek. Ç.N.

nitelendiriyor ve ortalama kültüre sahip bir bireyin ahlakının, bu ahlakın tepilerden vazgeçme buyruğunun bireyden çok şey istediğini düşünüyor. Bu planda kan d k c l   n bir kez daha gizlice zafere ulaştığı görülüyor. Kan dökücülük, kendi yanılı larının her zaman zayıf hesabında ortaya çıkan hep yasak ahlakta gizlenmiyor mu? Ve i ledi i kusurlardan insanın acı çektiğini görünce, onunla alay etmiyor mu?

 nsanlığın tarihsel ilerlemesinde, diğer eski dönemlere göre çok fazla şey bildiğimiz için, ahlaksal yükümlülüğün büyük ölçüde terkedilmesi ve yasakçı ahlakın büyük ustalara karşı ba  kaldırması, köklerini derinlere salabiliyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında aşırı bir ortaklaşa kan dökücülük ya adı ımız zaman, dünyanın diğer yerlerinde yeniden a ırılıkların zincirden bo aldı ını bilmiyor değiliz.

 nsanları kibarca bir atılıma çağırmak ve bir uluslar topluluğu kurmak, hiçbir i e yaramayan bir önlemdir. Gücü ellerinde tutan otoriteler, binlerce yıldan geri kalan dizginsiz bir hayvanca yaşamdan kaçmak için iyi niyetin yeterli olduğuna bizi inandıracaklarına, kendimizi daha iyi tanıyacak bir bilgi sayesinde kurtulmamıza yardımcı olabilirler.

5- Yıkma Zevkinin Bilincine Varmak

 nsanın davranışı üzerine yapılan bilimsel araştırmaların, yıkım tutkusunun herkeste bir te iye denk d  t   n  bize   retmesi gerekir. Bu tutku, kendi kaynağını insanın e ilimlerinden birisinden alıyor; herhangi bir toplum, ne kadar istekli olursa olsun, kendi saldırganlığımızı evcille tirme yükünü kendi üstüne alamaz. Bu kadronun içine, en zayıf olana acı verme zevkini ortadan kaldırma da girer. Toplumun

tüm yapabileceği şey, ne zaman sertlik istesek ve sertlikle davransak, kendi öz eleştirimizden kaçamayacağımızı bize öğretmek olmalıdır. Ama kutsallaşmış ayrıcalıklar bundan zarar gördüğü zaman, genelde bu görevlerde kusur işlenir.

İnsanlığın eksiksiz yok etme araçlarını elinde bulundurduğu bu dönemde, ahlakın basit merak sıralarına düştüğünü ve söz konusu saklanmak olan eylemleri gizlediğini görmek tehlikesi büyüktür. Bir ve tek görevi yerine getirirse, o zaman kendisinden bu yazgı esirgenir; bu görev, kendi öz algılama alanımızı rahatça, ama sürekli olarak genişletmeyi teşvik etmektir. Buna karşılık ahlak, saygı gösterilmesi uğursuz sonuçlara yol açabilecek saçma erdemler kabul ettirmeye çalıştığı zaman, yıkımdan yana çalışır: Tarih boyunca yamış yıkılmış ülkeler, topluca kıyımdan geçmiş kitleler buna tanıklık etmektedir. Bu kitleler her zaman en yüksek diye sunulan bir erdem adına yok edildiler ve bu nedenle de yıkma ayrıcalığını bu erdem elinde tutuyor. Yapıcı bir suçluluk duygusu (ve sadece acı vermeyen), yıkma zevki içerden ve kendi bütünlüğü içinde duyumsandığı zaman ancak ortaya çıkabilir. Burada bir tek koşul ileri sürülebilir: Beklenmedik şekilde yıkımın egemenliği altına girme tehlikesini atlamış olmak.

Tüm toplumlarda insanlar her zaman modellere göre sıralanmışlardır ve model almak istediklerimizin bizimle bir benzerlik göstermesi gerekir. Bizim kaygılarımızın ve yoksunluklarımızın izini taşımalıdır. Ayrıca dışardan gelebilecek kurtarıcı bir ahlakı da artık umut edemeyiz. Tersine, başkalarının çoğu zaman pişmanlık duymadan bizi örnek alabilecek şekilde kararlarımızın belli güçlere bağlı olması gerekir. Bu da bizi, ortaya çıkmayacağı belli olan bir mucizeyi beklemekten kurtarır.

Dördüncü Bölüm

BARIŞ DÜŞÜNÇESİ VE İNSANIN SALDIRGANLIĞI

Barış Düşüncesi

Burada söz konusu olan, dünyanın kendisi kadar eski bir tartışmadır, ama yine de bunu ele almak olanak dışı olmasa bile, pek kolay değildir(*).

Yapacağımız iki alıntı, diğer bir deyişle, izleyeceğimiz düşüncelere esin olacak iki alıntı, bizim yönümüzü saptayacaktır. Barış sözcüğü için, işte size Wright Wills'in bir savı:

“Barış, her çeşit görüş açısından en çok dikkate değecek kadar “iyi” bir terimdir. Her zaman için insanların gözünde çok çeşitli ve son derece ayrı anlamlara geldi. Bu çeşitlilik olmasaydı, insanlar barış üzerinde uyum sağlamak için bu denli sabırsız davranmazlar ve bir birlik kurarlardı(**).

(*) Bu yazı, benim 26 Ocak 1968'de Frankfurt'ta derslerimin açış konuşması için verdiğim konferansın tümüdür.

(**) W. Wills, *Die Konsequenz*, Münih, 1959.

Ve saldırganlık olayı için de buyrun size Freud'un bir formülü:

“Şurası açık ki, insanların kendi malı olan bu saldırganlık eğilimini doyurmaktan vazgeçmeleri kolay değildir; bunda hiç iyi bir yan bulmazlar(*)”.

Gerçekte “dünya barışı sözcüğü, politik iletişim âdetlerini ortaya koyar. Bunun söylendiğini duyarız ve binbir fırsatta okuruz, ama buna karşılık, yer yüzünde barışçı bir yaşamın neye benzediğini ve yapısının ne olabileceğini öğrenmeye çalıştığımız pek seyrek. Ne politikacılar, ne uzmanlar ütöpik ya da kuralları hiçe sayar görünmekten korktukları için, bir dünya barışının olasılığı ya da olasızlığı üzerine kendi görüşlerini genelde tanıtmayı göze alıyorlar. Bu riski göze almaya bir kez karar verilmişse, o zaman usanmadan barışa çağrı yapmanın kuşkusuz önce insanı çeken, ama sonra insanı korkutan bu tür bir görünüm içindeki izleri yok etme şansına gerçekten birazcık sahip midir, diye kendi kendime soruyorum. Barışı bilinçli olarak arzuladığımız bir an için karşı çıkmadan, evrensel bir düzen olarak ondan çekindiğimiz varsayımını da ileri süreceğim. Herhalde bu psişik örgütlenmemizin en derin ve en gizli tabakaları içinde türün gelişim tarihine bağlı olan büyük deneyimlerle birikti. Ortak saldırganlığın dışavurum olanağının varolma düşüncesi, hiçbir korunma yolu olmayan korkunç bir tehdit olarak insanın bilinçaltında yankılanmaktadır. Hem bu bir hatipten ayrı tarzda barışı ele aldığımız zaman duyulan belirsiz rahatsızlığa da yansır ve aynı zamanda sık sık boş ve içtenlikten uzak olarak öten “dünya barışı” sözünün nedenlerinden birisi olabilir. Ayrıca Rusya’da olduğu gibi,

(*) S. Freud, *Ges. Werke*, XIV, s. 473.

İngiltere’de de bir barış biliminin doğuşuna yardımcı oluyor, ama örneğin barışa adanmış –*Peace and War* ve *Conflict Resolution*– dergilerde barışa uygulanabilir psikolojik yapı modelleriyle ilgili yazılara pek rastlamıyoruz ve çoğu zaman silahlı savaş, Üçüncü Dünya Savaşı’nın stratejisine ayrılan bilginlerin yarışı üzerine, diğer bir deyişle, **protracted conflict** üzerine, sürekli bir savaş durumunu temsil eden bu sapıklık üzerine yazılarla karşılaşyoruz. Doğa bilimlerinden daha çok barışa zarar veren ve başlıca konular gibi ortaya çıkan yazılar, her şey karşılıklıdır ilkesine göre tek yanlı ya da çok yanlı silahsızlanma evrelerini öngören denemelerdir.

Bütün bunlar ancak kamu düşüncesinin ve araştırmaların kıyısında bucağında var sadece. Biz barış sorunlarıyla yalnız istemeye istemeye ilgileniyor değiliz, ayrıca kendi öz saldırganlığımızla da çok az ilgileniyoruz. Bu sonuncusu kendi ahlaksal çatışmamızın sonucu iken, gerçekte kendi saldırgan eğilimlerimizi doğru olarak değerlendirmeyi içeren kendi üzerimize yapacağımız çalışma da oldukça boşuna görünüyor. Salırgan eğilimler bilinçte ortaya çıkar çıkmaz, barışçı özelemleri oradan kovarlar. Bu nedenle, onaylanmış saldırganlık ya tümüyle haklı olarak ve tümüyle iyi niyetle ve zararsız bir dışı vurum için, ya da başkalarının bize karşı yaptığı kötü bir saldırganlığı cezalandıran haklı bir cezalandırma eylemi yüzünden kendi öz yargımız içinde kolayca ortaya çıkar. Bu planda bizim algı gücümüz pek kavrayışlı değildir. Freud bu düzenek içinde kuşkusuz etkili bir yansıma –bir özkoruma– görüyordu, ama bu aynı zamanda usdışıydı ve bunu güncel toplumun yargı ölçüleri ve idealleriyle çelişki içindeki tepisel itkilerin algılanmasına engel oluşturan savunma sü-

reçleri kategorisi içinde sınıflandırıyordu. Psikanalizin bizim cinsel gereksinimlerimizin kavramına getirdiği çeşitli yumuşamaların tersine, bu saldırgan tepilerin dışavurumu kavramı, psikanalizcilerin çalışma odasından dışarı pek çıkmadı.

Daha önce Kant'ın (1724-1804) barış konusunda gösterdiği ileri görüşlülük de, Dieter Senghaas'ın dediği gibi, "barışçı olmayan örgütlerin" karışıklık çıkaran etkenlerini dizginlemedi. Kimi insanlar sorumluluğu insan doğasındaki kusurlara bağlarken, diğerleri kötü ve baskıcı toplumları sorumlu tutuyorlar. Ama bunlar çok kaba tanılardır. Çünkü her şeye karşın yaşama yatkın ve saldırganlıktan bağışık bir insan türü henüz ufukta görülmediği gibi, üyelerinin dünyaya yeni gelenlerin (çocukların) dikkatini sürekli olarak bu konuya çeken toplumsal bir yapı da görülmedi: Dünyaya geldikten bilmem ne kadar sonra Öteki ile hiç ilgilenmiyoruz ve onun için hiç kaygılanmıyoruz; demek ki ona karşı en ilkel bir duygu bile beslemiyoruz. Ama toplumsal isteklere gelince, işte bunda varız. Birisi bizden bir şey edinmek istediği zaman, daha işin başında hoşnutsuzluk çığlıklarıyla yanıt veriyoruz.

Yaşamın içinde kendi türdeşlerimizden şok tarzında istediğimiz haklar kadar, bu kez onların bizden aynı nitelikte istediği haklardan dünyada sürekli kavgalar, iktidar kavgaları ve savaşlar doğuyor. Gerçekte, insanın çıkarları tehlikeye girer girmez, eşitlik duyguları kolayca bozuluyor, çünkü insanın çıkarlarına, birincil narsik ölçüsüzlüklerden, diğer bir deyişle, yalnız kendine ilişkin durumda ve yalnız kendine duyduğu sevgiden geri kalan kimi şeyler her zaman vardır.

Demek ki hiç kimse, kendine hizmet eden bir harekette, bir saldırganlık düşüncesi görmez. Akılla alay eden, aklın kendisi ve tepisel gereksinimlerdir. Bu saldırganlığa iyi ya da kötü bir anlam verilebilir. Bunun örnekleri çoktur, örneğin “savaş” kavramı çevresinde dolaşanlar, ulusal kurtuluş savaşındaki özgürlük, bir iç savaşta aile kavgası, din savaşları ya da kirli savaşlar. Ayrıca insanların birbirlerinden bağımsız olduğu her durumda da araya anlaşmazlık girebilir; örneğin eşler arasındaki kavga ve kuşaklar arası çatışma buna tanıklık etmektedir.

Ayrıca dil de **kavgayı** savaştan ayırdığı zaman haksız değildir. İlk başta fiziksel ve zihinsel koşullara uygun kavga ve yarışma gelir; bunlar bir ücret ya da toplumsal sınıf savaşımına dönüştüğü zaman, uzlaşmaz duygular ortaya çıkar. Gerçekte toplumun içinde en çeşitli nedenlere dayalı ve topluma karşın sınıf düşmanlarından, yabancı düşmanlardan ve karşıt gruplardan söz ediyoruz.

Ernst Bloch, kavga ile – “insan için kavga”, “toplumsal insan aklının” direnci ve bunun sonucu olarak, o andan itibaren ortaya çıkan “dolambaşsız etkinliğin” direnci ile savaş arasında ısrarla bir ayrım yapıyor. “Eski toplum gebeydi... diyor ve kavga, artık çatışmayı bırakan topluma ebelik yaptı(*)”. Demek ki ilerici amaçlar, kavgayla ilgilidir, yıkıcı ve saçma amaçlar, savaşla.

Burada psikoloji çok önemli bir sorunla karşı karşıya bulunuyor, ama azıcık olsun inandırıcı bir yanıt vermediğini de kabul etmek gerekir. Tepisel kaynakların sürekli olarak ha-

(*) E. Bloch, 17 Ekim 1967, Alman Kitapçılar Derneği’nin verdiği Barış Ödülü nedeniyle yaptığı konuşma.

rekete geçirmiş olduğunu gördüğümüz bu iki dışavurum –savaş ve kavg– bizim saldırganlık kaynağımızı oluştururken, bunların acaba ortak bir kökeni var mıdır? Aklın onayladığı kavgayı ve böylece genelde çok sayıda yapıcı edimi, ama aynı zamanda savaşçı eğilimlere bağlı yıkıcılığı da besleyen gerekli güç, kaynağını bir ve aynı enerjiden mi alıyor? İnsanın en eski davranış biçimlerinden birisinin yamyamlık olduğunu –ve zaman içinde gerilere gittiğimizde– hayvanlar dünyasında bizim en yakın atalarımızın barışçı antropoidler (insanbiçimliler) olduğunu anımsarsak, insanın özel saldırganlığının kökenleri sorununun çözülmesi kolay bir sorun olmadığını saptayabiliriz. Bu saldırganlığı nitelendiren şey, yalnız insanın benzerlerine zarar vermeyi ve onları yok etmeyi engellemesi değil, ayrıca onların özyıkımını da benimsemesidir.

Demek ki sonuçta bir ayırım yapmanın gereği vardır. Eğer insanın davranışına psişik bir yapı kavramı vermek istersek, bir yandan, bu özyıkım kavramı karşısında, kendi türdeşine zarar vermekten kaçtığı gibi geri çekilmekten ileri gelen bir davranışın tepisel kaynağını beslediğini varsaymak gerekir; demek ki bu enerji, “kavgaya değin” etkinliği güdüler. Bu tür kavgaya katılmak, belki rahatsızlık vermeden olmaz, ama bu durum karşısında yaşama karşı bir kötü kasıt yoktur. Bu nitelikteki saldırganlıkla, “toplumsal insanın varlık nedeni” birbirlerine ters düşmezler. Öte yandan, savaş her zaman ve daha ilk başta insanlara ölüm getirme eğilimini içerdiğinden, bu savaşın dinamiğinin başka etkinliklerden, belki de tepisel kaynakların kendisinden geldiğine inanmak gerekir. Saldırganlığın **ikilemci kuramı** ancak böyle olabilir. Bu son durumda kullanılan enerjinin, gerçekten birinci durumdan ayrı olduğunu düşünebilir miyiz? Yoksa işlevsel

olarak kendisine denk düşen duruma göre amaçları ayrı ayrı edimlere varan aynı tepisel güç (potansiyel) karşısında mı bulunur?

Ya da öldürme yasaklarını ortadan kaldırmaya giden bir etkiler ve tepkiler zincirini yoksa azdırmak mı gerekir? Tarihsel zaman içinde doyumlu insanı görme olasılıklarıyla ilgili anahtar-soru böyledir. En son etkiyi veren savaşın yaptığı anıştırmaya göre aklın düşman olduğu amaçlara yönelik dönüşümlü tespitler vardır, ama bunların seçimi üzerine eleştirisel Ben'in (bilincin, çev.) pek etkisi yoktur. Karşılıklı tepkinin açısı altında göz önüne alınan gerçeklikle ilgili Ben'le olduğu kadar, Üstben'le de ilgili olan saldırgan davranış ilişkilerinin denetimi, diğer bir deyişle, ahlaksal bilinç yapılarının denetimi, demek ki gevşemiştir. Tepilerin izlediği yolun psikik yapısına, diğer bir deyişle, arzulara ve güçlü umutlara gelince—, burada Ben tehlikeleri göze almaz ve eni sonu davranışlara bunlar karar verir; Ben'in Öteki'nin konuşmalarına kulak vermesini yasaklar. Özellikle tam bir boyun eğme yoluyla, diğer bir deyişle, yabancı bir Ben'in buyruğunda kuşkuya yakalanmış sorgucu bir Ben'in bağımlılığında savaşın izlediği yol, herkesin koşulsuz olarak uyması gereken bu gidiş, özgürlüğe ve akla ne kadar düşman olduğunu bize gösterir.

İnsandan başka hiçbir varlık, kendi türdeşlerine karşı yönlendirilebilir bir yıkıcılığa sahip değildir. Ayrıca saldırıya uğrayan insan, düşmanı karşısında özkoruma düzeneklerini seferber edebilecek bir yeteneğe sahiptir ve bunu yaparken sanki kendi türünden birisi karşısında değil de, türün düşmanı karşındaymış gibi davranır. Öz savunmada trajik olan bir şey varsa, o da saldırganlığın yol açtığı tepisel bir rahatlama vermesidir – bu eğilimler ve özenle gizlenmiş saldırgan

fantazilerin kendisi, bizim yaşamımızı belirler. Talcott Parsons ile birlikte herhalde şunu söylememize izin verilebilir: “Saldırganlık sorunu, iktidar ve onun denetimi sorunuyla karşılaştırılmamalıdır(*)”.

Çünkü siyasal iktidar usa yatkın bir şekilde örgütlenebilir ve aydınlanmaya hizmet edebilir. Eğer tüm siyasal iktidarlara birikmiş saldırgan enerjiyi sömürerek yaşıyorsa, iktidarın akla uygun biçimi bu saldırganlığı, tepinin ikinci niteliği olan cinsel enerji ile açıkça kaynaştırır. Ve bu yakın ilişki, davranışın stili üzerine yatıştırıcı bir etki yapar. Psikolojik dille söyleyecek olursak, saldırgan davranışları, gerekli etkinliklere dönüştürecek olan ilk koşulu yaratacak nitelik, işte bu yakın bağıdır (burada gerekli etkinlik, insanın korunmasına yöneliktir, yoksa yıkıcılığa değil).

Eleştirisel bilinçten gelen Ben’in psişik yapısı bir engele uğramadan ne kadar gelişme olasılığına sahipse, bu yapının tepisel gidiş üzerindeki etkisi de o kadar çok olur. Bu andan itibaren Ben, kendi amaçlarını tepinin güçlerine kabul ettirecek durumdadır. Heinz Hartmann bu vesileyle Ben’in sahip olabileceği enerjiden “yan tutmayan enerji” diye söz ediyor. Ama bu yansızlık hiç de kesin değildir. Gerçekte burada söz konusu olan edinilmiş, hem de zor koşullarda edinilmiş bir özelliktir ve bu nedenle, ne yazık ki soydan soya geçmeye elverişli değildir.

Freud, saldırgan davranışta, açıkça görünmeyen özerk bir gizil gücün varlığını sonunda dikkate almak için, kendi içindeki büyük direnci açıkça yenmek zorunda kalmıştır. Gün-

(*) Talcott Parsons, *Neuwied*, 1964, s. 223.

müzdeki davranış uzmanları da, saldırganlığın **kendine özgü** bir olayı temsil ettiği görüşünü paylaşmaktadırlar. Freud, *Uygarlığın Hastalıkları* kitabında şöyle diyor: “İnsanoğlunun yazgısı konusuna gelince, bence önemli sorun şu: Kültürün ilerlemesi, saldırganlık tepilerinin ve özyıkımın ortak yaşamda yol açtığı bozuklukların üstesinden gelebilecek mi? Bu bakımdan şimdiki zamanlar belki de özel bir ilgi göstermeye değer(*)”.

Bu görüş iki dünya savaşı arasında düzeltilmekle birlikte, bu sorunun yine de dikkatimizi çok çektiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Peki ama bir özyıkım tepisi var mı, böyle bir şey varolabilir mi? Ve saldırganlık adını verdiğimiz en özgün kısım olan kök nedir? Günümüzde hiçbir eğitim tekniğini yeterli bulmayan ve yaşamımızda kökenlerin izlerini taşımayı sürdüren ne varsa, yücelmeyi, diğer bir deyişle uygarlaşma yönünde evrimleşmeyi canla başla reddetmiyor mu? İnsanda özerk ve sürekli olarak yenilenen bir tepi gücü, uygarlığın yaptıklarını bu ölüm tepisinin uzantısı olacak şekilde ve yaşamı ortadan kaldırmayı amaçlayan bir güç yok mu?

Bu varsayım insan-dışı bir dünyada genelde gözlenebilen yaşamın dışavurumlarıyla her ne kadar derin bir çelişki içinde bulunsa da, yine de düşünmeye değer. Freud, ölüm tepisi kavramını ortaya attığı zaman, öğrencileri buna şaşırp kalmıştı. Bu ölüm tepisi, gerçeklikle bir kopma oluşturur ve o andan itibaren evrim boyunca ortaya çıkması için bir neden görülmez. Oysa insan varlığının birçok biçimi gözlenebilir, örneğin ana karnındaki ilk yıl.

(*) S. Freud, *Toplu Yapılar*, XIV., s. 506.

Ölüm tepisinin, tepi olarak saldırganlığın gerçekten çekirdeğini oluşturduğunu saptamamıza olanak vardır. Eğer durum böyleyse, tepinin birincil amacı şu olacaktır: Ölüm fırsatıyla gelen rahatlama. Freud'ün kafasında bu yönde giden bir kavram vardı: Yaşamdan ölüme doğru ilerleme, gerçeklik ilkesine değil, nirvana ilkesine boyun eğen tepinin akışıyla atbaşı gider. Bu kavramın felsefi anlamı henüz kapanmış değildir ve deneysel planda doğrulanması kolay olmaz. Bununla birlikte, ölüm tepisi kavramı, başka bir yaklaşıma izin vermektedir. Bu yaklaşım, insanın toplumsal ilişkiler konusunda kalıtsal davranış biçimlerinin genel sisteminden ortaya çıkabilir, diyen görüşten hareket etmektedir. İnsanın kendi türdeşlerine göre bu ortaya çıkma temeli üzerinde ve yine soydan aldığı kendi kalıtı içinde saptanmış olan davranış biçimleriyle toplumsal biçimlerin karşısı olarak edindiği yeteneğin davranış temeli üzerinde ancak saldırganlık tepileri, ölüm tepisine dönüşebilir. Bununla birlikte psikanaliz bu anlamda daha uzağa gitmeye izin veriyor. Hayvanlar dünyasında tepisel gereksinimlerle kalıtımın güvence altına aldığı biçim arasında sıradan bir ilişki varken ve bu ilişki aracılığıyla yalnız gereksinimler dışı vurulurken, burada –insanda– bu biçim çok gevşektir ve böylece öğrenme süreçleri, türe özgü davranış süreçlerinin yerini alır. Oysa herkesin bildiği gibi öğrenme her zaman sıkıntı verir, ama kimse bundan kaçamaz ve insanın öğrenmeden kaçması pek onaylanmaz.

Sözün kısası, uyanık halde olduğu kadar, uykudaki düşlerimizde de ortaya çıkan en eski ve belki de en güçlü fantazilerimiz, toplumsal planda engellenmemiş ve rahatsız edilmemiş tepilerimizin doyumunu temsil ederler. Bu tepi hiçbir şeyi dikkate almaz ve doymak bilmez. İnsanda bilinç ge-

liştiği ölçüde, tepinin bu ilkel isteklerine ya egemen olunmasını ya da bunlardan vazgeçilmesini giderek daha çok ister. Bir de buna birinci derecede toplumsal gerçeklerin etkileri eklenir.

“Kısmen yalıtılmış modern çekirdek aile” (T. Parsons) ve meslek dünyasında çalışmanın son derece bölünmesi, saldırgan tepilerin dışavurumu düzeyinde katı kısıtlamaları kaçınılmaz kılıyor. Ama buna karşılık bireyde güvenlik subabı, “davranış subapları” gibi kimi şeyler gelişebilir ve gerilimin boşalmasına izin verebilir. Kullanıla gelen “davranış subaplarından” futbolu, beyzbolu ve benzeri kavgacı halk sporlarını, kanlı kavgaya dolu filmleri vd. söylemek istiyorum. İnsanların çoğu hareketle değil, benzeme yoluyla (aynı kimliğe bürünme yoluyla) ancak bir rahatlamaya varırlar. Bunun yetmeyeceği elbette açıktır. Bunlar yavaş ve sık sık dönüp gelen bir rahatlamaya varırlar. Eğer bunu hiçbir yıkıcı öfke izlemezse, önemli ölçüde sahip oldukları saldırgan nitelikteki fazla tepilerden kurtulabilirler.

Bu kurama göre adam öldürme niyetinin kendini göstermesi için, belli bir derecede uyarıya varmak gerekir. Güncel konuşma dilinin kendisi bile buna tanıklık etmektedir: Biri si bir başkasına: “Göreceksin, senin kemiklerini kıracağım”, dediği zaman, gerçekte böyle bir olasılıktan uzaklaşmış olur ve kendi gücünü aşan bu tasarısını gerçekleştirmekten uzaktır. Bunu gerçekten yapabilmesi için, kesin psikopatolojik koşulların bir araya gelmesi gerekir. Toplum düzeyinde insan öldürme eğiliminin yayılması için, o toplum içinde güçlü bir kötü niyet tasarısının varlığını gerektirir. İşte yalnızca o zaman –genelde bizi türdeşlerimizi öldürmekten alıkoyan– bunaltı ve suçluluk duygusunu aşma olasılığı ve cina-

yete girişme yolu açılır. Uzaktan yok etme gücü günümüzde giderek kesinlik kazanıyor. Oysa biz burada insan öldürmenin bu kolaylıklarını göz önüne almaktan kaçınamayız. Buna karşılık, küçümsenmeyecek bir şey varsa, o da komuta ilişkileri içinde düzenlenen ve onaylanan tüm topluca insan öldürme biçimleri için, söz konusu buyruğun uygulanması düzeyinde psişik bir gerilemenin ortaya çıkması gerekir. Biz bunu daha önce askerin koşulsuz olarak boyun eğmesi örneğinde görmüştük. Bu buyruk, çocukluğa bağımlılığın zorla geriye dönüşünü (kimyasal anlamda) hazırlar. Bununla birlikte, buyruğu alanla veren aynı niteliktedir ve çoğu zaman soğuk bir hesaplama içinde aynı örneği oluşturur ve “birincil süreçlerin” (ilk çocukluğun) niteliklerine sahip sınırsız güçteki yıkma fantazilerinin içine kısmen geri çekilir. Ve bu fantaziler nesnenin, daha sonra sahip olmak için zekice arayacakları nesnenin saldırgan edimlerinin göstergesine dönüşürler. (Üçüncü dünya savaşının planlarını yapan E. Teller, H. Kahn ve diğerleri buna örnek olarak verilebilir.) Kitle halindeki ölümler, önceden tasarlanan fantazilerin sonuçlarıdır.

Uyanırken kurulan düşlerden ileri gelen bu ilkel saldırgan tipteki geriye dönüşler ve tepisel isteklerin –toplumun hedeflerinin baskısı altında– geriye itilmesi tehlikelerle doludur. Bu örgütlü ve ussal hesaplama yapıldığı, ama tepisel gereksinimler de az çok seçimleri ve davranışı yönettiği takdirde, bu hesap eğer edimlere dönüşürse, o zaman korkunç bir zincirden boşalma ortaya çıkabilir. Yalnız Ben içinde değil, aynı zamanda kişileşmiş bir Üstben içinde de sesi ni yükseltme olanağına sahip ve yalnızca ortaklaşa –toplumsal– etkenlerle belirlenmeyen insan aklı, o andan itibaren sessizliğe çekilir. Eğer benzeri bir anlayışa sahip bir küme

insan, kendi toplumlarının politik işlerini kesinlikle kendi ellerine alacak olurlarsa, yol açacakları savaş aracılığıyla doğrudan doğruya yıkıma ve özyıkıma gidilmesi kaçınılmaz olur.

Bir barış kavramı taslağı çizmeye giriştiğimiz zaman, karşı güç diye nitelenemeyecek olan ve barışçı olmayan bir evrimin kimi öğelerini bir kez daha gözden geçirelim. Modern endüstriyel toplumun nerdeyse her düzeyinde saldırganlık gereksinimi yoksunluk çeker. Eylem alanına yakından odaklanmış ve yakıcı bir ayna gibi yoğunlaşmış “yalnız yaşayan çekirdek aileler” var. Ayrıca yine büyük şirketlerde çalışmanın ve organizasyonun mekanikleşmiş ve katı yapılarına etkin olarak katılamama olanaksızlığından ileri gelen yoksunluklar var. Bu düşkünlüğüne uğratan deneyimlerin birikmesi, sınırsız güce sahip çocuksu fantazilere geri dönüşü teşvik eder. Bundan böyle artık birey kendini korumadan hep yoksun bulunur ve belki de haberi olmadan ve kendi tepisinin kışkırttığı bir saldırganlık sürecinin içine katılır. Bununla birlikte, birey kendini terkedilmiş ve kendisine çocukluğun sınırsız erkine sahip bir dille konuşan saldırganlık parolasıyla ayartılmış bulur, ama tehlike de işte bunların arkasında gizlidir.

Bu ölümcül çarkla ilgili olarak en büyük öneme sahip bir düzeneğin böylece örtüsünün kalktığını görüyoruz: Kaynağı, günlük toplumsal yaşamın içinde bütünlük kazanamayan saldırganlık tepisinin parçalarında bulunan sürekli gerilim, –daha önce gördüğümüz gibi– bireyi kışkırtıcı davranışa hazır tutar. Hükümetler kışkırtma aracılığıyla bireyi buna hazır tutabilir: Meydan okumalar ve misilleme önlemleri şiddetlenir ve sonunda öyle bir uyarıya yol açar ki, artık önceki duruma dönme olasılığı kalmaz. Bu noktaya

gelmeden önce, halkın görüşünü savaş propagandasıyla koşullandırmak gerekir; öyle ki, buna karşılık halk da bir duygu birliği kursun ve askerî bir çatışmayı kabul etmeye hazır olsun. Bunu özellikle aydınlatabilecek bir olayı buraya alalım: “1914 yılı Temmuzunun sonuna doğru, Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce, imparator Guillaume II, birden korkuya kapılır. İlan edilmiş bulunan seferberliği iptal ettirmek için genel kurmay başkanı general von Moltke’yi yanına çağırır. Ama Moltke biraz sıkılmıştır ve “seferberliğin durdurulacak bir şey olmadığını” imparatora söyler.

Daha önce adını duyduğumuz H. Kahn, bir tehlike cetveli hesaplamıştır; buna göre 44. basamaktan itibaren saldırganlık kışkırtması son derece ciddi bir nitelik alır. Artık bize böyle bir gidişin hangi aşamada geriye dönülemez olduğunu öğrenmek kalıyor. Vietnam savaşı sırasında 57. basamağa varılmış bulunuluyordu.

Bir kez daha söyleyelim ki, yukarıda açıkladığımız saldırgan tepisel enerji, ancak **point of no return** (geriye dönüşü olmayan nokta)’dan itibaren kendi türdeşlerini ortadan kaldıracak etkene dönüşme olanağına kavuşur. Öteki yönden gelebilecek olan bu tek yönlü sürecin cinsel orgazmla yapılacak bir karşılaştırılması, kendi kendini zorunlu kılmaz mı? Gerçekte her iki durumda da söz konusu olan, istem dışı kalan bir olaylar zinciri, hiç acımasızca sonuna değin sürer. Aslında burada **patterns of behavior** (davranış örnekleri), diğer bir deyişle, türe özgü davranış tipleri karşısında bulunuruz.

Bu andan itibaren aynı soydan olanların, aynı türden olanlara karşı kavgacı davranışında aniden bir kaynaşma

olur. Bu, hayvanlar dünyasında benzeri olmayan bir olaydır. Örneğin Afrika antilopu keskin boynuzlarının yardımıyla aslanı şişler, ama bunu hiçbir zaman kendi soyundan olana yapmaz; bu son durumda çatışma kesin kurallara uyar. Zürafa yırtıcı hayvanlara karşı kendini tekmesiyle korur, ama kendi soyundan olanlara karşı kısa boynuzlarını kullanır. “Bir aslanın ya da kaplanın, kendi soyundan olan hayvanla yaptığı kavga başka, avına karşı davranışı başkadır(*)”.

Oysa insanların davranışında böyle bir ayırım tümüyle ortadan kalkmıştır. Öldürücü amaçla yapılan saldırganlıkları gerçekten engelleyecek hiçbir töre yoktur. İnsanoğlu bir savaşa girer girmez, eğer durum gerektiriyorsa, kendi benzerlerini ortadan kaldırmak için, elinde bulundurduğu her aracı gözlerini kırpmadan kullanır. Eğer atomik bir **overkill** (toplucu öldürme) tehlikesi ciddi boyutlarda artıyorsa, o zaman rekabetin nedenlerini ve ilkel patlama eğilimlerini özgözetmeye boyun eğdirecek bir olasılık için saldırganlık eğilimlerini engelleyen ve aklın yolunu açacak bir sonuca varılabilir mi? Ne yazık ki, bir kez daha bu sorunun yanıtını verecek hiçbir şey yoktur.

Kendi türdeşlerine karşı yöneltilmiş bu saldırganlığa geçişin, örneğin gangsterlikte ya da ciddi ruhsal hastalıkta olduğu gibi özel cinayetlerin dışında, tek tek hareket eden bireylerle gerçekleştirilemeyeceğini unutmamak gerekir. Hem ayrıca her birey gerektiğinde birden bire kendiliğinden değil, ya hükümetinin ya da onun yerini alan kurumların buyruğuyla hareket ediyor. Halklar karşılıklı olarak savaş yapıyorlar, ama buna karar veren kendileri değil. Sa-

(*) Irenaus Eible-Eibesfeldt, Münih, 1967.

vaş, bütün gücün kendilerine bırakıldığı birkaç bireyin işi. Ayrıca söylemeye bilmem gerek var mı? Hükümetler halkın saldırgan tepkilere olan yatkınlığını yoğun ve çift bir geriye dönüş süreci içinde kullanıyorlar. Bu tip heyecanları, halkı kullanacak şekilde bir propaganda ile uyarıyorlar ve orgastik bir uyarı derecesine ulaştırmak için her şeyi yapıyorlar.

Söylediklerimizi yeniden özetleyelim. Burada üç ögeyi birbirinden ayırmak gerekir. Birinci olarak, insanın tanımı belli bir davranış repertuarı olmadan saldırgan tepisiyle donanması geliyor. Yalnız kendi soydaşlarına karşı yıkıcı edimlere değil, intihara da yol açan budur. İkincisi, insan üyesi olduğu toplumun içinde tepisel doyumunun ancak bir kısmını gerçekleştirebiliyor. Büyüklüğü ve şiddeti değişen diğer kısmı, doymadan kalıyor ve yasaklanıyor (içte itme, yadsıma vd.). İnsanların içindeki tepisel artışın nedeni budur. Bir yandan Ben, Üstben ve Altben (bilinçdışı) arasındaki çatışma, öte yandan tepisel istekler, gerçekliğin değerlendirilmesi ve kötü niyet arasındaki çatışma, yüksek bir verimin sömürülmesinde düğüm noktası hizmeti görür. Ve son olarak üçüncü öge, artı saldırgan tepilerin doğurduğu rahatsızlığın etkin bir şekilde türdeşlik kazanmasından başka bir şey değildir. Bu türdeşlik, yetkiye sahip toplumun temsilcilerinin aracılığıyla gerçekleştirilir. Toplumsal açıdan bu temel işlev, şimdiye değin toplumun egemen gruplarının ve onların temsilcisi gibi hareket eden hükümetin kendiliğinden bir ayrıcalığı gibi kaldı. İdeolojiden bağımsız olduğu söylenen bu ayrıcalığın, kimi kez toplum içinde de destek gördüğünü ayrıca eklemek yararlı olacaktır. Zevki yadsımaya yol açan yoksunluğun ve öz-değer duygusu yoksunluğunun, şiddet edimine dönüşümüne her zaman hazır

olmaya izin vermeyen bir dünyada, güç kullanmaktan vazgeçmeyen çözümsüz sorunların sınırları açıkça böyledir. Kamuoyu, eni sonu bir savaşa doğru gidişi kaçınılmaz kılan bu üç etkenin bilincine yeterince varmazsa, tüm barış umutları sofuca bir dilekten öteye gidemez. Ama eğer bilinç böyle bir derinlik kazanırsa, sonuçları hesaplanamayacak kadar çok olur. Her şeyden önce, hükümet sorumluluğunu üstüne alan kimseler, nitelikleri ve işlerin sınırları gereği, kamu önündeki tartışmalardan kaçamazlar. Bugün bu kişiler, prenslerin tanrısal bir takdirden aldıkları yetkilerle övündükleri, diğer bir deyişle, denetilemez bir ayrıcalığa sahip olmakla övündükleri çok geçmişlerde kalan bir yasanın hâlâ günümüzde de varlığını sürdürmesi sayesinde kouruma altında bulunuyorlar. Ama ilerleme halinde bulunan toplumlar, kendi yöneticilerinin tanrılaştırılmasına hiçbir şekilde izin veremezler. “Karizmatik” şeflerimiz yüzünden uğradığımız sınırsız insan kırımının üzerine yayılıp kalmanın bir işe yaramayacağını bilmem söylemeye gerek var mı?

Herbert Marcuse’ün tarihteki insana, tarihsel amaç gibi verdiği “yatışmış varoluş(*)”, eğer insan doğası, az önce gördüğümüz birbirine bağlı bu üç etken açısından yatışabilirse bu “yatışmış varoluş” ancak o zaman olası olur. Bu arada psikanalizin kendisi de belli bir düşünce içinde yan tutmaktan geri kalmaz; buna göre barışçı olmayan durumu, katı bir şekilde temsil edilen toplumsal iktidarların amaçlarına ve çok önemli güçlere bağlamak gerekir. Sanki yüzyılların doğurmuş olduğu ve pek barışçı olmayan bir ruh durumunun kaynağının canlandırdığı insanın uygarlaşma yetenekleri giderek daha net arttığı ölçüde, her şey tersine

(*) H. Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, s. 232.

oluyor ve pek dayanılmayacak, akıldışı bir şekilde aşırı örgütlenmiş bir iktidar paylaşımı, yıkımdan ve özyıkımdan başka bir çıkış yolu bırakmıyor. Hiç kuşku yok, geçmiş toplumlar içindeki yaşam koşulları saldırganlığı artırdı – ve artırmayı sürdürüyor. Bununla birlikte, üretim güçleri artarsa, barışa çok az yatkın olan insan türü üzerinde yatıştırıcı bir etki yapabilir inancı, ister istemez bizde düş kırıklığı uğratacağa benziyor. Tersine, ciddi kötülükler toplumda ikincil bir şekilde doğuyor. Bu kötülüklerin kaynağı, insanın kendisidir, çünkü insanın kurduğu toplumlar kusurludur ve bir gün yeni bir kuşakla, yeni “seçkinlerle” birlikte, masallarda olduğu gibi büyümlü bir çubuk dokunmuş gibi barışçı ve hoşgörölü bir varlığa dönüşeceğini düşünmemize hiçbir şey izin vermemektedir.

Bu gibi şeyler, yalnızca toplumun içinde önyargıların ağır basmasından ileri gelmez, –diğer bir deyişle, yalnızca egemen grupları korumazlar–, ayrıca ve özellikle bu toplum ne pahasına olursa olsun, eğer bir iç savaş batağına saplanmazsa, kendi saldırganlık isteklerine ve gereksinimlerine politik kurumlar aracılığıyla bir çıkış yolu, bir uygulama alanı bulur. Ayrıca geçmişte kin nesnesi niteliğindeki psişik enerjinin, yabancı bir nesneye kolayca dönüşebilecek kıskançlık ve korkunun tüm kötülöklere giden birincil bir çıkış yoluna hizmet ettiğı bilinmektedir. Psişik enerjinin böyle yer değıştirmesi ve başkasına yansması, şimdiye değin tüm toplum biçimlerinde ortaya çıkmıştır ve etkisinden kurtulabileceğimiz bir olay değildir.

Eğer şimdi böyle pek ilginç olmayan bir görünüm içinde sürekli barış düşüncesini tartışacak olursak, duysal planda son derece ikili –birbirine zıt– bir varoluşu kabul etmemiz gerekecektir. Bilinçdışı içinde bir denge kurulacağı anlamı-

na gelen bir barış, her şeyden önce öz koruma amacıyla saldırganlıkların dışa vurulmasının ve bu duyguların sürekli olarak bastırılmasının bir dengesidir. Öğleyse böyle bir durumda amaçlanan mezarlık huzuru mudur?

Bununla birlikte, bilinçdışı fantazilerde kaçınılmaz bir barışla, cinsel gücün yitirilmesi arasında bir eşitlik işareti vardır. Cinsel davranış düzeyinde gücün yitirilmesi, öz-değerin ciddi bir engelle karşılaşmasına bağlıdır. Ama büyük ölçüde öz-korumayla kaynaşan saldırganlık düzeyindeki bu yıkım, nerdeyse ölüme mahkûm olmak gibi büyük bir tehdite denk düşer.

Iring Fetscher, özellikle okumaya değer bir anısında, bir di-zi “uluslararası toplumsal modeli” gözden geçiriyor. Bu toplumsal modelleri tasarlayanların kullandıkları fantaziler, gerektiğinde harekete geçirilecek saldırganlığın toplamını ele veriyor. Demek ki bu modeller, her şeyden önce iyi işleyecek toplumsal bir yapıyı, sadece az bir baskı pahasına sürdürmemizdeki yeteneksizliğimizin istem dışı belirtisidir. Eğer olaya daha yakından bakacak olursak, kesin barış tasarılarının çoğu zaman zora başvurmaya ya da zorla benimsetmeye dayandığını görürüz, öyle ki, bu tasarılar ne kadar zora dayanırsa, bilinçdışı fantaziler de o kadar sağlam bir temele dayanır.

Ayrıca uluslararası bir “hukuk düzeni”, eğer kendini kabul ettirecek olanaklara sahip değilse, hiçbir işe yaramaz. “Evrensel bir hukuk düzeni, diyor Fetscher, gerekli olduğunda bu düzeni zorla benimsetecek yeterince güçlü bir iktidar yapısı olursa, diğer bir deyişle, bir Dünya Devleti olursa, barışı güvence altına alacak bir aygıt kurulabilir”. Bu görüşü aynı zamanda von Wiezsacker de savunuyor: Bir yan-

dan, evrensel barış “teknik çağın yaşamsal koşuludur” ve bu anlamda “kaçınılmazdır”. Öte yandan, yine von Weizsacker gibi Hıristiyan ve burjuva bir yazar, Marksist düşüncülerle çok iyi uyum kuruyor ve sınıfsız bir toplumla birlikte evrensel bir barışın bizi altın çağa götüreceğini itiraf ediyor. İnsanın sonradan ele geçireceği bir cennet yoktur ve “bundan uzak olduğumuza göre, evrensel barış, burada ve şimdi gerçekleşecek din dışı bir görünüm kazanır. Tarih-te nasıl daha önce görülmeyen kimi şeyler ortaya çıkmışsa, bu da öyle yepyeni bir dönemi temsil eder”. Eni sonu, diyor von Weizsacker, “barış bizden olağanüstü ahlaksal bir çaba ister”, şöyle ki: “Teknisyen bir dünyanın etiğini gözden geçirmek, diğer bir deyişle, bu dünyanın hiç de etik olmayan gerçeğini yeniden etikleştirmek; egemen güçlerin ilişkileri bu etiğe uygun olarak gelişmekle birlikte, insan bu kesin koşulu kabul ederse, böyle bir etiksel çaba olasıdır. Von Weizsacker bu yargıyı ortaya attığı sırada, orada bulunan dinleyicilerden birisi de kendi görüşünü açıklıyor: “Sıkı sıkıya teknik bir düşüncenin yaygınlığı, güdünün gücünü artırmadı, tersine, onu serbestliğe kavuşturdu ve daha kaba yaptı(*)”. Bu kez psikolojik düzeyde çağrışım yapan bir düşünce karşımıza çıkıyor. “Sıkı sıkıya teknik bir düşüncenin” yaygınlığı, insanın içinde bulunduğu doğa olaylarına ilişkin tüm anlatımlardaki “özgürlük” değerine bağlı istekleri artırdı. Ama bu değer altında, son derece saldırgan bir ideoloji gizleniyor. Teknik üretim süreçlerinin buna uygun bir şekilde örgütlendiği görülüyor. İşin içinde olan insanlar için bu süreçlerdeki duygusal (sevecen) olanaklara bağlanma, diğer bir deyişle, bunları kendi kişiliklerini geliştirmek için kullanma, her zaman giderek daha azalacaktır. İş alanında saldırganlığı etkinlik düzeyine geçirme şansı, gerçek-

(*) Peter Dörenmatt.

te durmadan azaldı, çünkü üretim süreçleri her zaman daha fazla bir başarıyla mekanikleşmeye doğru yöneldi; bunun nedeni de üretim süreçlerinin, insanın yaratıcı etkilerine göre giderek daha çok bağımsızlık kazanmasıdır. Daha önce bilinmeyen tarihsel durumlara kıyasla insan kendi saflığı içinde kendi doğasından ve yeteneklerinden giden yeniye kendini sabırsızlıkla bıraktığı andan itibaren, artık hiçbir role sahip olmadığına inanmaya tümüyle hazırdır. Böylece insanın çalışma içindeki süblimasyon gereksinimi, kendi ekonomik yararından tümüyle bağımsız bir deneyimi temsil eder. İçinde “olağanüstü ahlaksal bir çabanın” gerçekleştirilmesi gereken zorlayıcı durum, bizim için işi kolaylaştırmıyor. Tüketim ürünlerinin hemen karşılaması gereken şeyler, çalışmadaki doyum yetersizliğinden doğan yoksunluklar ve geleneklerin rahatlatıcı etkisine sahip bir ortamdaki güvenliğin yitirilmesidir. Oysa sahip olunan mallardan ya da zevk araçlarından edinilen doyumlar, yaratıcı etkinlikler içindeki saldırganlığı süblime etmeye yönelik çalışmaların başarısının verdiği doyumunu hiçbir zaman vermez. Ayrıca yakın komşuluk ilişkisi içinde bulunan aşiret tipi bir akrabalığın da sağladığı tüketim maddelerindeki kolaylık da güvenliğin yerini tutmaz. Yine çocukluk zamanında, bireyin öz kimliği kadar, yakın toplumsal alanın ayrımlaştırılması ve yapılaşmasını yerine yerleştirmesi için yaptığı tüm deneyimler de kolay değildi.

İkinci Dünya Savaşından bu yana on beş tane savaş ya da savaş türünden durum, doyum bulmamış tepisel gereksinimlerin ortaklaşa boşalmasına tam tanıklık etmiş bulunuyor. Evet, bu yükümlülük, bu büyük ahlaksal çaba söz konusuysen, geriye yine de yapılacak çok şey kalıyor. Bununla birlikte, Ernst Bloch'un “mezarlık huzuru” dediği

şeyin, yine de daha hızlı kazanma şansı var. Von Weizsacker'in kendisi de, evrensel barış kavramının içerdiği tehlikeyi kavramış görünüyor, çünkü "içinde barışın güvenceye alındığı bir dünya, özgürlüğün en kötü tehlikelerle karşılaştığı bir biçim alabilir ve insanın öz varlığı ortadan kalkabilir. Elbette böyle bir şey olmaz, ama insanın varlığı da çok büyük acılar pahasına yaşamını sürdürme tehlikesine girer".

Bu durumda barış terörle bir araya geliyor; inceden inceye planlanmış ilkel bir terörle bir araya geliyor. Bu da bizi yıkıcı yeni patlamalardan, günümüzde birçok düşünürün önceden gördüğü, ama yine de kınamadığı ve "gerici uygarlığın" eleştirisi arasında saydığı dehşetlere götürmekten başka bir şey yapmaz.

Bu küçük denemede, barışın ve saldırganlığın yarı yolu üzerinde bulunan bir olaya birkaç satır daha ayırmak yararlı olacaktır; şöyle ki, tepinin ödüllendirilmesinin yerini alan saldırganlığın rolü ile, özellikle de gerçekliğe egemen olmaya izin veren tekniklerin öğrenilmesine (skill) bağlı doyum-suzlukla tepinin süblimasyonu birbirine zıt düşer. Kan dökücülük ediminde tepinin saldırgan kısmı, libidinal (cinsel enerji) tipte kimi enerjileri ayrıca ele geçirmeyi başarır. Zamanımızın gözlemcileri ilk başta bir sürprizle karşılaşabilirler. Şöyle ki, cinsel nitelikteki tepisel itkilerin doyumu, saldırgan tepilerden vazgeçmeyi çok kolayca ödüllendirme niteliğinde değil midir, diye düşünülemez mi? Ne yazık ki olaylar bunu doğrulamaktan uzak. Tersine, libidinal niteliklere bağlı çok sayıda birinci derecedeki gereksinimler, daha önce olduğu gibi, doyuma varmamış ve fazla saldırgan tepilerce etkilenmiş bulunurlar ve ilgili tepisi, bunlar tarafından aşktan kine geçişe yol açma yatkınlığına izin vermez. Çün-

kü “teknik dünyanın etik dışı gerçeği de –bu fırsatla teknik dünyanın etik dünyaya ilgisiz olduğu söylenebilir–, bireyselleşme erinci için, daha genel bir şekilde barış toplumunun ortaya çıkışı için yeri doldurulmaz bir şey olduğu ölçüde, insan erotik olasılıklarına göre yeni bir yabancılaşma görünümünü doğurmuştur. İsa’nın dini eğer yüzyıllar boyu cinsel mutluluğu kendi doğasından ayırdıysa, öte yanda günümüzdeki cinsel yaşam da, cinsel gereksinime öykünen ve aşk ilişkilerinin insanlaşmasına engel olan tüketim gereksinimlerine indirgenmiş bulunuyor.

Bu nedenle, von Weizsacker’in sözünü ettiği “insanın öz varlığını tehdit eden tehlikeler” konusunda, şu sonuca varmaya hakkımız vardır: Bu tehlike aynı zamanda açıkça ve insanın saldırganlığına azıcık bir ödül vermeden, gücün sınırlandırılması olanağıyla ilgilidir; bu da bilinç düzeyinden çok, bilinçdışı düzeydeki özgürlüğe zarar vermiş gibi algılanmış olacaktır. Teknolojik bir dünya devleti içinde, hiçbir şeyin dengelemediği bu saldırganlık baskısı, yönetim gerekliliğine olduğu kadar, ölçüsüz tehlikelere de dönüşmeyi kaçınılmaz olarak zorunlu kılar. Kuşkusuz bir gün öğreneceğiz, acaba çok iyi örgütlenmiş, evirip çevrilmiş ve genel bir koşullanma pahasına yerleşmiş evrensel barışa karşı “kavgaya” atılmak yeterli olacak mı, yoksa dünya çapındaki zincirleme iç savaşlar, konformizme uymuş bu evreni temellerine değin sarsacak mı? Marksist-Leninist barış düzeninin bilincinde olan düşünürler, açıkça bu sorunsala bağlı olarak “yeni bir sınıf sorununu”, diğer bir deyişle, seçkin teknokratlar sınıfı sorununu ortaya atıyorlar.

İçinde bulunduğumuz zoraki durumla ilgili olarak kuruntuya kapılmayı öyle bir inatla arıyoruz ki, bizim için hiçbir

şey bundan daha etkileyici olamaz. Burada gerçekleşmesi her zaman yarına kalan bir ütopya ortaya çıkıyor: Yabancılaşmamış bir emekten kurtulmuş bir dünyanın ütopyası. O zaman bu, bir makina dünyasının özerkliğine geçmeden başka bir şey olmaz ve bu makina kavranmaktan, tam aya-rına getirilmekten başka bir şey istemediği ölçüde, insanların yaşamına bağlı kalır. Bununla birlikte, en çok bilimsel düşüncenin ilerlediği Avrupa tarihinde saldırganlığın tüm modern zamanlar boyunca dışa vurulduğu bir uygarlığa doğru gittiğimiz bize öğretilmiyor mu? Ne olursa olsun, uygarlığımıza özgü bu saldırgan enerji denkleminin ortadan kalkacağını umut etmemize artık hiçbir şekilde izin verilmez. Bu sonuncu –uygarlık– rahatsızlık verici saldırganlıktan başka kesin zorlamalara da boyun eğ; örneğin halkın yaşadığı büyük deneyimler, artık dile gelmez ve artık kitlelerin varoluşuna bağlı her planda yoksunluğa katlanır.

Geçmişte saldırganlığı yıkıcılığa dönüştürmeye yönelik kullanımda çok etkili bir düzeltici vardı: Bağımsız bir şekilde düşünme ve eleştirisel açı altında gerçeğe yaklaşma yeteneğinde göreceli olarak çok sayıda insanın ortaya çıkması ve ayrıca bu insanlara toplumsal-politik etki yapma olanağının bırakılması. Her şey sanki bu insanlar tüm bir toplum içinde akıl uğruna verilecek büyük kavga için toplantı borusu çalma ve duygunun ilkel, yıkıcı dışavurumlarının geriye dönüşüne karşı direnci artırma görevini yüklenmişler gibi geçiyor. Peki ama içinde yüz milyonlarca insanın bulunduğu devletlerde böyle şeyler nasıl olup biter? Adı bilinmeyen ve açlıktan ileri gelen yıkım tehlikeleri yükseldiği, insan türünü vurduğu zaman, bu büyük toplumsal yapılanma nasıl başarılı olabilir? Hem de ulusların devlet temelleri ve bireysel

sorumluluğun derin saygısı içinde böyle bir bireyselleşmeye yöneldikleri anda, aklın desteğini yitirme tehlikesine nasıl girerler? Amerikalıların Vietnam’da bulunmaları örneği bunu göstermiş olmuyor mu(*)?

Artık bir sonuca varmak amacıyla, bize güven verecek iki etkeni yine de burada anımsayalım. Birincisi, eğer saldırgan gereksinimlere uygun düşen nesnel bağlar gerçekten çok kalıcı olabiliyorsa –örneğin kimi tiplerin kuşaklar boyu günah keçisi hizmeti görmesi gibi–, nesnelerin saldırgan enerjisi yatırımının genelde yeterince hareketli olduğunu belirtmek gerekir. Bu da bizim ilgi merkezlerimizin çoğulculuğuna denk düşer ve cinsel ya da saldırgan enerjinin bu yatırımı olmadığı için, bizim gözümüzde gerçekten çaba göstermeye değer nesnelere dönüşemez. Ayrıca kültürel evrimin bu aşamasındaki dünyanın çeşitli bölgeleri arasında bulunan yoğun ilişkiler, ciddi haberleşmelere dayanmıyor ve bu bölgelerde bulunanlar birbirlerini pek anlamıyorlar; eğer anlasalar, dünya yabancı politikasının yerini alacak bir dünya iç politikasının gerçek temellerini atabilirler. Doğudaki komşumuz üzerine bir göz atmak, bu iç politikanın hiçbir durumda güncel yabancı politikadan daha az çetin olamayacağını, hatta yeri geldiğinde daha zor olacağını ve daha çok sabır isteyeceğini, kuşkusuz bizi inandırmaktan geri kalmayacaktır. Bununla birlikte birinci, ikinciden temel bir noktada ayrılır: “Başka yollardan sürdürmenin” olanak dışı olmasıyla. Bundan böyle, düşmana ya da başka türlü düşünene göre duyguların uyarılması, savaşı olası kılan, hatta kaçınılmaz yapan şu düşmanlık derecesine artık varamaz. Doğudaki büyük komşumuzla (eski Sovyetler Birliği olmalı, çev.)

(*) Bu denemenin Vietnam savaşı yıllarında yazıldığını bir kez daha anımsatmak istiyoruz. Ç.N.

karşılaştırıldığında, olay bizim vatandaşlarımızın çoğuna da kavranılmaz görünüyor.

Ayrıca Norbert Eliast'ın not ettiği gibi(*), bir “duygu gelirderin tarihsel dönüşümü” ortaya çıkıyor ki bu bizim için ikinci bir umut ışığı olacaktır. Bununla ne demek istediğimizi, yine bu yazardan alacağımız bir örnek bize en güzel şekilde anlatacaktır”. Onaltıncı yüzyılda Paris’te, diyor, Saint Jean bayramında yapılan şenlikler dolayısıyla, bir ya da iki düzine kediyi canlı canlı yakma âdeti vardı. Bu bayram çok ünlüydü. Halk toplanıyordu. Müzik neşeli havalar çalıyordu. Bir tür darağacının altına, odunlar yerleştiriliyordu. İçi kedi dolu bir çuval ya da sepet, bu darağacına asılıyordu. Sonra yavaş yavaş yanmaya bırakılıyordu. Kediler ateşin üstüne düşmeye başlayınca ve alev alınca, kalabalık onların miyavlamasına ya da bağırmasına seviniyordu. Bütün bunlar kralın ya da saray çevresinin önünde olup bitiyordu. Odunu yakma görevi ara sıra ya krala ya da prene veriliyordu”.

“Eskiden zevk veren şeyin, bugün rahatsızlık yarattığını” Elias iyi görmüştü. “Günümüzde olduğu gibi, o zamanlar da söz konusu olan bireysel heyecanlanma değildi. Saint-Jean bayramındaki kedi yakma işi, toplumsal bir kurumu temsil ediyordu”.

Onaltıncı yüzyıldaki şenliklerin yerini, bugün boks maçları ve futbol aldı. Elias'ın dediği gibi insanlar “öylesine türdeş, her çeşit duygu çerçevesi içinde ve toplumda tek-biçim-duygunun somutlaşmasından edinilen” neşe karşısında bulunuyorlardı. Toplumun tek-biçim tepisinin çerçevesinin dışına

(*) Norbert Elias, *Uygarlığın Süreçleri Üzerine*, Bâle, 1939, s. 282.

çıkanlar, hemen o andan itibaren “anormal” kabul ediliyorlardı. Bugün de onaltıncı yüzyılda olduğu gibi bir kimse ke-di yakarak zevk duyacak olursa, yine ona da ‘anormal’ denilecektir(*)).

Ayrıca çeşitli biçimlerdeki cezaların karşılaştırılmasıyla ortaya çıkacağı gibi, bu örnek de saldırganlıkların dışavurulmasındaki vahşetin, geriye doğru dönüş biçiminde olmasa bile, en azından belirgin bir çarpıtılmayla yaşam stili üzerine etkili olduğunu çok açık bir şekilde gösteriyor. İşin sonunda bu süreçleri belirleyenlerin hangi etkenler olduğunu öğrenmeye gelince, bu ancak çok seyrek yapılan ampirik araştırmaların konusu olacaktır. Bununla birlikte, “duygu gelir-gider dönüşümünün”, daha ilk çocukluktan başlayarak insanın toplumsal davranış ilerleyişini sürdürdüğü kabul edilebilir; hem bunu yalancı bir hoşgörü ideolojisinin işlevi olarak değil, anlayış ve açıklık sayesinde, daha yumuşak ve geriye dönüş tipteki saldırganlık eğilimini azaltacak bir şekilde yapar. Eğer deyim yerindeyse bu “zamana karşı bir yarış” çerçevesi içinde yer alır ve barış-dışı örgütlenmeler dur dinlen bilmeden yollarına giderler. Tüm ölçülebilir gereksinimlerin bir planlama içinde üretilmesinin arandığı bir zamanda yaşıyoruz; benzer biçimde psişik sorunlar da planlanıyor, örneğin saldırganlık ve bunaltı istenildiği gibi yönlendiriliyor. (Diğerleri arasında silah endüstrisi sayılabilir – çıkar uğruna daha önce bilinmeyen bombardımanların yapılması.) “Amerika Birleşik Devletlerinin savunması, en büyük işlerden birisi, hatta en büyük bir iş oldu”, diyorlar bu konuda uzman olanlar.

(*) a.g.y., s. 282.

Amerikan şirketlerinin silah teknolojilerini, sivil kullanımdaki üretim pazarına yeniden uyarlama girişiminde bulunmadan “bir silah dalındaki üretimi, başka bir dalda silah üretmeye (örneğin uçak yapımını füze yapımına) dönüştürecek özel bir yetenek kazandıkları doğruysa, bu bizim aklımıza ister istemez 1914’teki Almanya’nın silahlanma seferberliğini durduramadığını getirecektir.

Bununla birlikte, şimdiki durumda, hiç kuşkusuz olağanüstü, ama ikinci derecede pratik bir önem taşıyan zora başvuru etkenleri göz önüne almaya gerek yoktur. Gerçekte iktidar aracılığıyla toplum içinde etkili olan ilgili gruplar, barış planlarının gerçekleşmesine giden yolları kararlı bir biçimde kesmeyi başarıyorlar. Böylece dikkatler, birinci derecedeki barışçı eğilimlerden başka yerlere çevrilmiş oluyor. Psikanaliz, kendi toplumunda olduğu gibi, kendi hastalarında da barışa ket vuran psişik koşulları açıklığa kavuşturmaya çalışıyor. Toplumbilimcilere ve politika adamlarına gelince, bunların bir gün nasıl inatçı bir dirençle karşılaşacaklarını bilmelerinde yarar vardır. Ve yalnız tüm gözlenebilir belirleyicilerin biraraya gelmesi, bu sorunu önceden kestirmeye izin verebilir – bu tahmin bize şunu bildirecektir: Dönem dönem ortaya çıkan saldırganlığın yıkıcılığa dönüşmesi eğer durmazsa, daha önce Karl Kraus’un sözünü ettiği “insanlığın son günlerine” doğru bir gidiş olabilir bu ve ölüm tepisinin varlığına ilişkin tartışmalara da bir son verebilir.

